

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE'NİN İRAK İLE İLİŞKİLERİNİN
EKONOMİ POLİTİK ANALİZİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mevlüt AKÇAPA

BURSA - 2014

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE’NİN İRAK İLE İLİŞKİLERİNİN
EKONOMİ POLİTİK ANALİZİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mevlüt AKÇAPA

**Danışman:
Prof. Dr. İbrahim S. CANBOLAT**

BURSA - 2014

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası ilişkiler Bilim Dalı'nda 701116015 numaralı Mevlüt AKÇAPA'nın hazırladığı "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Irak İle İlişkilerinin Ekonomi Politik Analizi" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 22.07/2014 günü 10:00 - 11:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı..... (başarılı/başarısız) olduğunaoybirliği..... (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Prof. Dr. İbrahim CANBOLAT
Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Feridun YILMAZ
Uludağ Üniversitesi

Üye
Yrd. Doç. Dr. Sezgin KAYA
Uludağ Üniversitesi

22./07./2014

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Mevlüt AKÇAPA
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Bilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : xi + 99
Mezuniyet Tarihi : 2014
Tez Danışmanı : Prof. Dr. İbrahim S. CANBOLAT

SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE’NİN İRAK İLE İLİŞKİLERİNİN EKONOMİ POLİTİK ANALİZİ

Soğuk Savaş’ın sona ermesi tüm dünyada olduğu gibi Ortadoğu coğrafyasında da yeni bir dönemin başladığını ifade etmektedir. Soğuk Savaş’ın galibi ABD zengin petrol yataklarına sahip olan Irak üzerinde planlar yapmaya başlamıştır. Körfez Krizi ve 2003 Irak işgali bu planların somutlaştığı gelişmelerdir. Türkiye-Irak ilişkilerinin ekonomi politikasına yönelik bir çalışmada, küresel güçlerin çizdiği çerçeveden bağımsız bir analiz yapmak mümkün değildir.

1990’lı yıllarda Türkiye-Irak ilişkilerini belirleyen temel dinamik Körfez Krizi’dir. Körfez Krizi öncesi Türkiye-Irak ekonomik ilişkileri zirve noktasındayken, krizin başlamasıyla durma noktasına gelmiştir. BM’nin Irak’a uyguladığı ambargonun, iki ülke ilişkilerinin bozulmasında önemli bir payı vardır. 2000 sonrasında ABD’nin Irak işgali, bölgesel gelişmeleri tekrar derinden etkilemiştir. 2003 yılındaki işgal sonrasında bu kez iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin hızla toparlandığı görülmüştür. Türkiye ve Irak arasındaki ticaret işgalden sonraki yıllarda hızlı bir artış içinde olmuştur. 2013 yılı verilerine göre Irak, Türkiye’nin ihracat yaptığı ülkeler arasında Almanya’nın ardından ikinci sırada yer almaktadır. Bu dönemde iki ülke arasında “Kapsamlı Ekonomik İşbirliği Anlaşması” ve “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği” gibi diyalog mekanizmaları devreye sokulmuştur.

Türk dış politikası; Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarında çok taraflılık, çok

boyutluluk, komşularla iyi ilişkiler ve aktif dış politika gibi yeni kavramlarla şekillenmiştir. Bu yeni bakış Irak, İran ve Suriye gibi komşu ülkelerle daha iyi ekonomik ve siyasi ilişkiler kurmayı öngörmektedir. Yeni bir vizyonla Türkiye-Irak arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilere olumlu bir hava hakim olmuştur. Arap Baharı gelişmeleri ise Türkiye ve Irak arasındaki olumlu politik ortamı bozucu bir etki göstermiştir. Özellikle Suriye'deki iç savaş üzerinden iki ülke siyasi gerginlikler yaşamıştır.

Çalışmada Türkiye ve Irak arasındaki ilişkiler ekonomi politik bir perspektifle açıklanmaya çalışılmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde, iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik gelişmelerin nasıl bir etkileşim içinde olduğu analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Irak, Ekonomi Politik, Ortadoğu, Petrol, ABD.

ABSTRACT

Name and Surname : Mevlüt AKÇAPA
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : International Relations
Branch : International Relations
Degree Awarded : Master
Page Number : xi + 99
Degree Date : 2014
Supervisor : Prof. Dr. İbrahim S. CANBOLAT

A POLITICAL ECONOMIC ANALYSIS OF THE TURKEY'S RELATIONS WITH IRAQ AFTER THE COLD WAR

The ending of the Cold War represents the start of a new era in the Middle East as well as all over the world. The winner of the Cold War, the U.S., has began to make plans on Iraq which has rich oil reserves. Gulf Crisis and the 2003 invasion of Iraq are the manifestation of these plans. In a study of the political economy of Türkiye-Iraq relations, it is not possible to make an analysis independent from the scope of global power.

In the 1990s, the fundamental dynamics of the Turkey-Iraq relations is the Gulf Crisis. With the start of the Gulf Crisis, Turkey-Iraq economic relations come to a standstill while those relations were at the peak before the Crisis. There is a significant share of the the UN embargo on Iraq in the deterioration of relations between two countries. U.S. invasion of Iraq has deeply affected regional affairs again after 2000. After the invasion in 2003 it has been observed that economic and trade relations between two countries recovered rapidly,. The trade between Turkey and Iraq has been soared in subsequent years after invasion. According to 2013 data, Iraq ranks second, following Germany, among the exporting countries of Turkey. During this period, some initiatives on dialogue between two countries like “Comprehensive Economic Cooperation Agreement” and “High Level Strategic Cooperation Council” have been put in place

Turkish foreign policy was shaped by new concepts such as multilateralism, multidimensionality, good relations with neighbors and active foreign policy, in the ruling Justice and Development Party. This new approach foresees that to establish better economic and political relations with neighboring countries such as Iraq, Iran and Syria. With a new vision a positive mood has been dominated the economic and political relations between Turkey and Iraq. As for Arab Spring developments, it has been a destructive effect on the positive political atmosphere between Turkey and Iraq. Especially over the civil war in Syria, the two countries have experienced political tensions.

In this study, the relations between Turkey and Iraq have attempted to explain with a political economy perspective. In the Post-Cold War period, it has been analyzed how is the interaction of political and economic developments between the two countries.

Key Words: Türkiye, Iraq, Political Economy, Middle East, Oil, U.S.A.

ÖNSÖZ

Yüksek lisans eğitimim boyunca ve özellikle tez yazım sürecinde tecrübesi, bilgi birikimi, bilimsel katkıları ile çalışmalarına ışık tutan ve her konuda yardımlarını esirgemeyen; tez danışmanım ve çok değerli hocam Uludağ Üniversitesi İnegöl İşletme Fakültesi Dekanı Prof. Dr. İbrahim S. CANBOLAT'a en içten teşekkür ve saygılarımı sunuyorum.

Profesyonel iş hayatıyla birlikte akademik bir çalışmayı kotarmak için kolları sıvamak, birtakım zorlukları da beraberinde getiriyor. Bu zorlukları aşma yolunda, beraber çalışılan yöneticilerin anlayışlı olmalarının rolü büyük. Bu minvalde akademik eğitime devam etmem konusunda beni sürekli teşvik eden ve tüm yüksek lisans eğitimim boyunca desteklerini samimi bir şekilde hissettiren Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreteri Mümin KARACAKAYALILAR'a ve Teşvik Şubesi Müdürü Dilek AŞKAR'a teşekkürü bir borç biliyorum.

Hayatın her alanında olduğu gibi, akademik bir çalışmayı yürütürken de ailenin varlığı ve desteği başarının en önemli anahtarı. Öncelikle beni bu günlere getiren anne ve babama şükranlarımı sunuyorum. Ardından, kendisini tanıdığım ilk günden beri ve tüm evlilik hayatımız boyunca olduğu gibi; yüksek lisans sürecinde sevgisini ve desteğini bir an olsun eksik etmeyen, cesaretlendirici tavrıyla bu çalışmayı tamamlayabilmemde büyük katkısı olan çok değerli eşim Özlem AKÇAPA'ya minnettarım. Son olarak tez yazım sürecimin uzamasına sebep olarak sitemlerime hedef olsa da; doğumundan itibaren geçen yaklaşık iki buçuk yıl içinde, hayatta baba olmaktan daha önemli bir şey olamayacağını bana öğreten ve hayatımıza yepyeni bir heyecan getiren oğlum Ahmet AKÇAPA'ya teşekkür ediyorum. Bitmek tükenmek bilmeyen bir öğrenme arzusuyla, yaşamı merakla sorgularken gözlerine yerleşen parıltı; tüm hayatım boyunca bilgiye ve hikmete ulaşma arayışında rehberim olacaktır.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	.ii
ÖZET.....	.iii
ABSTRACT.....	.v
ÖNSÖZ.....	.vii
İÇİNDEKİLER.....	.viii
KISALTMALAR.....	.x
GİRİŞ1

BÖLÜM 1

TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

1.1. ORTADOĞU COĞRAFYASINDA IRAK'IN ÖNEMİ.....	6
1.2. 1990 ÖNCESİNDE TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ.....	10
1.2.1. Irak'ın Bağımsızlığını Kazanması Sonrası Türkiye-Irak İlişkileri.....	12
1.2.1.1. Sadabat Paktı.....	13
1.2.2. Demokrat Parti İktidarı Döneminde Türkiye-Irak İlişkileri.....	14
1.2.2.1. Bağdat Paktı.....	15
1.2.3. 1960-1980 Arası Türkiye-Irak İlişkileri.....	17
1.2.4. 1980'den Soğuk Savaş Sonuna Kadar Türkiye-Irak İlişkileri.....	18

BÖLÜM 2

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİNİN EKONOMİ POLİTİĞİNİ BELİRLEYEN DİNAMİKLER-1990'LI YILLAR

2.1. 1990'LI YILLARIN GENEL GÖRÜNÜMÜ.....	20
2.2. SOĞUK SAVAŞIN SONU VE KÜRESELLEŞME SÜRECİ.....	21
2.3. DOKSANLI YILLARDA TÜRKİYE IRAK İLİŞKİLERİ.....	26
2.3.1. Körfez Savaşı ve Türkiye Irak İlişkilerine Etkisi.....	26
2.3.2. Savaş Sonrası Sorunlar (Mülteciler-Çekiç Güç-Kürt Sorunu).....	30
2.4. DOKSANLI YILLARDA TÜRKİYE-IRAK EKONOMİK İLİŞKİLERİ.....	32

BÖLÜM 3

2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİNİN EKONOMİ POLİTİĞİNİ BELİRLEYEN DİNAMİKLER

3.1. 2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ.....	37
3.2. ABD'NİN IRAK İŞGALİ-2003.....	38
3.2.1. 1 Mart Tezkeresi Bağlamında Türkiye'nin Tutumu.....	42
3.2.2. ABD Askerinin Irak'tan Çekilmesi.....	44
3.3. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ İKTİDARI.....	45
3.4. ARAP BAHARI.....	49
3.5. 2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE-IRAK EKONOMİK İLİŞKİLERİ.....	54
3.5.1. 2000'li Yıllarda Türkiye Ekonomisinin Dönüşümü.....	54
3.5.2. Komşularla Sıfır Sorun Politikası Bağlamında Türkiye'nin Komşularıyla İlişkilerinin Ekonomi Politikası.....	66
3.5.3. Türkiye-Irak Ekonomik İlişkileri.....	71
3.5.3.1. Türkiye-Irak Arasındaki Ticari İlişkiler.....	74
3.5.3.2. Petrol Bağlamında Türkiye-Irak İlişkileri.....	80
SONUÇ.....	90
KAYNAKLAR.....	96

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AB	Avrupa Birliği
AK PARTİ	Adalet ve Kalkınma Partisi
AT	Avrupa Topluluğu
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BM	Birleşmiş Milletler
BOP	Büyük Ortadoğu Projesi
BOTAŞ	Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş.
CENTO	Central Treaty Organization - Merkezi Antlaşma Teşkilatı
EFTA	European Free Trade Association - Avrupa Serbest Ticaret Birliği
EPDK	Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu
FIS	Front Islamique du Salut – İslami Selamet Partisi
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HAMAS	Harakat al-Muqawama al-Islamiya - İslami Direniş Hareketi
IAEA	International Atomic Energy Agency - Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu
ITC	International Trade Center – Uluslararası Ticaret Merkezi
IKBY	Irak Kürt Bölgesel Yönetimi
KDP	Kürdistan Demokrat Partisi
KEK	Karma Ekonomik Komisyonu
KYB	Kürdistan Yurtseverler Birliği
NATO	North Atlantic Treaty Organization - Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü

NSS	The National Security Strategy of the United States of America - Ulusal Güvenlik Stratejisi
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development- İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
OFF	Oil For Food - Gıda İçin Petrol
OPEC	Organization of Petroleum Exporting Countries - Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SOFA	Status of Force Agreement - Stratejik Güvenlik Antlaşması
SOMO	State Oil Marketing Organization - Devlet Petrol Pazarlama Organizasyonu
STA	Serbest Ticaret Anlaşması
TEPAV	Türkiye Ekonomi Politikaları Vakfı
TİM	Türkiye İhracatçılar Meclisi
TUSKON	Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
UNMOVIC	United Nations Monitoring, Verification and Inspection Commission - Birleşmiş Milletler Gözlem, Kontrol ve Denetim Komisyonu

GİRİŞ

Tarihinde kadim medeniyetlere ev sahipliği yapmış, dünyanın önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Mezopotamya bölgesinde bulunan Irak toprakları; 20. Yüzyıl'da uluslararası siyasetin gündemini işgal ettiği gibi, 21. Yüzyıl'da da bu niteliğini sürdürmektedir. Irak'ın zengin petrol yataklarına sahip olduğunun farkına varılması, Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere küresel güçlerin Irak topraklarına olan ilgisini artırmıştır.

Irak, zengin petrol yataklarına sahip olması ile birlikte stratejik konumu itibariyle de Ortadoğu bölgesinin önemli ülkelerindedir. Arap coğrafyasının en doğusunda yer alan Irak, Doğu Akdeniz-Basra Körfezi, Kafkaslar-Basra Körfezi, Anadolu-Arap Yarımadası hattı üzerindeki konumuyla tarihsel süreçte önemini korumuştur. Yani Irak'ın tarihsel kimliği ile birlikte sahip olduğu jeostratejik, jeoekonomik ve jeokültürel özellikler, uluslararası alandaki önemini korumasındaki daimi unsurlar olmuştur. Sosyal, demografik ve ekonomik yapısıyla Ortadoğu'nun küçük bir minyatürü olarak nitelendirilen Irak, 1916 yılında İngiliz-Fransız (Sykes-Picot) gizli anlaşması sonucunda Osmanlı topraklarının parçalanmasının ardından ortaya çıkan suni devletçiklerden birisidir.

Çalışmanın amacı, Türkiye ile Irak arasındaki ilişkilere ekonomi politik bir pencereden bakmak, iki ülke arasındaki ilişkilerde ekonomik ve politik unsurların nasıl bir etkileşim içinde olduğunu analiz etmektir. Çalışmanın temel analiz çerçevesi; uluslararası ilişkilerdeki siyasal sorunları, ekonomik bir bakış açısıyla analiz etmeye yönelik bir paradigmaya haiz olan ekonomi politik teori olarak belirlenmiştir.

Ekonomi politik teori alanındaki çalışmalarıyla öne çıkan Robert Gilpin'e göre, ekonomi ile politika arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak bu iki alanı bir çatı altında birleştiren disiplin ekonomi politik yaklaşımdır. Robert Cox ise uluslararası ekonomik ilişkiler ile uluslararası politika arasında birbirini etkileyen bir etkileşim olduğunu ve bu etkileşimin göz ardı edilemeyeceğini ifade etmektedir. Ekonomik gelişmelerin politikayı etkilediği gibi, aynı zamanda ekonomik ilişkiler de çoğu zaman politik gelişmeler ve kararlardan etkilenmektedir. Soğuk Savaş süreci boyunca devam eden askeri-güvenlik temelli ve devletin başat aktör olduğu dünya düzeninin değişmeye başlaması sonucunda klasik yaklaşımların olayları açıklamakta yetersiz kalması sonucu yeni bakış açılarının

gelişme eğilimine girdiği görülmektedir. Çokuluslu şirketler ve benzeri ekonomik kuruluşların uluslararası ilişkilerde meydan getirdiği etkiler, devlet dışı aktörlerin de politikayı belirleme gücüne sahip olduğu tespitinin yapılmasını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla devletler arasındaki siyasal sınırların dahi önemsizleştiği yeni bir durum ortaya çıkmıştır.

Uluslararası ilişkilerdeki değişimin geleneksel yaklaşımlarca yeterince açıklanamaması, ekonomi politik çalışmaların artmasına sebep olmuştur. Bu çerçevede global ekonomik ilişkiler ile politika arasındaki etkileşimin sosyolojik, kültürel, hukuksal, moral ve kurumsal düzeyde analiz edilmesi gerektiği tezi öne çıkmıştır. Uluslararası politika ile uluslararası ekonomi arasındaki ayrımın varlığının kati bir gerçeklik ifade etmeyişi, uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde, uluslararası ekonomik ilişkilerin uluslararası politikadan ayrı incelenemeyeceğini göstermektedir. Uluslararası ilişkilere yeni bir perspektifle bakan ekonomi politik alanda yapılan çalışmalarda da farklı eğilimler ortaya çıkmıştır. Gilpin gibi realist düşünürler ekonomi politika etkileşiminde devleti temel belirleyici olarak analizlerinin merkezine yerleştirirken, Keohane ve Nye gibi liberaller karşılıklı bağımlılık çerçevesinde devletin merkezi konumda olmasını eleştirmiştir. Bunların yanı sıra Marksist paradigma ile ekonomi politik çalışmalara imza atanlar, uluslararası ekonomik düzeni ve ilişkileri Marksist veya Yapısalcı/Radikal/Globalist bir bakış açısıyla analiz etme çabasında olmuşlardır.

Çalışmada uluslararası ekonomi politik çalışmaları göz önünde bulundurarak; karşılıklı ekonomik bağımlılık çerçevesinde Türkiye ile Irak arasındaki ilişkilerde ekonomi ve politika arasındaki etkileşimin seyri üzerinde durulmuştur. Ülkeler arasındaki siyasi diyalog, ekonomik işbirliğinin gelişimi için de uygun araçlar sağlamaktadır. İki ülke ilişkilerinde siyasi diyalog çabalarının ekonomik işbirliklerine kapı aralayıp aralamadığı ve ekonomik ilişkilerin siyasi alana nasıl bir etki yaptığı konuları irdelenmiştir. Yani ekonomi politik teorinin ortaya koyduğu bakış açısıyla iki ülke arasındaki ilişkiler anlaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın dönemsel olarak sınırları Soğuk Savaş sonrası olarak belirlenmiştir. Soğuk Savaş yılları olarak ifade edilen ve İkinci Dünya Savaşı akabinde başlayıp 1991 yılına kadar süren askeri ve siyasi gerginlik; ABD'nin başı çektiği Batı İttifakının galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Liberal-kapitalist sistemin mutlak galibiyeti ve Sovyetler

Birliği'nin başı çektiği Doğu Bloku ÷lkelerinin temsil ettiği komünizmin çöküşü, tüm dünyada olduğu gibi Ortadoğu ÷lkelerinde de sarsıcı etkiler ortaya çıkarmıştır.

Esasen Türkiye-Irak arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin boyutlarının değiştii, birçok alanda artış gösterdiği yıllar 2000'li yıllardır. Çalışmada da söz konusu döneme ilişkin analizler ve değerlendirmeler daha geniş bir yer kaplamaktadır. 1990'lı yıllarda iki ÷lke arasındaki ilişkileri belirleyen temel etken Körfez Savaşı olmuştur. 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ile başlayan ve Körfez Savaşına uzanan süreç, hem Türkiye ve Irak ekonomilerini hem de Türkiye-Irak ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu dönemde iki ÷lke arasında ekonomik ve ticari anlamda ciddi bir faaliyetin olmadığı tespit edilmiştir. İki ÷lke ilişkilerinde 1990'lı yılların da bu çalışmada analize tabi tutulmasının sebebi, hem küresel hem de bölgesel ölçekte Soğuk Savaş sonrası dönemin bir bütün olarak değerlendirilebilme çabasıdır. Bununla birlikte Türkiye-Irak ilişkileri açısından, 2000'li yıllarla 1990'lı yılların dönemsel olarak karşılaştırma fırsatı da doğmuştur.

Türkiye 1930'lardan beri uygulanmakta olan ithal ikameci sanayileşme politikasından uzaklaşarak, 1980 yılından itibaren, dışa açık sanayileşme politikasını benimsemiş ve ihracata dayalı büyüme modelini benimsemiş eğilimine girmiştir. Soğuk Savaş yılları boyunca SSCB'ye karşı bir cephe ÷lkesi konumunda olan, dış politika önceliklerini Soğuk Savaş koşullarına göre belirleyen Türkiye, güvenlik ve dış politika anlayışını yeni döneme uyarlamak zorunda kalmıştır. Ortadoğu'da statükonun bozulması, bu coğrafyanın merkezinde bulunan Türkiye'yi kaçınılmaz olarak daha aktif bir politika izlemeye itmştir. Doğu Bloku'nun yıkılması; uluslararası sistemde meydana getirdiği değişimlerle Türkiye'nin bölgesel güç vasfına erişmesi için uygun imkanlar sağlamıştır.

Türkiye'nin özellikle son yıllardaki ekonomik alandaki gelişimi ile birlikte, dış politikasını ekonomik dinamikler ile şekillendiren devlet kimliğine sahip olma çabası dikkat çekmektedir. İhracata dayalı büyüme modeliyle amaçlanan ekonomik dönüşüm hamlesi; 1990'larda kesintiye uğramış olsa da, 2000'li yıllarda sağlanan siyasi istikrarla tekrar canlanma imkânı bulmuştur. "Komşularla sıfır sorun" paradigması ile şekillenen ve Türkiye'nin Ortadoğu ÷lkeleriyle artan ekonomik ilişkileri siyasi işbirliklerine de kapı aralamıştır. Ticari bağlantıların bir sorun çözme aracı olarak kullanılma çabası yeni diyalog ve etkileşim alanlarının açılmasına kapı aralamıştır. Türk dış politikasında iç dinamikler ve

bölgesel dinamiklerin etkileşimi vasıtası ile ekonomik karşılıklı bağımlılık unsurları öne çıkarılmıştır.

Türkiye ile Irak arasındaki ilişkilerin ekonomi politiğinin incelendiği bu çalışma üç bölüm olarak planlanmıştır. Birinci bölümde; Soğuk Savaş sonrası dönem ilişkilerine temel teşkil etmesi mülahazasıyla iki ülke ilişkilerinin tarihsel arka planı ana başlıklar halinde ortaya koyulmuştur. Irak'ın bağımsızlığını kazandığı dönemden başlayarak Soğuk Savaş'ın sonra erdiği 1980'li yılların sonuna kadar geçen tarihsel süreç içinde, Türkiye ve Irak arasındaki ilişkileri belirleyici etkiye sahip olaylar birinci bölümün konusunu oluşturmaktadır.

İkinci bölüm, Soğuk Savaş Sonrası dönemin ilk safhasını oluşturan 1990'lı yıllarda Türkiye-İrak ilişkilerinin ekonomi politiğini belirleyen dinamiklere ilişkin değerlendirmeleri ihtiva etmektedir. Bu bölümde Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan yeni konjunktür, küreselleşme ve yeni dünya düzeni kavramlarıyla ilgili tespitlerle birlikte iki ülke ilişkileri analiz edilmiştir. 1990'lı yıllarda Türkiye-İrak arasındaki politik ve ekonomik ilişkilerinin temel belirleyicisi Körfez Savaşı olmuştur. Saddam rejiminin Kuveyt'i işgaliyle başlayan ve Körfez Savaşı'na uzanan süreç bölgesel denklemleri sarsıcı bir etkiye sahiptir. Sonuçları itibariyle de Körfez Savaşı, iki ülke ilişkilerinin ekonomi politiğini derinden etkilemiştir. Körfez Savaşı öncesinde yıllık 5,5 milyar dolara varan ikili iş hacmi ile Irak Türkiye'nin ekonomik ve ticari ilişkilerinin en yoğun olduğu ülkeler arasındayken, Irak'ın Kuveyt'i işgali nedeniyle BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan ekonomik ambargo kararı, iki ülkenin ekonomik ve ticari ilişkilerinin durmasına yol açmıştır. Türkiye'yi ve bölgeyi ekonomik ve ticari anlamda sarsan gelişmelerde Türkiye'nin ekonomik kaybının 100 milyar dolar civarında olduğu hesaplanmaktadır.

Üçüncü bölümde ise Türkiye-İrak ilişkilerinin ekonomi politiğinin 2000'li yıllardaki serencamı analiz edilmeye çalışılmıştır. İki ülke ilişkilerinin bu dönemi üç önemli siyasi gelişmenin etkisinde değerlendirilmiştir. Bunlardan ilki kuşkusuz, uluslararası ve bölgesel olarak 2000'li yılların en önemli gelişmelerinin başında gelen ABD'nin Irak'ı 2003 yılındaki işgalidir. Afganistan müdahalesinin ardından kitle imha silahlarına sahip olduğu ve bu nedenle tehdit oluşturduğu iddiasıyla ABD'nin Irak'a müdahalesi ve müdahalenin sonuçları bu dönemde Türkiye-İrak ilişkilerinin şekillenmesini etkileyen en önemli unsurlardan biri olmuştur. İkinci önemli siyasi gelişme, Kasım

2002’de başlayan ve halihazırda da üçüncü dönemini yaşayan Adalet ve Kalkınma Partisi iktidardır. Siyasi istikrarın hakim olduğu bu dönem, Türkiye’nin ekonomik gelişme başta olmak üzere birçok alanda değişim rüzgarını hissettiği yıllar olmuştur. “Komşularla sıfır sorun” iddiası ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerde dış politika yapıcılarının sergilediği pozitif angajman çabası, Türkiye-İrak ilişkilerini de farklı bir noktaya taşımıştır. Son olarak ise Arap Baharı gelişmeleri Türkiye’nin bölge ülkeleriyle olduğu gibi Irak ile ilişkilerinde de birtakım olumsuzluklara sebep olması sebebiyle dikkate alınan hususlardan biri olmuştur.

2000’li yıllarda Türkiye-İrak ilişkilerini etkileyen önemli siyasi gelişmelerin ekonomik ve ticari alandaki yansımaları analiz edilmiştir. ABD işgali ve sonrasında büyük bir yıkıma uğrayan ve çatışma ortamının hiç dinmediği Irak’ın yeniden inşasında Türkiye önemli bir rol üstlenmektedir. 2000’li yıllarda yaşadığı siyasi ve ekonomik dönüşümü dış politika alanına da taşıyarak aktif bir dış politika anlayışı sergileyen Türkiye’nin Irak ile arasındaki ekonomik ve ticari gelişmeler de dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. Türkiye’nin dış ticaret verileri incelendiğinde, Ortadoğu ülkeleriyle kurulmaya çalışılan siyasi ve ekonomik diyalog çabalarının sonuçlarının alınmaya başlandığı görülmektedir. Buna paralel olarak da Türkiye’nin ihracatında Almanya’dan sonra, Irak 2. sırada yer almaktadır. 2013 verileri itibariyle Türkiye Irak’a yönelik olarak 12 milyar dolar seviyesinde ihracat gerçekleştirmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönem, özellikle de ekonomik ve ticari alandaki gelişmelerin dikkat çekici boyutlara ulaştığı 2000’li yıllar; Türkiye ve Irak arasındaki ilişkilerin analiz edilmesi açısından dikkat çekici veriler içermektedir. İki ülke arasındaki ekonomik ve politik etkileşimin muhtevasının ve boyutlarının iyi tahlil edilmesi; dış politika yapıcılarında yol göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

BÖLÜM 1

TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

1.1. ORTADOĞU COĞRAFYASINDA IRAK'IN ÖNEMİ

Ortadoğu ifadesi kavramsal düzeyde ele alındığı takdirde; güncel kullanımda olan Ortadoğu kavramının, Batılı bir yaklaşıma göre “Yakın Doğu” olarak da adlandırıldığı görülmektedir. Canbolat, Doğu-Batı kavramlarının nereden bakıldığına bağlı olarak kavramsallaştırıldığı ve Ortadoğu/Yakın Doğu tanımlamalarında Avrupalı bir bakışın hakim olduğunu şu cümlelerle ifade etmektedir; “Doğu ve Batı kavramları, hem bir fizikî mekân hem de düşünce ve kültür ile bağlantılı olarak kullanılır. Bir de nereden bakılarak Doğu ya da Batı denildiği önemlidir. Bu anlamda düşünüldüğünde, Avrupalı bir bakış hâkimdir. Coğrafi kavramlaştırma bu bakışla yapılmıştır. Avrupa merkezli bu tanımlamada Yakın Doğu; aslında Balkanları da içine alacak şekilde, Kuzey Afrika, Arap Yarımadası ve İran’ı kapsayan İslam kültür coğrafyasını ifade eder. Ortadoğu; İran’ın doğusundan itibaren Pakistan ve Hindistan ile Endonezya ve Malezya’ya kadar uzayan bölgedir.”¹

Cemil Meriç’in ifadesiyle; “Ortadoğu kaypak bir mefhumdur. Çünkü ne zaman doğduğu, niçin doğduğu, hudutlarının ne olduğu konusunda rivayetlerin muhtelif olduğu bir kavramdır”.² Dünyadaki siyasal duruma, bölgeye nereden bakıldığına ve küresel gücün hangi devletlerin inisiyatifinde olduğuna bağlı olarak değişkenlik gösteren Ortadoğu kavramı, “Şark” ve “Yakın Doğu” gibi Batılı bir terimdir ve 19.yüzyılın sonlarında 20. yüzyılın başlarında kullanılmaya başlanmıştır.³

Ortadoğu kavramı, yüzyıllar boyu kadim medeniyetlere ev sahipliği yapmış, farklı kültürlerin, dinlerin, dillerin buluşma noktası olmuş geniş bir coğrafyayı tanımlamak için kullanılmaktadır. Uluslararası literatürde kendisine yer bulan Ortadoğu kavramının; bölge halklarının ya da bölgesel güçlerin ürettiği bir ifade olmayışı, bölge üzerindeki küresel nitelikli alaka hakkında ipucu vermektedir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Doğu Akdeniz’de bulunan İngiliz kuvvetlerinin bağlı bulunduğu komutanlığın (Ortadoğu

¹ İbrahim Canbolat, “Düşünce İkliminde Doğu-Batı ve İnsan”, **Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi**, 2010., http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/1262/dusunce_ikliminde_dogu-bati_ve_insan, (27.05.2014).

² Cemil Meriç, **Kırk Ambar**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980, s. 282.

³ Serdar Sakin – Can Devci, “Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme”, **History Studies**, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 2011, S. 283.

Komutanlığı – Middle East Command) adlandırılması için kullanılan terim zamanla uluslararası bir kabul görmüştür.⁴

Ortadoğu, geniş bir coğrafi tanımlama ile ifade edilecek olursa batıda Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır'dan başlayarak, doğuda Umman Körfezi'ne kadar uzanan, Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman'ı da içine alan, kuzeyde Türkiye, Kafkasya, ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kapsayan, ayrıca İran, Afganistan ve Pakistan'ın da dahil edildiği, güneyde de Suudi Arabistan'dan Yemen'e kadar uzanan Arap yarımadasını kuşatan ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'in bulunduğu bir alanı ifade etmektedir.⁵

Almanya'nın önde gelen Ortadoğu uzmanlarından Prof. Dr. Udo Steinbach ise Ortadoğu ülkeleri olarak şunları görmektedir: Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Sudan, Birleşik Arap Emirlikleri, Lübnan, Ürdün, İsrail, Suriye, Irak, Katar, Umman, Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt, Yemen, İran, Afganistan, Pakistan ve Türkiye.⁶ Birbirinden farklı Ortadoğu tanımları var olmakla birlikte, bu kapsayıcı tanımlamada ifade edilen toprakların büyük çoğunluğu Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresi altında yaşamış ve İmparatorluğun yıkılmasıyla birlikte Batılı devletlerin yoğun ilgisine maruz kalmıştır.

⁴ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik-Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, 29. b., Küre Yayınları, İstanbul, 2001, s. 130. Bernard Lewis'in modern Ortadoğu ile ilgili görüşleri için bkz. Bernard Lewis, **The Shaping of the Modern Middle East**, Oxford:Oxford University Press, 1994.

⁵ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu; Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005, s.25.

⁶ Hande Erol, **Türkiye-Ortadoğu İlişkileri (1983-1993)**, Dokuz Eylül Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), İzmir , 2008, s. 3.

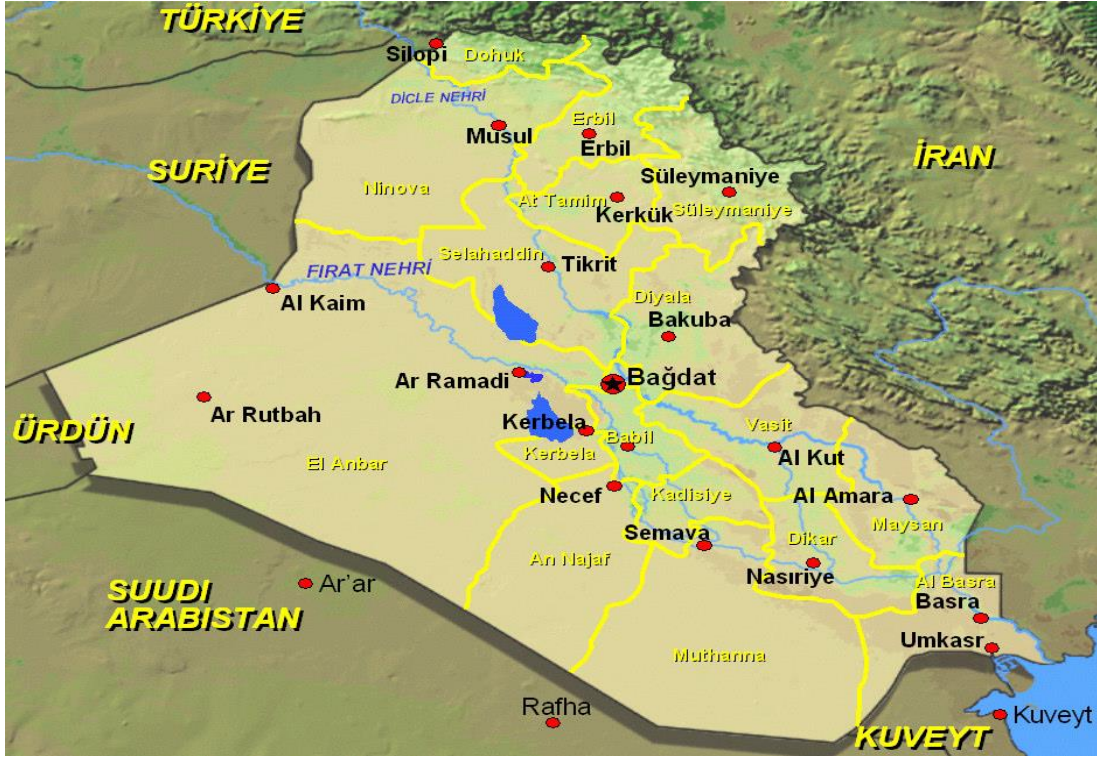
Sekil 1: Orta Doğu Haritası

Kaynak: <http://www.frmlord.net/attachments/4406d1352238205/ortadogu-haritasi.jpg>, (10.10.2013)

İnanç bağlamında baskın bir Müslüman kitleyi, etnik olarak ise Arap, Türk ve Fars çoğunluğu barındıran Ortadoğu bölgesi; her iki bağlamda da çok farklı kültürlerin birlikte yaşadığı fakat aynı zamanda bu farklılıkların çatışmalarına sahne olan bir coğrafyadır. Ortadoğu'nun jeopolitiği bölgenin önemini öne çıkaran parametrelerin başında gelmektedir. Anadolu üzerinden Avrupa'ya, Kafkasya vasıtası ile Rusya ve Sibirya'ya, Kızıldeniz'le Afrika'ya, İran ve Hazar Denizi üzerinden Orta Asya ve Güneydoğu Asya'ya açılan bölgenin; uluslararası ilişkiler biliminde coğrafyanın ne denli önemli olduğu hesaba katılırsa jeopolitik değeri daha net anlaşılmaktadır.

Sekil 2: Irak Haritası

Kaynak: www.lib.utexas.edu/maps/iraq.html, (10.10.2013)

Sümer, Akad, Babil, Asur ve Pers gibi medeniyetlere ev sahipliği yapmış Mezopotamya bölgesinde bulunan Irak'ın, 19. Yüzyılın ikinci yarısında zengin petrol yataklarına sahip olduğunun farkına varılması⁷; uluslararası ekonomi politığın Irak topraklarına olan ilgisini artırmıştır. Irak 20. Yüzyıl ve 21. Yüzyıl'da da uluslararası siyasetin gündeminde olmaya devam etmiştir.

Hem siyasi hem de ekonomi politik açıdan Irak üzerindeki uluslararası ilgiyi üç ana başlıkta toplamak mümkündür;

- Irak'ın stratejik önemi ve coğrafi konumu
- Irak'ta yer alan zengin petrol yatakları
- Irak'ın dini ve etnik çeşitliliği

⁷ Cezmi Eraslan, "Irak'ta Türk-İngiliz Rekabeti(1876-1915)", **Tarih Dergisi**, Sayı: 35, 1994, ss. 223-251.

Sekil 3: Irak'ın Etnik Yapısı

Kaynak: Türkiye Ekonomi Politikaları Vakfı(TEPAV), “Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak’ın Geleceği ve Türkiye”, 2007.

1.2. 1990 ÖNCESİNDE TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin Ortadoğu komşularından biri olan Irak ile olan ilişkileri, hem jeopolitik hem de etnik/dini hassasiyetler gözetilerek her zaman iyi dengelenmesi gerekmektedir. Irak açısından ise Türkiye, Avrupa ile ilişkilerinde önemli bir köprü durumunda olma özelliğini taşımaktadır.⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilmesi; Ortadoğu'da sınırların yeniden çizilmesi ve başta İngiltere ve Fransa olmak üzere büyük güçlerin bölgeyi çıkarlarına uygun olarak şekillendirmesi ile sonuçlanmıştır. Büyük güçlerin çıkarlarının şekillendirdiği yeni konjonktürde, Anadolu topraklarına sıkışan Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu politikası “Batı” politikalarına bağlı değişkenler çerçevesinde gelişim göstermiştir. Ortadoğu'nun tüm özelliklerini birçok yönüyle

⁸ Philip Robins, *Turkey and the Middle East*, Pinter Publishers, London, 1991., s. 25.

bünyesinde barındıran Irak'a yönelik Türk dış politikasını şekillendiren temel saik de söz konusu değişkenler olmuştur.⁹

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllar ve takip eden Soğuk Savaş yıllarında Türk dış politikasının temel iki parametresi olan “Batıcılık” ve “Statükoculuk”¹⁰, Türkiye'nin Ortadoğu politikasında ve özel olarak da Irak politikasında belirleyici faktörler olarak öne çıkmaktadır. Statükoculuk, mevcut sınırlara bağlı kalarak, dengeleri sürdürmeyi salık veren bir bakış açısını ifade ederken; Batıcılık, Batı medeniyetinin bir parçası olma hedefine işaret etmektedir. “Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden Cumhuriyet'e uzanan süreçte modernleşme genelde Batılılaşma olarak yorumlanmıştır. Bu anlayış, Soğuk Savaş şartlarının güvenlik bağlamında Batı'yla birlikte olmayı zorunlu kılmasıyla örtüşmüş ve söz konusu durum, Türkiye'nin siyasi-askeri-ekonomik açıdan Batı dünyasının kurumlarıyla da birlikte olma sürecini hızlandırmıştır. Güvenlik kaygılarının dış politika tercihlerini yönlendirdiği bu dönem boyunca Türkiye için Batı ile ilişkilerde belirleyici ülke, Batı kampının başat gücü ABD olmuştur.”¹¹

Soğuk Savaş sonrası dönemde iki ülke ilişkilerinin ekonomi politik analizine temel teşkil etmesi bakımından, bu döneme kadar olan ilişkileri uluslar arası konjonktür ve iki ülkenin iç dinamiklerini göz önüne alarak 4 ayı dönemde incelemek mümkündür. Irak'ın bağımsızlığını kazandığı tarihe kadar Türkiye-Irak ilişkilerinden ziyade Irak hakkında Türkiye ve İngiltere'nin görüşmelerinden söz edilebilir. Bu dönemde Türkiye-Irak sınırının tespitinde dahi İngilizlerle görüşülmüştür. 1926 yılında Türkiye, İngiltere ve Irak arasında, Musul anlaşması olarak bilinen Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması, 1936'da da uzatma protokolü imzalanmıştır.¹²

⁹ Beril Dedeoğlu, “Türkiye-Irak İlişkileri: “Doğu”-“Batı” Eksenini ve Değişkenler”, **Civitas Gentium** 1:1 (2011) ss. 11-32, <http://cg.turkmas.uoa.gr/index.php/cg/article/view/4/3>, (05.06.2013).

¹⁰ Baskın Oran, “Türk Dış Politikasının Teoriği ve Pratiği”, içinde Baskın Oran, (der.) **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar** Cilt 1: 1919-1980, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), s. 46-53.

¹¹ Erkan Ertosun, “Türkiye'nin Filistin Politikasında ABD ya da AB Çizgisi: Güvenlik Etkeninin Belirleyiciliği”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt 7, Sayı: 28, Ankara, 2011, ss.57-88.

¹² İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, 1.Cilt (1920-1945), 2. b., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989. ss. 309-319.

1.2.1. Irak'ın Bağımsızlığını Kazanması Sonrası Türkiye-İrak İlişkileri

Türkiye ile Irak arasında resmi ilişkiler 1932 tarihi itibarıyla başlamış olup, bu tarihe kadarki ilişkiler İngiltere'nin muhatap alınmasıyla sürdürülebilmiştir. 1932 yılında, Türkiye ile Irak Krallığı arasında, dostluk ve iyi ilişkiler üzerine anlaşmalar imzalanmış, aynı yıl Türkiye ile Irak Krallığı, Milletler Cemiyeti'ne üye olmuşlardır. 1936 yılında İtalya'nın Habeşistan'ı ilhak etmesi üzerine bölge ülkeleri, çeşitli sorunları bir tarafa bırakarak ittifak yapma yoluna gitmişlerdir. Sadabat Paktı adındaki ve güvenlik endişeleri nedeniyle kurulan bu ittifakı Türkiye, İran, Afganistan ve Irak 8 Temmuz 1937'de imzalamışlardır. İtalya'nın Habeşistan'ı işgali Doğu Akdeniz'de İtalyan tehdidini ortaya çıkarırken, Asya'da bazı hedeflere yöneldiğini belirtmesi de Türkiye'yi bir yandan İngiltere'ye bağlanmaya götürmüş, öte yandan Ortadoğu devletleriyle işbirliği yapmak ve bazı savunma tedbirleri almak zorunda bırakmıştır.¹³

Bu dönemde, Türkiye ile Irak arasında, 9-10 Ocak 1932 tarihlerinde, “İade-i Mücrimin Muahedenamesi”, ”İkamet Mukavelesi” ve “Ticaret Muahedenamesi” adıyla üç ayrı antlaşma imzalanmıştır. “İade-i Mücrimin Antlaşması”na göre, her iki devlet de barışın tesisi ve suçluların iadesinin düzenlenmesini karşılıklı olarak taahhüt etmişlerdir.¹⁴ Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Krallığı arasında yapılan “İkamet Mukavelesi”antlaşması ise ticari niteliğe haiz bir antlaşmadır ve taraf devletlere mensup vatandaşların ya da ticari faaliyet gösteren tüzel kişilerin, diğer ülke topraklarında ikametine ve ticaret yapabilmesine hak tanımıştır.¹⁵ Diğer bir antlaşma olan “Ticaret Muahedenamesi” ile ise Türkiye ve Irak arasında ticari ilişkilerin canlandırılmasını ele alan maddeler kabul edilmiştir.¹⁶

1945 yılında Irak Kralı Naibi Abdülillah Türkiye'yi ziyaret etmiş, bu ziyarette daha sonra imzalanacak olan dostluk ve işbirliği antlaşmalarının ilk temelleri atılmış, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinin başlangıcını oluşturmuştur. 29 Mart 1946 tarihinde Türkiye ve Irak hükümetleri arasında Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması ile ek 6 protokol imzalanmıştır. Antlaşma teknik konular dışında dış ilişkilerde de karşılıklı

¹³ Taylan Doğan, I.Körfez Savaşı Sonrası Türkiye-İrak İlişkileri: Değişen Konjonktürün Türk Dış Politikasına Etkileri, Hacettepe Üniversitesi,(Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), Ankara 2009. s. 23.

¹⁴ Yaşar Canatan, **Türk-İrak Münasebetleri (1926-1958)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 36.

¹⁵ Canatan, **a.g.e.**, ss. 44-45.

¹⁶ Canatan, **a.g.e.**, ss. 46-48.

dayanışma sağlanması ve bölgesel konularda işbirliği gibi maddelere de yer vermesi bakımından, bölgesel bir güvenlik antlaşması şeklinde hazırlanmıştır.¹⁷

1.2.1.1. Sadabat Paktı¹⁸

1935 yılında, Milletler Cemiyeti Antlaşması'na aykırı olarak İtalya'nın Habeşistan'ı¹⁹ işgal etmesi ve bir yıl sonra ilhak ettiğini açıklaması Türkiye açısından, Ortadoğu devletleri ile Balkan Antantı'na benzer bir antlaşmanın yapılması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Böyle bir antlaşmanın imzalanması gerekliliğine yönelik ilk girişim, 1934 Haziran'ında, Şah Rıza Pehlevi'nin Türkiye'yi ziyareti sırasında gündeme gelmiştir.²⁰

8 Temmuz 1937 tarihinde, Türkiye'yi temsilen Tevfik Rüştü Aras, Irak'ı temsilen Dışişleri Bakanı Naci Elasil, Afganistan'ı temsilen Dışişleri Bakanı Serdar Fevzi Muhammed, Tahran'daki Sadabat Sarayı'nda, paktı imzalamıştır.²¹ Paktı imzalayan taraf devletler; aralarındaki dostluk münasebetlerini devam ettirmeyi, birbirlerinin içişlerine karışmamayı, ortak sınırlarına saygı göstermeyi, tarafların ortak çıkarlarını ilgilendiren uluslararası nitelikteki her türlü uyuşmazlıkta karşılıklı danışma mekanizmasının çalıştırılmasını ve birbirlerine karşı herhangi bir saldırı hareketine dayalı girişime başvurmayacaklarını taahhüt etmişlerdir. Sadabat Paktının maddelerinde öne çıkan husus; paktın kurucularının birbirlerine yönelik bir tehdit oluşturmamalarına yönelik sağlam temeller kurmaya çalıştıkları yönündedir.²²

1919-1922 yılları arasında süren Kurtuluş Savaşı sonucunda Türkiye bağımsızlığını kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu sonrası İngiliz idaresi altında varlığını sürdüren Irak'ın bağımsızlığını kazanması ise 1932 yılında gerçekleşmiştir. İki ülke de bir ulus devlet inşası sürecine girmiştir ve bunun birtakım zorluklarıyla karşılaşmışlardır. Rejimin istikrarının ve meşruiyetinin sağlanması, uluslararası kamuoyunun kendilerini tanıması,

¹⁷ Canatan, **a.g.e.**, s.104.

¹⁸ Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında, 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sadabat Sarayı'nda imzalanan dörtlü saldırmazlık paktıdır.

¹⁹ Etiyopya Federal Demokratik Cumhuriyeti: Tarihi bir isim olarak Habeşistan(Köleler Ülkesi) olarak bilinen Etiyopya büyük bir Doğu Afrika ülkesidir.

²⁰ Mehmet Gönübol-Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası(1919-1973)**, Cilt: 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977, s. 108.

²¹ Soysal, **a.g.m.** ss. 582-583.

²² Mustafa Serdar Palabıyık, "Sadabat Paktı (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme", **Ortadoğu Etütleri**, Cilt 2, No 3, Temmuz 2010, ss. 147-179.

diğer devletlerinin toprak bütünlüklerine saygı göstermesi gibi zorluklarla baş edebilme yolunda Sadabat Paktı'nı devreye soktukları söylenebilir.²³

Sadabat Paktı'nın imzalanmasından sonra Türk Hükümeti adına Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, İran Şahı'na ve Irak Kralı'na gönderdiği telgraflarda, düşüncelerini şöyle ifade etmiştir; "...Birbirine kardeşlik ve dostluk rabitaları ile bağlı dört devletin dünya sulhu yolunda verimli bir teşriki mesaisini temin edecek olan bu misakı memleketlerimiz için çok hayırlı bir eser telakki eder, hepimize müteyemmen olmasını dilerim. Bu mesut vesile ile zatı mulukanelerinin şahsi saadetleri ve kardeş Irak'ın refah ve ikbali için en samimi temenniyatımı izhar etmekle bahtiyarım."²⁴

Türkiye ve Irak'ın bağımsızlıklarını kazanıp, ulus devlet inşa etme sürecine girdikleri ve Sadabat Paktı'nı gündeme aldıkları dönemde, iki devleti aynı noktada birleştiren bir diğer ortak mesele Kürt sorunu olmuştur. Günümüzde de varlığını sürdüren ve henüz kalıcı çözümler üretilmeyen Kürt sorununun temellerini o günlerde bulmak mümkündür. İran'ın da o dönemde aynı perspektifle baktığı sorun; devletlerin içinde iç isyan veya huzursuzluklara sebep olmasıyla bir iç tehdit; hem de zaman zaman devletlerin birinden kaçan Kürt isyancıların diğer komşu devletlere sığınması sebebiyle bir dış tehdit olarak algılanmıştır. Devlet ve ulus inşası çerçevesinde ulusal bir kimlik geliştirme yolunda atılan adımlar çok ciddi Kürt isyanlarına sebep olmuştur. Bu durum bu ortak meselenin çözümü için birlikte adımlar atabilme yolunda Türkiye, Irak ve İran'ın birbirine yakınlaşmalarını sağlamıştır.²⁵ Bu konjonktürel yakınlık, ulus devlet inşa sürecinde devletler nezdinde faydalı olsa da toplumsal realiteyi gözden kaçırdığı ve askeri/güvenlik temelli bir yaklaşımı hakim kıldığı için gelecek nesillere çözülmesi çok zor bir Kürt sorunu miras bırakmıştır.

1.2.2. Demokrat Parti İktidarı Döneminde Türkiye-İrak İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında, Müttefik Devletler arasındaki dengelerin değişmesi, uluslararası sistemin iki kutuplu bir hale gelmesine yol açmıştır. Savaş sırasında, Almanlara karşı galip gelen Sovyetler Birliği, Avrupa merkezli tehdit kaynağını engellemek için Doğu Almanya ve Polonya ile birlikte, Finlandiya'dan, Balkanlara uzanan

²³ Palabıyık, **a.g.m.**, ss. 147-179.

²⁴ Şevket Koçsoy, **İrak Türkleri ve Türk-İrak İlişkileri(1932-1963)** Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991. s. 28.

²⁵ Palabıyık, **a.g.m.**, ss. 147-179.

bir ‘‘Demir Perde’’ hattı oluşturmuştur. Sovyetler Birliği’nin bu yükselişi, Avrupa ile sınırlı kalmamış, komünizm ideolojisi etkisini Çin’den, Türkiye’ye kadar göstermeye başlamıştır. Uzakdoğu’dan Ortadoğu’ya kadar uzanan komünizm dalgası, savaş sonrası dönemde, ABD liderliğindeki Batılı devletler açısından, engellenmesi gereken bir tehlike olarak tanımlanmıştır. Bu doğrultuda 4 Nisan 1949 tarihinde, ABD, Kanada ve Batı Avrupa devletlerinin katılımıyla Sovyet tehlikesine karşı, askeri ve siyasal anlamda, bölgesel nitelikte bir savunma teşkilatı olan Kuzey Atlantik Paktı Örgütü (North Atlantic Treaty Organization-NATO) kurulmuştur.²⁶

Demokrat Parti’nin iktidara geldiği 1950 yılından itibaren, Türkiye’nin, Ortadoğu politikası çerçevesinde, Arap ülkeleri ile olan ilişkileri de giderek yakınlaşmaya başlamıştır. Menderes Hükümeti’nin, aktif bir Ortadoğu siyaseti izlemesi, Batılı devletlerle yakınlaşma yolunda, komünizm tehlikesine karşı bir zorunluluk arz etmiştir.²⁷ 1950-1960 arası dönemde Türkiye’nin, Ortadoğu’da en iyi ilişki içerisinde bulunduğu devlet Irak olmuştur. İngiltere nüfuzunun nispeten geğmiş dönemlere göre azaldığı Irak, Sovyet tehdidi karşısında, Arap Birliği ülkeleri ile ilişkilerini devam ettirirken, Batı Bloku’na yakın bir dış politika izlemiştir.²⁸

25 Mayıs 1950 tarihinde, ‘‘Türkiye-Irak Karşılıklı İşbirliği Antlaşması’’ imzalanmıştır. 1946 yılında geręekleřtirilen ‘‘Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması’’nın yenilenmesini amaçlayan bu antlaşmaya göre taraflar, Birleşmiş Milletler Anayasası’na bağlı kalmak suretiyle güvenlikleri için karşılıklı olarak işbirliğine gitmeyi taahhüt etmişlerdir.²⁹

1.2.2.1. Bağdat Paktı³⁰

CENTO (Central Treaty Organization - Merkezi Antlaşma Teşkilatı) adıyla da anılan Bağdat Paktı, Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve Birleşik Krallık arasında Sovyetler

²⁶ Ebubekir Siddık Kaplan, Türkiye-Irak İlişkileri (1918-1960), Kırıkkale Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2011, ss. 155-156.

²⁷ Kaplan, **a.g.t.**, ss. 157-158.

²⁸ Kaplan, **a.g.t.**, s. 161.

²⁹ Reşat Yazıcı, **Türkiye, İşlam Ülkeleri: Anlaşmalar ve Mevzuat**, Ankara, 1982, ss.173-176.

³⁰ 24 şubat 1955’de Türkiye ile Irak arasında imzalanan anlaşmayla kurulan Pakt’a daha sonra İran, İngiltere, Pakistan katılmış, ABD de gözlemci olmuştur. Devrim sonrası Irak’ın Pakt’tan ayrılmasıyla 1959’da kuruluşun adı CENTO (Central Treaty Organization) olmuştur. 1979 İran devrimi sonrasında bu ülkenin de örgütten ayrılmasıyla, kuruluş işlevini yitirmiştir.

Birliği'nin Ortadoğu'da etkisini azaltmak, bölge üstünde nüfuz kurmasını önlemek amacıyla kurulmuş güvenlik ve savunma örgütüdür.

Türkiye-Irak arasındaki tebliğın yayımlanmasından sonra taraflar, 24 Şubat 1955 tarihinde paktı imzalayarak, kamuoyuna ilan etmişlerdir. Toplam 8 maddeden oluşan “Türkiye-Irak Karşılıklı İşbirliği Antlaşması(Bağdat Paktı)” na göre taraflar, Birleşmiş Milletlerin kararlarına uygun düşecek şekilde, karşılık olarak güvenlik ve savunma alanında işbirliğine gitmeyi taahhüt etmişlerdir.³¹ Türkiye ile Irak arasında yapılan antlaşmaya, daha sonra 4 Nisan 1955'de İngiltere, 23 Eylül 1955'de Pakistan, 3 Kasım 1955'de ise İran katılmıştır.³²

“Sekiz maddeden oluşan bu paktın iki ana amacı olmuştur: birincisi; herhangi bir yerden gelecek muhtemel saldırılardan Orta Doğu'yu korumak, ikinci ve aynı derecede önemli olan amaç ise; konunun ilgilendirdiği ülkelerin ekonomik gelişmelerini sağlayabilme çabalarında bu ülkeler arasında işbirliği sağlamaktır.”³³ Bu amaçlarla kurulan paktta İngiltere'nin de katılmış olması Arap devletlerinin paktta mesafeli yaklaşımlarına sebep olmuştur. Bu girişim Batılı devletlerin Ortadoğu'daki çıkarlarının korunması olarak algılanmış ve destek görmemiştir. Irak haricindeki Arap devletlerinin bu inisiyatifi desteklememesinin sebepleri arasında Nasır'ın etkisi, İsrail'in öncelikli tehdit olarak algılanması ve ABD'nin paktta üye olmaması gibi hususlar da etkili olmuştur.³⁴

Bağdat paktı bekleneni verememiş ve zaman içinde de işlevsiz bir hale gelmiştir. Girişimin bu şekilde sonuçlanmasında Irak dışında diğer Arap ülkelerin paktta katılmaması etkilidir. “Bağdat Paktı, Orta Doğu'da bölgesel işbirliği için sadece temel bir çerçeve sağlamış olsa da, ne daha büyük bir Orta Doğu kalkınma örgütü için bir öz oluşturmuş ne de etkili bir savunma örgütü olmuştur.”³⁵ Mısır, Suriye, Suudi Arabistan gibi bölgede güçlü Arap ülkelerinin katılımı ile gerçekleştirilmiş bir oluşum kuşkusuz daha işlevsel olabilirdi. Sonuç olarak Türkiye ve Irak'ın Bağdat Paktı çerçevesinde geliştirdikleri Ortadoğu'da liderlik beklentileri başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

³¹ Soysal, **a.g.m.**, s. 502.

³² Ömer Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası(1945-1970)**, Barış Kitap Basım ve Yayın, Ankara, 1972, s. 66.

³³ Behçet Kemal Yeşilbursa, “Bağdat Paktı (1955-1959)”, **Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı:6, Konya, 2011, ss. 85-100.

³⁴ Yeşilbursa, **a.g.m.**, ss. 85-100.

³⁵ Yeşilbursa, **a.g.m.**, ss. 85-100.

1.2.3. 1960-1980 Arası Türkiye-İrak İlişkileri

İrak'ta Kasım ihtilali sonrasında Baas Partisi ile birlikte SSCB'nin etkisi görülmeye başlamış ve bu süreç 1980'e kadar devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Irak'ta hissedilen ABD ağırlığının göreceli olarak bu dönemde azaldığı görülmüştür.³⁶ 60'lı yıllar, Türkiye'nin Batı dünyasıyla sorunlar yaşamaya başladığı ve Ortadoğu politikasının farklı bir biçim aldığı yıllardır. Kıbrıs sorunu, ABD ile yaşanan füze krizi ve Johnson mektubu gibi olaylarla Batı bloğuyla ilişkileri gerginleşen Türkiye, bu kez üçüncü dünyacı yaklaşımla ilgisini Ortadoğu'ya kaydırmıştır. Söz konusu yıllarda Türkiye'deki dinsel ve sol akımlar 1967 Arap-İsrail savaşı sonrasında İsrail aleyhine, Araplar lehine bir siyasal ortam yaratmıştır.³⁷

1965-1980 arası Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerinin normalleşmeye başladığı dönem olarak adlandırılabilir. Bu süreçte Türkiye çok boyutlu bir dış politika izlemeye çalışmıştır. Irak ile ikili ilişkiler ise, 60'lı yıllarda iki ülkede yaşanan bir dizi iç düzensizlikten etkilenmeden sürdürülmüştür. 1960 darbesi sonra Türkiye-İrak sınırında bazı olaylar olmuş, Irak savaş uçakları sınırı aşmış ve Türkiye tarafındaki köylerde operasyonlar yapmıştır. Bugün savaş nedeni sayılabilecek bu sınır aşan operasyonlar Türkiye tarafından "ayrılıkçı Kürt" hareketi çerçevesinde kurulmuş ittifakın gereği olarak görülmüştür. İki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkileri temellendiren Türkiye-İrak Ticaret Anlaşması da 1965'de imzalanmıştır.³⁸

İrak ile ilgili politikanın bir yönü, Türkiye'nin petrol zengini ülkelerle ilişki kurma arayışına dayanmaktadır. Bu çerçevede Türkiye-İrak petrol boru hatlarından ilkinin yapımına 1973 yılında başlanmış ve hat 1977'de tamamlanıp petrol pompalanmaya başlamıştır. Türkiye, toplam petrol ihtiyacının yarıdan fazlasını Irak'tan karşılamaya yönelmiş, Irak da Türkiye hattını avantajlı bulmuştur. Irak petrolünü ya Türkiye ve Suriye üzerinden, ya Suudi Arabistan ve Ürdün üzerinde Kızıldeniz, ya da Basra Körfezi ve Akdeniz yoluyla piyasalara ulaştırma seçeneklerine sahiptir; en az maliyetli hat Türkiye hattı olarak görülmüştür. Ancak, o yıllarda toplam ihracatı 2 milyon dolar olan Türkiye, aldığı petrolün parasını ödemeyecek kadar döviz sıkıntısı yaşamıştır.³⁹ 7 Şubat 1976

³⁶ Yüksel Kaştan, "II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye- Irak Siyasi İlişkileri", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Konya, 2008, ss. 313-326.

³⁷ Dedeoğlu, **a.g.m.**, s. 16.

³⁸ Dedeoğlu, **a.g.m.**, s. 16.

³⁹ Dedeoğlu, **a.g.m.**, s. 17.

yılında imzalanan Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması ile Türkiye ile Irak arasında bir Karma Ekonomik Komisyonu (KEK) mekanizması oluşturulmuştur.⁴⁰

1.2.4. 1980'den Soğuk Savaş Sonuna Kadar Türkiye-İrak İlişkileri

80'li yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu politikasını belirleyen temel dinamikler, Irak-İran savaşı, su ve terör sorunu ile ekonomik ilişkiler olmuştur. Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı ile artmaya başlayan ekonomik ilişkilerin hacmi, 1980-1988 İran-İrak savaşı süresince birkaç katına çıkmıştır. Bu artışta Türk hükümetinin ihracata dayalı 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarının da etkisi vardır. Aynı dönemde devam eden savaş şartları ve Basra Körfezi'nin güvensiz olması da önemli rol oynamış, zamanla artan ve çeşitlenen ekonomik ilişkiler Türkiye-İrak ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştır.⁴¹

Petrol boru hatları sistemi, hem Türkiye hem Irak açısından, ekonomik, stratejik ve siyasi boyutları olan bir yatırımdır. 986 kilometre uzunluğundaki ilk hattın yapımına 1973 yılında başlanmış, 1977 yılında tamamlanmıştır. Bu hat yıllık 35 milyon ton petrol pompalama kapasitesine sahiptir. 890 kilometre uzunluğundaki ikinci hattın yapımına ise 1984 yılında başlanmış, 1987 yılında tamamlanmıştır. Bu hattın kapasitesi de 35,9 milyon tondur. Türkiye, petrol boru hatlarının avantajlarını en iyi şekilde kullanmış ve petrol ihtiyacının çoğunu Irak'tan karşılamıştır. 1989 yılı itibarıyla Türkiye'nin petrol boru hatları aracılığıyla Irak'tan yaptığı petrol ithalatı, toplam petrol tüketiminin yüzde 63,8'ine ulaşmıştır.⁴² İran-İrak savaşı esnasında Türkiye'nin aktif tarafsızlık olarak tanımlanan Irak'a dolaylı desteğinin sebeplerinden birisi petroldür. Türkiye toplam petrol ithalatının % 60'ını Irak'tan ve piyasa fiyatlarının altında bir fiyattan almış; 1987'de yıllık 35,9 milyon tonluk kapasitesi bulunan Irak-Türkiye ikinci petrol hattı devreye girmiş ve Irak'ın 70 milyon tonluk ihracatı Türkiye üzerinden yapılmaya başlamıştır. 80'lerin ortasına gelindiğinde Irak, Türkiye'nin toplam ithalatında 1. ve ihracatında da 2. sıraya yükselmiştir.⁴³

⁴⁰ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye-İrak Ekonomik İlişkileri**, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-ekonomik-iliskileri-ve-turkiye_nin-yeniden-imar-surecine-katkisi.tr.mfa, (05.07.2013).

⁴¹ Mustafa Aydın - Nihat Ali Özcan - Neslihan Kaptanoğlu, **Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye**, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), Ankara, 2007, s. 101.

⁴² Erol, **a.g.e.**, s. 65.

⁴³ Tanzer Güven, **"Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle Ekonomik ve Ticari İlişkilerinin son 10 yılı"**, Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticaretindeki Son Gelişmeler, HDTM Ek, Araştırmalar ve Değerlendirmeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1990, s. 190.

BÖLÜM 2

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİNİN EKONOMİ POLİTİĞİNİ BELİRLEYEN DİNAMİKLER-1990'LI YILLAR

2.1. 1990'LI YILLARIN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Soğuk Savaş yılları olarak ifade edilen ve İkinci Dünya Savaşı akabinde başlayıp 1991 yılına kadar süren askeri ve siyasi gerginlik; ABD'nin başı çektiği Batı İttifakının galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Liberal-kapitalist sistemin mutlak galibiyeti ve Sovyetler Birliği'nin başı çektiği Doğu Bloku ülkelerinin temsil ettiği komünizmin çöküşü, tüm dünyayı olduğu gibi Ortadoğu ülkelerini de etkilemiştir.

İki kutuplu sistemde liderlik gücünü elinde bulunduran iki ülke dünya politikalarını yönlendiriyordu. ABD ve Sovyetler Birliği kendi bloklarına bağlı devletler üzerinde bir kontrol mekanizması tesis etmiş durumdaydı. Bu kontrol mekanizmasının ortadan kalkmasıyla hem küresel, hem de bölgesel anlamda yeni oluşumların ortaya çıkmaya başladığı görülmüştür. Yeni oluşumlar özellikle bölgesel güç dengelerinin değişimine sebep olmuştur. Canbolat, Sovyetlerin dağılması ve sonrasında ortaya çıkan durumu mıkknatis metaforu ile şu şekilde izah etmektedir; “Doğu ve Batı blokları birer mıkknatis gibi düşünüldüğünde, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla kutupların çekim alanlarındaki dengenin bozulduğu görülecektir. Sosyalist modelin çekim alanına giren bölgelerde birçok ülkenin ya da ekonomik-siyasî yapının, ya serbest radikaller gibi ortaya çıktığı ve tehdit oluşturduğu ya da diğer kutbun çekim alanına girdiği gözlemlenmiştir.”⁴⁴

Kuşkusuz ki Türkiye de jeopolitik konumu ve NATO şemsiyesi altında politika üreten bir ülke olması hasebiyle bu yeni gelişmelerden etkilenmiştir. Ekonomi politik bir analize konu edilecek Türkiye-İrak ilişkilerinin, bu etkiden bağımsız düşünülmesi mümkün değildir. Soğuk Savaşın sona ermesiyle ortaya çıkan yeni konjonktür, aynı döneme tekabül eden Irak'ın Kuveyt'i işgali ve Körfez Savaşı Türkiye'nin Irak ile ekonomik, ticari ve siyasi ilişkilerinde köklü değişimlere sebebiyet vermiştir.

⁴⁴ İbrahim S. Canbolat, **Örümcek Evinde Oturulmaz-İnsan Varlık Siyaset, Ortadoğu, Türkiye, Avrupa Birliği, 17 Aralık Süreci ve 3. Boyut Figüranları**, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa, 2014, s. 209.

2.2. SOĞUK SAVAŞIN SONU VE KÜRESELLEŞME SÜRECİ

Liberal demokrasi/serbest piyasa ekonomisinin zaferiyle sonuçlanan ve yeni bir küresel düzene kapı aralayan gelişmeler Francis Fukuyama tarafından “tarihin sonu” kavramıyla adlandırılmıştır. Fukuyama’ya göre insanlığın refah arayışı liberalist teoriyle amacına ulaşmıştır. Fukuyama “tarihin sonu” teziyle, beşeri, siyasi ve iktisadi kurumların, gelişim ve dönüşüm süreçleri sonucunda ulaşabilecekleri en ideal form olan liberal demokrasi ve serbest piyasa ekonomisinin zaferinde, bir araya gelmelerini ileri sürmektedir. “İnsan toplumlarının gelişmesinin sonsuza kadar sürüp gideceğine ne Hegel, ne de Marks inanıyordu. Daha çok, insanlık en derin özlemlerine uygun düşen bir toplum biçimine ulaştığında gelişmenin sona ereceğini kabul ediyorlardı. Yani her iki düşünür de “tarihin sonu” nu varsayıyordu.”⁴⁵ Fukuyama bu cümleleriyle Hegel ve Marks’tan ilhamla “tarihin sonu” kavramını kullandığını ifade etmiş, liberal bakışa sahip Hegel’in haklı çıktığı iddiasını ortaya koymuştur.

Fukuyama, dünyadaki demokrasilerin sayılarının sürekli olarak artış gösterdiğini, bu durumun Nazizm ve Stalinizm gibi radikal duraklama dönemleri sebebiyle duraksamaya uğrasa da devamlılığa sahip olduğunu iddia etmektedir. Liberal demokrasilerin, ekonomik liberalizmle birlikte son dört yüz yıldaki yükselişini en dikkat çekici olgusu olarak tanımlamıştır.⁴⁶ Fukuyama’nın, “The End of History and the Last Man” isimli kitabında demokrasinin yükselişini gösterdiği tablo dikkat çekicidir.⁴⁷

⁴⁵ Francis Fukuyama, **The End of History and the Last Man(Tarihin Sonu ve Son İnsan)**, 2. b, çev. Zülfü Dicleli, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2011, ss. 12-13.

⁴⁶ Fukuyama, **a.g.e.**, s. 82.

⁴⁷ Fukuyama, **a.g.e.**, s. 83.

Tablo 1: Dünya Çapındaki Liberal Demokrasiler

ÜLKE	1790	1848	1900	1919	1940	1960	1975-1990
ABD	X	X	X	X	X	X	X
KANADA		X	X	X	X	X	X
İSVİÇRE	X	X	X	X	X	X	X
B. BRİTANYA		X	X	X	X	X	X
FRANSA	X	X	X		X	X	X
BELÇİKA		X	X		X	X	X
HOLLANDA		X	X		X	X	X
DANİMARKA		X	X		X	X	X
İTALYA		X	X		X	X	X
İSPANYA							X
PORTEKİZ							X
İSVEÇ		X	X	X	X	X	X
NORVEÇ			X		X	X	X
YUNANİSTAN		X			X		X
AVUSTURYA			X		X	X	X
B. ALMANYA			X		X	X	X
D. ALMANYA			X				X
POLONYA			X				X
ÇEKOSLAVAKYA			X				X
MACARİSTAN							X
BULGARİSTAN							X
ROMANYA							X
TÜRKİYE					X	X	X
LETONYA							X
LİTVANYA			X				X
ESTONYA			X		X	X	X
FİNLANDIYA				X	X	X	X
İRLANDA			X	X	X	X	X
AVUSTRALYA			X	X	X	X	X
YENİ ZELANDA							
ŞİLİ		X	X		X		X
ARJANTİN		X	X				X
BREZİLYA					X		X
URUGUAY			X	X	X		X
PARAGUAY							X
MEKSİKA				X	X	X	X
KOLOMBİYA			X	X	X	X	X
KOSTA RİKA			X	X	X	X	X

Kaynak: Francis Fukuyama, The End of History and the Last Man(Tarihin Sonu ve Son İnsan).

Soğuk Savaş sonrası dönemde serbest piyasa ekonomisi giderek güçlenmiş, bir çok devlet de küresel sisteme entegrasyon çabası içinde olmuştur. Serbest piyasa ekonomisinin dünyayı etkisine almaya başladığı bu yeni dönem küreselleşme kavramını öne çıkarmıştır. Esasen küreselleşme, bu dönem için uluslararası toplumun çokça kullandığı bir kavram olsa da, yeni bir olgu olmadığı üzerinde tartışılmıştır. Canbolat, Avrupa Birliği ve küreselleşme arasındaki ilişkiyi sorgularken; “Küreselleşme, dünyanın küçülmesi ve etkilenim ile bağlantılı bir süreç olarak, acaba ne zamandan beri mevcut? Küreselleşme kavramıyla ifade edilen şeyin tanımlanmasına yönelik nesnel bir ölçüt yok mudur? Eğer bazı oluşum ve gelişmeleri küreselleşme tanımlamasıyla olumlu ya da olumsuz bir değerlendirmeye tabi tutuyorsak, küreselleşme kavramıyla neyi tasavvur ettiğimizi açıklamamız, en azından bunun tarihsel ve güncel anlam içeriğini bilmemiz gerekir.”⁴⁸ Şeklinde sorular sorarak şu kaniya varmıştır; “Avrupa’nın, daha önceki dönemlerle karşılaştırıldığında, şimdiki küreselleşme dönemindeki yeniliklere benzer ilkler yaşadığını, söyleyebiliriz. Burada küreselleşmeyi, öncelikle, değerler sisteminde yenileşme ve sınırlar ötesinde de olsa bir tür çıkar birliği algılaması olarak görüyoruz. Doğal olarak bu, sınırlı bir küreselleşme deneyimi sayılır. Zaman içerisinde kendini gösteren beşeri birikim ve edinim sürecinde küreselleşme olgusu farklılık ve yeniliklerle sürekli gelişmektedir.”⁴⁹

Küreselleşme kavramına paralel olarak dünya gündemine oturan bir diğer kavram da “yeni dünya düzeni” olmuştur. ABD’nin eski düşmanı Sovyet Bloku’nun yıkılmasının ardından bir çeşit yeni düşman yaratma çabasının varlığı dikkat çekmektedir. “yeni dünya düzeni” imajı yaratma çalışması da bu çabadan bağımsız değerlendirilemez. İşlevsel olarak bir dünya düzeni kurulamamakla birlikte kavramsal olarak “yeni dünya düzeni” uluslararası toplumun bir kabulü haline gelmiştir.⁵⁰

“Yeni Dünya Düzeninin asıl yeniliği, Sovyetler Birliği’nin etrafında kutuplaşan Sosyalist Blok’un dağılmasıyla kendini göstermektedir. Somut olarak bu Batı Avrupa’ya, Türkiye’ye ve dolayısıyla Amerika’nın ilgi alanına yönelik bir komünizm tehdidinin ve Sovyet etkisinin yokluğu demektir.

⁴⁸ İbrahim S. Canbolat, **Avrupa Birliği ve Türkiye-Uluslararası Bir Sistemle Ortaklık**, 5. b., Alfa Aktüel Yayınları, Bursa, 2011, s. 448.

⁴⁹ Canbolat, “**Avrupa Birliği ve...**”, a.g.e., s. 449.

⁵⁰ İbrahim S. Canbolat, **Savaş ve Barış Arasında Dünya-Korku ve Umut Arasında İnsan**, Alfa Aktüel Yayınları Bursa, 2003, s. 54.

Bu yeni durum, ABD'nin geleceğine yönelik iki olasılığa zemin hazırlamıştır. Birinci olasılık, ABD'nin öteden beri izlediği ve/veya izleme eğiliminde olduğu politikaları, “evrensel değerler” imajı aracılığıyla kendi lehine uyarladığı Birleşmiş Milletler ve uluslararası kamuoyu desteğiyle bir süper güç olarak bundan sonra da uygulamaya engelsiz biçimde devam etmesidir. İkinci olasılık ise, Sovyetler Birliği'nden kaynaklanan tehdit algılamasının ABD'nin müttefikleri arasında ve tüm dünyada artık mevcut olmaması nedeniyle bu ülkenin siyasal, stratejik, askeri ve ekonomik etkinliğinin zayıflaması şeklinde ifade edilebilir.”⁵¹ ABD 1. Körfez Savaşı ile başlattığı tek süper güç olma projesini ilerleyen yıllarda Afganistan ve Irak işgalleriyle devam ettirmiştir.

Doğu Bloku'nun dağılması sonucu uluslararası sistemde meydana gelen değişimler Türkiye'yi de yakından ilgilendirmiştir. Türkiye'ye yönelik diğer ülkelerin politikaları ve Türk dış politikasının öncelikleri uluslararası sistemin yeni gereklerine göre şekillenmiştir. Türkiye bölgedeki merkezi rolüyle bölgesel bir güç olma fırsatı ile karşılaşmıştır. Canbolat bu merkezi rolü üç farklı olguya bağlamıştır; “a) Eski Sovyetler Birliği toprakları üzerinde yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması b) Karadeniz Ekonomik İşbirliği alanının oluşturulması ve Kafkasya bölgesinin jeostratejik açıdan tekrar ön plana çıkması c) Balkanlar'ın bir sorun ve öteki Batılı devletlerin Ortadoğu ve Orta Asya'da çıkar algılaması içinde olmalarıdır.”⁵²

Brezinski Türkiye'nin mevcut küresel koşullardaki durumunu “jeopolitik eksen” olarak tanımladığı ülkeler arasında sayarken aynı zamanda jeostratejik etkinliğini de vurgulamıştır. Brezinski Büyük Satranç Tahtası adlı eserinde jeostratejik oyuncular ve jeopolitik eksenlerle ilgili şunları söylemektedir; “Mevcut küresel koşullarda, Avrasya'nın yeni jeopolitik haritasında kilit önemdeki en az beş jeostratejik oyuncu ile(son ikisi kısmen oyuncu olarak nitelendirilebilecek) beş jeopolitik eksen belirlenebilir. Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve Hindistan büyük ve etkin oyunculardır; öte yandan, İngiltere, Japonya ve Endonezya çok önemli ülkeler olmakla birlikte bu şekilde nitelendirilemezler. Ukrayna, Azerbaycan, Güney Kore, Türkiye ve İran kritik olarak önemli jeopolitik eksen rolünü oynarlarken, Türkiye ve İran'ın her ikisi de bir ölçüde, daha sınırlı kapasiteleri dahilinde aynı zamanda jeostratejik olarak da etkindirler.”⁵³

⁵¹ Canbolat, “Savaş ve Barış Arasında Dünya...”, a.g.e., s.55.

⁵² Canbolat, a.g.e., s.72.

⁵³ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası-Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri**, çev. Yelda Türedi, İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri, İstanbul,2005, s.65.

Brezinski Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik durumuna vurgu yaparken yerinde bir tespit yapmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin tüm dünyada olduğu gibi Ortadoğu'da da hakimiyet kurma çabaları Türkiye'yi yıllardır yakından ilgilendirmiş ve ilgilendirmeye devam etmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin Ortadoğu'da mutlak bir hakimiyet kurma çabası ilk olarak Körfez Savaşı ile ortaya çıkmıştır. Körfez Savaşı'nda Türkiye kaçınılmaz olarak savaşın hem tarafı olmuş, hem de savaştan en çok zarar gören ülkelerin başında yer almıştır. Türkiye, askeri üslerini ve tesislerini ABD ve NATO'nun kullanımına açmıştır. Irak'a karşı BM ambargo kararına uygun olarak Türkiye Kerkük-Yumurtalık boru hattının faaliyetlerini durdurmuştur. Bu ve benzeri birçok gelişmenin sonucu olarak Türkiye, Körfez Krizi'nde ekonomik kaybı en çok olan ülkelere biri olmuştur. Irak'a uygulanan ambargonun Türkiye'ye maliyetinin yılda 2,5-3 milyar dolar civarında olduğu hesaplanmaktadır.⁵⁴ Körfez Krizi ile birlikte gündemine giren Çekiç Güç, mülteciler ve PKK sorunu Türkiye'nin yüzleşmek zorunda kaldığı problemler olmuştur.

Küreselleşme süreci ve “yeni dünya düzeni” nin inşasında Türkiye-İrak ilişkilerinin seyrini en çok etkileyen gelişme olan Körfez Krizi'nden sonra yine ABD'nin 2003 yılındaki Irak işgali iki ülke ilişkilerinde yeni bir boyuta geçilmesine sebep olmuştur. Afganistan işgaliyle başlayan, Irak işgaliyle devam eden ve ABD'nin yeni felsefesini oluşturan “Bush Doktrini”; önleyici müdahale ve terörle mücadele kavramlarını öne çıkararak Ortadoğu'yu yeniden yapılandırma hedefiyle hareket etmiştir.⁵⁵ Soğuk Savaş döneminde hakim olan caydırma/çevreleme politikaları yerine, müdahaleci bir politika anlayışıyla küresel çapta bir ABD egemenliği hedefi öne çıkmıştır.”⁵⁶ İran ve Kuzey Kore ile birlikte ABD'nin hedefi olan Irak'a yönelik müdahale, ABD'nin Soğuk Savaş döneminde nüfuz edemediği alanlarda etkisini artırma çabasıdır.⁵⁷

2003 işgali, Körfez Krizi'nde olduğu gibi Türkiye'nin yine krizin ortasında kalmasına sebep olmuştur. 1 Mart tarihinde parlamentoda oylanan ve reddedilen tezkere, ABD ordusunun Türkiye topraklarını işgalde kullanmasına izin vermemiştir. Bu gelişme Türkiye-İrak ilişkilerinden ziyade, Türkiye-ABD ilişkilerinde ciddi bir kırılmaya yol

⁵⁴ Arı, “Geçmişten Günümüze Ortadoğu...” a.g.e., s. 591.

⁵⁵ Furkan Türk, Ortadoğu'da Yeniden Yapılandırılan Irak Ve Türkiye'ye Etkileri, Gebze İleri teknoloji Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze, 2007, s. 74.

⁵⁶ Ahmet Cural, Bush Doktrini Ve Askeri Gücün Önalcı Ve Önleyici Savaş Kapsamında Kullanılması, Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara, 2011, s. 153.

⁵⁷ Davutoğlu, “Küresel Bunalım...”, a.g.e., s. 338.

açmıştır. İşgal sonrası Irak'ın yeniden inşası sürecinde ise Türkiye önemli bir rol üstlenmiştir. Türkiye - Irak arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerde bu rolün yansımaları görülmüştür.

2.3. DOKSANLI YILLARDA TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ

İran-İrak savaşının bölgesel denkleme belirleyici olduğu 1980'li yıllardan sonra; Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Doğu Bloku ülkelerinin birer birer Sovyetler'den kopması doksanlı yılların başında dünya siyasetini etkileyen en önemli faktör olarak öne çıkmıştır. Bir ideoloji ve ekonomik sistem olarak liberal demokrasilerin uluslararası siyasete etkisi, bölgesel denklemlerde de hareketlilik meydana getirmiştir. Türkiye'nin hem iç dengeleri bağlamında hem de Türkiye Irak ilişkileri bağlamında Soğuk Savaşın sona ermesinin etkileri kaçınılmaz olmuştur. 1990 sonrasında iki ülke ilişkilerinde en belirleyici olay ise Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi sonucunda patlak veren Körfez Savaşı'dır.

Türkiye-İrak ilişkilerini belirleyen faktörlerin etkileri 1990'ların başından itibaren değişmeye başlamıştır. Şüphesiz ki bu değişimde SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaşın sona ermesi büyük rol oynamıştır. "Küresel Düşman" ın ortadan kalkmasının ardından ABD küresel liderliği tek başına ele geçirmiş, Saddam'ın Kuveyt'i işgali de ona Ortadoğu'ya daha güçlü olarak yerleşme fırsatı vermiştir. Bu gelişmeler, Türkiye-ABD ilişkilerinin yeniden tanımlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Körfez Savaşı ile başlayan ve ABD'nin Ortadoğu'ya güçlü biçimde yerleşmesini sağlayan süreçte tarafların Irak sorununu algılama farklılıkları Soğuk Savaş dönemi yakın ittifak ilişkilerinin parametrelerini değiştirmeye başlamıştır. Nitekim ABD, Saddam rejimini değiştirmek için Kürt grupları öne çıkartırken, Türkiye'nin geleneksel Irak algılamasını zorlamıştır. Bu durumda ABD Irak konusunu operasyonel düzeyde bir sorun olarak görürken, Türkiye bunu bir beka sorunu olarak görmüştür. Sonuçta ABD'nin ve Türkiye'nin soruna yaklaşımları aynı düzlemde buluşamamıştır.⁵⁸

2.3.1. Körfez Savaşı ve Türkiye-İrak İlişkilerine Etkisi

Saddam Hüseyin, Kuveyt'in tarihsel olarak Irak'ın bir parçası ve Kuveyt'te bulunan zengin petrol yataklarının da dolayısıyla Irak'ın malı olduğunu savunuyordu. Ayrıca İran-İrak savaşı sırasında Kuveyt'in petrol bağlamında izlediği politikanın Irak'ı mağdur ettiğinden hareketle Saddam rejimi Arap Birliği'ni de devreye sokarak Kuveyt

⁵⁸ Tepav, **a.g.m.**, s. 102.

yönetiminden tazminat talep ediyordu. Bu argümanlarla Kuveyt'i hedef tahtasına koyan Saddam Hüseyin istediğini elde edemeyince askeri yöntemleri devreye sokarak 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgal etmiş ve akabinde de Kuveyt'in Irak'a ait bir parça olduğunu dünyaya ilan etmiştir.⁵⁹ Bu işgal aynı zamanda Basra Körfezi'ndeki güç dengesinin yeniden bozulma tehlikesi demek oluyordu. İran İslam Devrimi ile başlayan bu tehlike, ardından da İran-Irak savaşı ile ileri bir boyuta taşınmıştır.⁶⁰

Ortadoğu enerji havzasının kalbinde konumlanmış bir ülke olan Kuveyt'in⁶¹ işgali gerek BM gerekse ABD nezdinde çok sert bir tepkiyle karşılaşılmıştır. Kuşkusuz söz konusu tepkinin sebebi bir ülkenin başka bir ülkeyi işgal etmesinin ötesinde, Ortadoğu'da on yıllardır süren çatışmaların, kavgaların ana sebebi olan petroldü. Kuveyt sahip olduğu oldukça değerli petrol yataklarıyla bu ilgiyi hak etmekteydi. Yaklaşık 1,2 milyon varil ham petrol rezervinden bahsedildiği bir dünyada bu rezervin yaklaşık %8,5'ine tekabül eden 101,5 milyar varillik rezerv Kuveyt'in Basra Körfezi'ndeki ekonomi politik açıdan önemini ortaya koymaktadır.

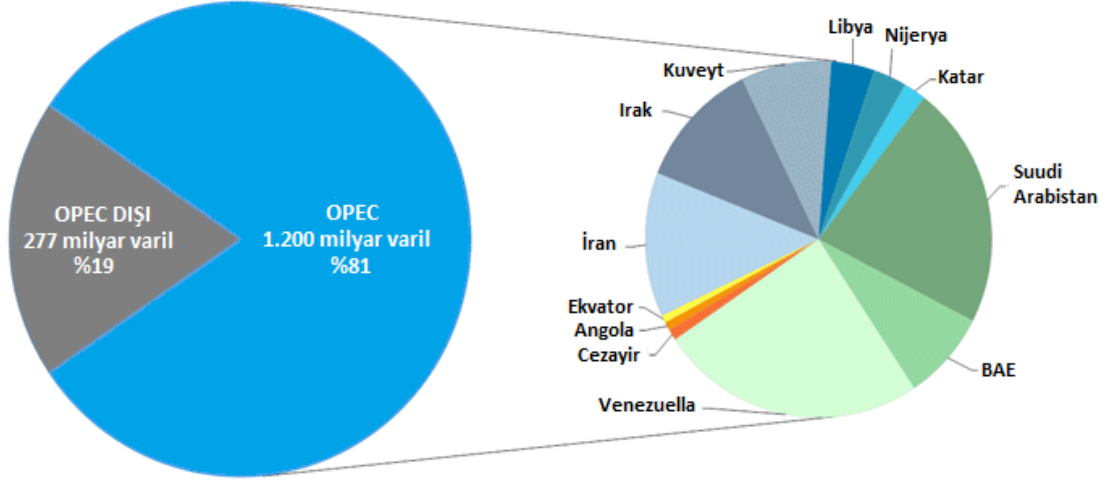
⁵⁹ Ersal Yavi, **Hedefteki Adam Saddam**, Yazıcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 176.

⁶⁰ Tayyar Arı, **Basra Körfez ve Ortadoğu'da Güç Dengesi**, Alfa Yayınları, Bursa, 1998, s. 201.

⁶¹ Veysel Ayhan, **Petrol Ve Güvenlik: Orta Doğu'daki Krizlerin Ekonomi Politikası**, Doktora Tezi, Bursa, 2005, s. 168.

Sekil 4: Dünya Ham Petrol Rezervlerinde OPEC Payı

Dünya Ham Petrol Rezervlerinde OPEC Payı-2012

Venezuela	297.7	24.8%	Irak	140.3	11.7%	Libya	48.5	4.0%	Cezayir	12.2	1.0%
Suudi Arabistan	265.9	22.1%	Kuveyt	101.5	8.5%	Nijerya	37.1	3.1%	Angola	9.1	0.8%
İran	157.3	13.1%	Birleşik Arap Emirlikleri	97.8	8.1%	Katar	25.2	2.1%	Ekvator	8.2	0.7%

Kaynak: OPEC(Organization of Petroleum Exporting Countries-Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü), OPEC Yıllık İstatistik Bülteni, 2013.

Saddam rejiminin Kuveyt'e sahip olma konusunda başarılı olması elinde bulundurduğu petrol rezervlerini ciddi oranda artırmasına, bunun yanında dünyanın muhtelif yerlerine dağılmış olan Kuveyt sermayesine hakim olmasına olanak sağlayacaktı. Kuveyt'e sahip olan Saddam Hüseyin'in Suudi Arabistan'ı da tehdit etme ihtimali de kaçınılmaz olacaktı. Tüm bu faktörler Irak'ın bölgesel denklemleri tamamen değiştirmesi anlamına geliyordu. Bu değişim senaryosuna başta ABD olmak üzere dünyanın sessiz kalmayacağı ilk günlerde anlaşılmıştır. Nitekim BM Güvenlik Konseyi, 6 Ağustos 1990'da 661 Sayılı, Irak birliklerinin Kuveyt topraklarından derhal çekilmesini isteyen kararını almıştır. ABD öncülüğünde müttefik ülkeler, Çöl Kalkanı hareketini başlatarak Basra Körfezi ve Suudi Arabistan başta olmak üzere bölgeye deniz, hava ve kara birlikleri göndermeye başlamıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin ekonomik yaptırım, hava ve deniz ablukasını gibi Irak'a karşı aldığı bir dizi karar da Saddam Hüseyin'i işgalden vazgeçirememiş; BM Güvenlik Konseyi'nce bildirilen 15 Ocak 1991'e kadar Kuveyt'ten

çekilmesini öngören 678 nolu karar uyarınca, 17 Ocak 1991 tarihinde, Irak'a müttefik Çok Uluslu Hava Güçleri'nin taarruzları ile I. Körfez Savaşı başlamıştır.⁶²

17 Ocak'ta başlayan müdahale 24 Şubat'ta kara hareketına evrilerek devam etmiş, Suudi Arabistan toprakları üzerinde müttefik güçlerin operasyonu 27 Şubat tarihinde Irak yönetiminin BM'nin 660, 662 ve 674 sayılı kararlarını kabul ettiklerini ve Kuveyt hakkındaki iddialarından vazgeçtiklerini açıklamasıyla sona ermiştir.⁶³

Türkiye, Güneydoğu sınırında meydana gelen bu gelişmelerden kaçınılmaz olarak etkilenmiştir. ABD'nin Körfez Krizi esnasında Türkiye'den talepleri üç ana başlıkta toplanabilir; birincisi, Irak'a yönelik koalisyon güçlerinin gerçekleştirdiği hava hareketında Türkiye'deki üslerin kullanılması, ikincisi Türk askerinin Irak sınırına kaydırılması suretiyle Kuveyt cephesindeki Irak askerlerinin sayısının azaltılması, son olarak da çokuluslu güce Türkiye'nin de katılması.⁶⁴ Türkiye ABD yönetiminin bu isteklerinden sonuncusu hariç diğerlerini yerine getirerek savaşın tarafı haline gelmiş, Saddam'a karşı oluşturulan geniş çaplı koalisyona destek vermiş ve Çöl Fırtınası Operasyonu sırasında topraklarını ABD'nin kullanımına açmıştır. Irak'a karşı BM ambargo kararına uygun olarak Türkiye Kerkük-Yumurtalık boru hattının⁶⁵ faaliyetlerini durdurmuştur. Ayrıca Türkiye, askeri üslerini ve tesislerini ABD ve NATO'nun kullanımına açmıştır. Bunların bir sonucu olarak Türkiye, Körfez Krizi'nde ekonomik kaybı en çok olan ülkelerden biri olmuştur. Irak'a uygulanan ambargonun Türkiye'ye maliyeti yılda 2,5-3 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir.⁶⁶

Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayıp Körfez Savaşı'na uzanan periyotta ve Körfez Savaşı sonrasında da Türkiye'nin yaşanan krize yönelik politikalarında en büyük etken Turgut Özal gerçeği olmuştur. Türk dış politikasının geleneksel özelliği olan "statükoculuk" tan farklı bir yol izleme temayülü göze çarpmıştır. Bunda şüphesiz en büyük pay sahibi Turgut Özal'dır. Türkiye'nin koalisyon güçlerine katılması ve uygulanan ambargolara destek vermesinin hem ülke ekonomisine hem de Türkiye-Irak ilişkilerine olumsuz yansımaları olmuştur. Özal'ın politikaları iç siyasette de sıkıntılara yol açmış, Dışişleri ve Milli Savunma Bakanlarının istifalarını Genel Kurmay Başkanı Necip

⁶² Oral Sander, **Siyasi Tarih; 1918 ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1989, ss. 568-570.

⁶³ Arı, "Geçmişten Günümüze Ortadoğu...", a.g.e., ss. 578-579.

⁶⁴ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Cilt II**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 225.

⁶⁵ Kerkük-Yumurtalık boru hattı yıllık 2,5 milyar dolarlık ticaret hacmine sahiptir.

⁶⁶ Arı, "Geçmişten Günümüze Ortadoğu..." a.g.e., s. 591.

Torumtay'ın istifası takip etmiştir. Necip Torumtay'ın istifası Turgut Özal'ın bu konudaki aktif rol alma çabalarına verilmiş bir cevap olarak yorumlanmıştır.⁶⁷

Özal'ın Körfez krizinde aktif rol alma ve gelişmeleri yönlendirme çabasının sebepleri arasında, Kuzey Irak'ta ortaya çıkacak yeni durumun Türkiye için bir tehdit oluşturabileceği şüphesi ve ABD ile yeni ittifak fırsatlarının yaratılması gibi unsurlar öne çıkmıştır.⁶⁸ Nihayetinde Türkiye kaçınılmaz olarak koalisyon güçleriyle birlikte hareket ederek Saddam yönetimindeki Irak'la bir anlamda köprüleri atmıştır. Turgut Özal'ın Irak'la ilişkilerin durması pahasına izlediği politika, Türkiye'nin önleyemeyeceği bir savaştan çıkar sağlama çabası olarak değerlendirilebilir. Bu süreçte Türkiye topraklarından ikinci bir cephe açılması ve aslında Misak-ı Milli sınırları içinde olan Musul ve Kerkük'e hakim olma isteği iç siyasette de yoğun tartışmalara sebep olmuştur.

2.3.2. Savaş Sonrası Sorunlar (Mülteciler-Çekiç Güç-Kürt sorunu)

Savaşın ardından Kürt ve Şii ayaklanmalarının Saddam tarafından sert bir şekilde bastırılması sonucunda Türkiye için bir mülteci sorunu baş göstermiştir. Saddam'ın zulmünden kaçan çok sayıda sığınmacı ve mülteci Türkiye'den medet ummuştur. Bu çaresiz insanların ihtiyaçlarının karşılanması Türkiye'ye ekonomik anlamda çok büyük yük getirmiştir. Körfez Krizi bağlamında uygulanan ambargolara taraf olması, petrol boru hattını kapatması, savaşın bir sonucu olarak birçok sektördeki karşılıklı ilişkinin sekteye uğraması sonucunda ekonomisi zorlanan Türkiye, mülteci sorunu ile birlikte yeni bir zorlukla karşı karşıya kalmıştır.

Mülteci sorunuyla bağlantılı olarak ortaya çıkan ve Türkiye sınırındaki Kürtlere bir "Güvenli Bölge" sağlama amacı taşıyan Çekiç Güç⁶⁹ de Türkiye açısından yeni sorunlara yol açmıştır. Irak'ın kuzeyindeki belirsizlikten faydalanarak Türkiye için tehdit boyutu artan PKK terörüne Çekiç Güç tarafından destek verildiği şüphesi ortaya çıkmıştır. ABD eliyle bir Kürt Devleti kurulacağı şüphesi, Irak'ın toprak bütünlüğünü savunan Türkiye için ayrıca bir sorun haline gelmiştir. PKK terörüne karşı sınır ötesi operasyonlar düzenleyen, fakat aynı zamanda Çekiç Güç'ün bir parçası olan Türkiye bir ikilem içinde kalmıştır.⁷⁰

⁶⁷ Oran, **a.g.e.**, s. 256-257.

⁶⁸ Ali Faik Demir, **Türk Dış Politikasında Liderler**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007, s. 597.

⁶⁹ 1991 yılında kurulan Çekiç Güç'ün ismi 1996 yılında Keşif Güç olarak değiştirilmiştir. ABD, İngiltere, Türkiye ve Fransa askerlerinden müteşekkil Çekiç Güç'ün görev süresi 2003 yılında sonlandırılmıştır.

⁷⁰ Dedeoğlu, **a.g.m.** ss. 11-32.

Savaş sonrası Irak'ın kuzeyinde Türkiye'nin tepkisiz kalamayacağı gelişmeler meydana gelmiştir. Bu dönemin öne çıkan aktörleri arasında Kürdistan Demokrat Partisi(KDP) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği(KYB) sayılabilir. KDP Mesut Barzani başkanlığında Kürtler için için otonom bir yapı ideali peşinde olmuştur. KYB ise Celal Talabani liderliğinde federalizm görüşünü benimsemiştir. Türkiye bölgedeki bu siyasi hareketliliği bir tehdit algılaması olarak okumuştur. KDP ve KYB'nin faaliyetlerinin Kuzey Irak'ta bir Kürt Devleti'nin kurulması yolunu açacağı endişesiyle Türkiye bu konudaki eleştirel tutumunu korumuş ve Irak'ın toprak bütünlüğüne vurgu yapmıştır.

Türkiye açısından Kuzey Irak bölgesinde PKK'nın varlığının güçlenmesi Türkiye açısından en önemli konulardan biri olmuştur. Bir iç sorun olarak Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı ve çözmekte zorlandığı terör sorununda; Kuzey Irak bölgesinde baş gösteren otorite boşluğunun da olumsuz bir etkisinin olacağı kaygısı Türkiye'nin bu konuda yeni bir pozisyon almasını gerektirmiştir. Türkiye'nin o dönemki konjonktürel bakış açısı, Kuzey Irak'ta ortaya çıkan otorite boşluğunun doldurulmasına çalışmak, PKK'nın Kuzey Irak bölgesini bir üs olarak kullanmasını önlemek ve bir Kürt devleti'nin kuruluşunun önüne geçmek şeklinde belirlenmiştir.⁷¹

Türkiye'nin bu dönemde Kuzey Irak'a yönelik dış politikası şu şekilde özetlenebilir; "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuzey Irak politikası, PKK üzerine kurulmuş bir politikadır. Bu politika hem birbirini izleyen, hem de bir arada yürütülmeye çalışılan üç ana parçadan oluşmaktadır: Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması, yani Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin kurulmasının önlenmesi, Türkiye'nin meşru güvenlik endişeleri ve bölgedeki Türkmenlerin ezilmesinin önlenmesi. Bu politikaların biri taktik, diğeri stratejik olmak üzere iki temel amacı vardır: PKK'yı askeri çözümle yok etmek ve bölgede PKK'ya yarayan iktidar boşluğunu engellemek: Askeri çözüm politikası gereğince Türkiye, PKK'nın Türkiye'ye sızmasını önlemek için 1980 yılından günümüze çok sayıda sınır ötesi operasyon yapmıştır. ABD'nin bu operasyonlara göz yumması karşılığında Türkiye de bir dönem Çekiç Güç'e göz yummak zorunda kalmıştır."⁷²

⁷¹ Doğan, **a.g.e.** s. 87.

⁷² Doğan, **a.g.e.** ss. 133-134.

2.4. DOKSANLI YILLARDA TÜRKİYE-IRAK EKONOMİK İLİŞKİLERİ

“24 Ocak Kararları” olarak anılan düzenlemelerle Türkiye’nin ithal ikameci modelden vazgeçerek, İhracata dayalı büyüme modeli benimsediği 1980’li yıllarda Ortadoğu ülkeleriyle yakaladığı ekonomik ve ticari hareketlilik ne yazık ki 1990’lı yıllarda sürdürülemedi. Yakalanan bu ivmenin sekteye uğramasındaki temel etken Körfez Savaşı’dır. 1990’da Irak’ın Kuveyt’i işgal etmesi ile başlayan ve Körfez Savaşı’na uzanan süreç, hem Türkiye ve Irak ekonomilerini hem de Türkiye-İrak ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir.

1980’li yılların başında Türkiye için Ortadoğu ülkeleri ticaret ortağı olarak Avrupa ülkelerinin önüne geçmiştir. Bu gelişmeye paralel olarak Irak ise, Batı Almanya’nın yerini alarak Türkiye’nin bir numaralı ticaret partneri olmuştur. OECD verilerine göre 1980-1982 arasında Türkiye’nin ihracatındaki AT payı %42.7’den %30.5’e düşmüş, Ortadoğu ve Kuzey Afrika payı ise %22.3’ten %45’e yükselmiştir. Bu periyotta, Türkiye-İrak arasındaki dış ticaret hacmi 2 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.⁷³

İki ülke için 1990’lı yılların başlangıcı ise 1980’li yılların başındaki ekonomik performansın çok uzağındadır. Körfez Savaşı öncesinde yıllık 5,5 milyar dolara varan ikili iş hacmi ile Irak Türkiye’nin ekonomik ve ticari ilişkilerinin en yoğun olduğu ülkeler arasındayken, 1990 yılında Kuveyt’i işgali nedeniyle BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan ekonomik ambargo kararı, iki ülkenin ekonomik ve ticari ilişkilerinin durmasına yol açmıştır.⁷⁴ Türkiye’yi ve bölgeyi ekonomik ve ticari anlamda sarsan Körfez Savaşı’nın bir sonucu olarak Türkiye’nin ekonomik kaybının 100 milyar dolar civarında olduğu hesaplanmaktadır.⁷⁵

Körfez Krizi sebebiyle ham petrol taşımacılığı, dış ticaret ve ulaştırma alanlarında Türkiye’nin yaşadığı kayıplar ciddi boyutlara ulaşmıştır. 1990’lı yılların başından itibaren Türkiye-İrak arasındaki ticaret hacminde büyük oranda bir düşüş göze çarpmaktadır. Bunun temel nedeni Körfez Krizi kaynaklı enerji işbirliğinde yaşanan problemlerdir. Zira iki ülke arasındaki ticaret hacminin çok büyük bir oranını enerji alım satımı

⁷³ Mustafa Aydın - Damla Aras, “Ortadoğu’da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye’nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 2 (Yaz 2004), ss. 103- 128.

⁷⁴ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “**Türkiye-İrak Ekonomik İlişkileri**”, (05.07.2013).

⁷⁵ “**Türkiye Ve Irak: Bölgede Barış Ve İstikrar İçin Yeni Bir Ortaklığın Parametreleri**”, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Ankara, 2004, ss. 10-11.

oluşturmaktadır. Türkiye'nin Irak'tan gerçekleştirdiği ithalatın temel unsurlarını oluşturan petrol ve petrol ürünlerinde Körfez Krizi ile birlikte kayda değer kayıplar ortaya çıkmıştır.

Irak'ın Kerkük başta olmak üzere diğer üretim alanlarından elde edilen ham petrolü Ceyhan (Yumurtalık) Deniz Terminali'ne ulaştıran Irak - Türkiye Ham Petrol Boru Hattı Sistemi iki hattan oluşmaktadır. 1. Hat 35 Milyon ton yıllık taşıma kapasitesine sahiptir ve 1976 yılında işletmeye alınarak, ilk tanker dolumu 25 Mayıs 1977'de gerçekleştirilmiştir. 2. Hat ise 1987 yılında işletmeye alınmış olup yıllık taşıma kapasitesi 70,9 Milyon ton seviyesindedir.⁷⁶

Tablo 2: İki Ülke Arasındaki Ham Petrol Boru Hatları

HATLAR	IRAK	TÜRKİYE	TOPLAM
1. HAT	345km	641km	986km
2. HAT	234km	656km	890km
TOPLAM	579km	1.297km	1.876km

Kaynak: BOTAS, (20.11.2013).

Toplam uzunluğu 1.876 km olan boru hatlarının Körfez Krizi sırasında Birleşmiş Milletler'in (BM) Irak'a uyguladığı ambargo nedeniyle kapatılması, 1991-1996 yılları arasında Türkiye'nin 400 milyon dolar seviyelerinde bir ekonomik kayıpla yüzleşmesini beraberinde getirmiştir. 1990-2001 yılları arasında bu kaybın 3,5 milyar dolar civarında olduğu hesaplanmaktadır.⁷⁷

Ekonomi Bakanlığı verilerine göre Türkiye-Irak arasındaki dış ticaret istatistiklerine bakıldığında 1990'lı yıllarda Irak'ın Türkiye için hem ithalat hem de ihracat açısından arka sıralarda yer alan ülkelerden biri olduğu görülmektedir. 1991 yılına kadar, Türkiye'nin Almanya'dan sonra ikinci büyük ticaret partneri olan Irak'a 1990'da yapılan ihracat, toplam ihracat içinde %8'lik paya ulaşmış ve iki ülke arasındaki yıllık ticaret

⁷⁶BOTAS, "Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı".

⁷⁷ İlhan Sağsen, "Sektörler Bazında Türkiye-Irak İlişkileri ve Su", *Ortadoğu Analiz*, Aralık 2011 - Cilt: 3 - Sayı: 36, s. 66.

hacmi 2,5 – 3 milyar dolar civarında seyretmişken⁷⁸ izolasyon süreciyle birlikte 1990'lı yıllar iki ülke için de büyük ekonomik kayıplara yol açmıştır.

Tablo 3: 1990-2000 Yılları arasında Türkiye-Irak Dış Ticaret Verileri

(Milyon Dolar)

YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
1991	122	-	122	122
1992	212	1	213	211
1993	160	-	160	160
1994	141	-	141	141
1995	123	-	123	123
1996	219	32	251	187
1997	549	454	1003	95
1998	366	247	613	119
1999	247	414	661	-167
2000	371	487	858	-116

Kaynak: T. C. Ekonomi Bakanlığı, (03.11.2013).

1990-2000 yılları arasında iki ülkeye ait dış ticaret verilerinin yer aldığı tablodan da görüleceği üzere, 1991 yılında başlayan süreçte iki ülke arasındaki neredeyse sıfıra yaklaşan ticaret hacminin yeniden toparlanması için 1997 yılının beklenilmesi gerekmiştir. 1996 yılında başlayan toparlanmanın sebebi ise “Gıda İçin Petrol-Oil For Food(OFF)” adıyla hazırlanan programdır. 14 Nisan 1995 tarihinde kabul edilen 986 no’lu Birleşmiş Milletler kararı ile petrol taşımacılığını sınırlandırmak amacıyla 1990 Ağustos’unda kapatılan Türkiye-Irak Ham Petrol Boru Hattı Sistemi yeniden aktif hale getirilmiştir. Bu karar uyarınca, BM Güvenlik Konseyi “Gıda İçin Petrol” isimli program, Irak halkının insani ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için geçici bir önlem olarak devreye sokulmuştur. Bu program çerçevesinde, Irak’a insani ihtiyaçlarla ilgili malları alabilmek için petrol ve petrol ürünleri satma yetkisi vermiştir.⁷⁹ Bir diğer ifadeyle “Gıda İçin Petrol” programı çerçevesinde Türkiye ile Irak arasındaki ticaret yeniden canlanmaya başladığı⁸⁰ yukarıdaki tablodan da net olarak görülebilmektedir.

⁷⁸ TOBB, a.g.m., ss. 10-11

⁷⁹ Sağsen, a.g.m., s. 66.

⁸⁰ TOBB, a.g.m., ss. 10-11.

Tablo 4: 1990-2000 Yılları Arasında Ükelere Göre Türkiye İhracatı

(Milyon Dolar)

SIRA	ÜLKELER	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	TOPLAM
1	ALMANYA	3.064	3.413	3.660	3.542	3.934	5.036	5.187	5.253	5.460	5.475	5.180	49.204
2	A.B.D.	968	913	865	986	1.520	1.514	1.639	2.032	2.233	2.437	3.135	18.242
3	İTALYA	1.106	972	943	728	1.034	1.457	1.446	1.387	1.557	1.683	1.789	14.102
4	İNGİLTERE	745	676	796	806	889	1.136	1.261	1.511	1.740	1.829	2.037	13.425
5	FRANSA	737	689	809	746	851	1.033	1.053	1.163	1.305	1.570	1.657	11.612
.													
.													
.													
40	IRAK	215	122	212	160	141	123	219	549	366	247	371	2.725

Kaynak: T. C. Ekonomi Bakanlığı, (04.11.2013).

Petrol Karşılığı Gıda Programı sayesinde iki ülke arasındaki ticari faaliyetlerin yeniden canlanması öncesinde de özellikle ambargodan fazlasıyla olumsuz etkilenen Türkiye'nin girişimleri söz konusu olmuştur. Henüz ambargonun ilk yıllarında Bülent Ecevit iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek amacıyla Irak'lı liderlerle temasta bulunmuştur. Bu çerçevede resmi ve gayri resmi düzeyde iki ülke arasındaki ziyaretlerin sıklaştığı gözlenmiştir.⁸¹ Yine dönemim Başbakanı Tansu Çiller'in ABD nezdinde petrol boru hatlarının faaliyete geçmesi konusunda girişimleri olmuş ve bu arayışın sonucu olarak da Ankara –Bağdat hattında boru hatları ile ilgili doğrudan görüşmeler başlamıştır.⁸²

Türkiye'nin bu girişimleri ambargonun yumuşatılması adına somut sonuçlar doğurma noktasında başarısız olsa da, 1995 yılında Türk işadamlarının Irak'ı ziyaretini takip eden süreçte iki ülke arasındaki ticaretin artırılması için alınması gereken önlemleri ifade eden resmi bir protokol imzalanmıştır.⁸³

⁸¹ Robert Olson, "The Kurdish Question and Turkey's Foreign Policy toward Syria, Iran, Russia and Iraq since the Gulf War", Robert Olson (der.), The Kurdish Nationalist Movement in the 1990s, Kentucky, University Press of Kentucky, 1996, s. 103.

⁸² Aydın, Aras, a.g.m., ss. 103- 128.

⁸³ Olson, a.g.e., s. 103.

Tablo 5: 1990-2000 Yılları Arasında Ülkelere Göre Türkiye İthalatı

(Milyon Dolar)

SIRA	ÜLKELER	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	TOPLAM
1	ALMANYA	3.497	3.232	3.754	4.533	3.646	5.548	7.814	8.021	7.316	5.880	7.198	60.439
2	A.B.D.	2.282	2.255	2.600	3.351	2.429	3.724	3.516	4.330	4.054	3.080	3.911	35.532
3	İTALYA	1.727	1.845	1.919	2.558	2.009	3.193	4.286	4.463	4.222	3.192	4.333	33.746
4	FRANSA	1.340	1.227	1.351	1.952	1.458	1.996	2.771	2.967	3.034	3.127	3.532	24.756
5	İNGİLTERE	1.014	1.166	1.187	1.546	1.170	1.830	2.510	2.763	2.683	2.190	2.748	20.807
.													
.													
.													
47	IRAK	1.047	0	1	0	0	0	32	76	0	0	0	1.156

Kaynak: T. C. Ekonomi Bakanlığı, (04.11.2013).

Tüm bu çabalara rağmen uygulanan ambargonun sonuçları Türkiye'nin Irak ile ilişkilerinin ekonomi politikası açısından o kadar dramatiktir ki; Türkiye'nin ithalat ve ihracat verilerinin yer aldığı Tablo 4 ve Tablo 5'te görülebileceği üzere diğer ülkelerle karşılaştırıldığında Irak Türkiye için iki alanda da çok arka sıralarda yerini almıştır. Ülkelere göre yapılan sıralamada Irak Türkiye'nin ihracatı açısından 40. sıraya gerilerken, İthalatta ise 47. sıraya kadar düşmüştür.

BÖLÜM 3

2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİNİN EKONOMİ POLİTİĞİNİ BELİRLEYEN DİNAMİKLER

3.1. 2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ

2000'li yıllarda Türkiye-Irak ilişkilerinin seyrini etkileyen üç önemli olaydan bahsedilebilir. Bunlardan birincisi; hegemonik varlığı ile Ortadoğu'daki tüm gelişmelerde etkisi on yıllardır hissedilen ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgalidir. 11 Eylül saldırıları⁸⁴ bahane edilerek George W. Bush yönetiminde ABD'nin "Önleyici Askeri Müdahale"⁸⁵ kavramsallaştırmasıyla ortaya koyduğu icraatlar Ortadoğu'da yeni ve göreceli olarak daha yıkıcı bir döneme kapı aralamıştır. Afganistan müdahalesinin ardından kitle imha silahlarına sahip olduğu ve bu nedenle tehdit oluşturduğu iddiasıyla ABD'nin Irak işgali ve sonuçları bu dönemde Türkiye-Irak ilişkilerinin şekillenmesini etkileyen en önemli unsurlardan biri olmuştur.

İkincisi, Kasım 2002'de başlayan ve halihazırda da üçüncü dönemini yaşayan Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarındır. 2002-2013 arasında Türkiye birçok alanda büyük değişimler yaşamıştır. Avrupa Birliği üyeliği müzakerelerinde olumlu adımlar atılmış, ekonomik büyüme hızlanmış, bölgesel ve uluslar arası arenada Türkiye'nin etkisi artmıştır. Bu dönemde Türkiye için öne çıkan kavram istikrardır. Koalisyonlar döneminin ardından gelen tek parti iktidarı ve bu iktidarın her seçimde oylarını artırarak siyasi arenada yakaladığı başarı, Türkiye'nin ekonomik ve siyasi iktidarı yakalamasının yolunu açmıştır. Birçok alanda hem iç siyasette hem de uluslar arası planda eleştiri oklarına da hedef olan Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarlarının en güçlü yanı olarak tezahür eden Türkiye'nin

⁸⁴ 11 Eylül 2001'de, ABD'nin ekonomik ve askeri gücünün sembolleri olan Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yönelik saldırılar düzenlenmiştir. İki hedefe uçakların çarpmasıyla gerçekleştirilen saldırılarda çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Amerikan yetkililer saldırının faileri konusunda El-Kaide örgütünü işaret etmiş olsalar da saldırının gerçekleşme şekli, boyutu ve saldırıyla ilgili ortaya çıkan şaibeli hususlar dolayısıyla uluslararası kamuoyunda halen soru işaretleri devam etmektedir. Örneğin Ahmet Davutoğlu, bu eylemin kimin tarafından planlanıp gerçekleştirildiği ve arkasındaki gerçek sebebin ne olduğu konusunda kesin yargılarda bulunmanın güç olduğunu ancak nelerin olmayacağını söylemenin kolay olduğunu belirttiikten sonra bu eylemlerin sıradan ve sınırlı bir örgüt işi olamayacağını, Amerika sisteminin işleyişini bilmeyen, Amerika'nın çok uzağında kumandası olan bir örgütün de böylesi senkronize bir eylemi gerçekleştirmesinin çok güç olduğunu, kimi yaklaşımların öngördüğü şekilde tek bir devletin planlayıp gerçekleştirdiği bir eylem olmasının da çok mümkün olmadığını belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Davutoğlu, **Küresel Bunalm; 11 Eylül Konuşmaları**, Küre Yayınları, İstanbul, 2003.

⁸⁵ Önleyici müdahale kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Colin S. Gray, <http://www.StrategicStudiesInstitute.army.mil/>, (10.09.2013).

istikrar ortamı, bölgesel ekonomik işbirliklerinin önünü açmıştır. Özellikle “komşularla sıfır sorun”⁸⁶ paradigması; diğer tüm komşularıyla olduğu gibi Türkiye’nin Irak ile ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasında belirleyici olmuştur.

Son olarak ise, iki ülke arasındaki ilişkileri belirleyen unsurlar arasında Arap Baharı⁸⁷ gelişmelerinin etkisinden söz edilebilir. Arap Baharı süreci ile birlikte Türkiye’nin komşularıyla her alanda kurduğu diyalog atmosferinde bozulmalar meydana gelmiş, siyasi fikir ayrılıkları açığa çıkmıştır. Özellikle Suriye’deki iç savaş, Türkiye-Irak ilişkilerinde olumsuz bir siyasi havanın hakim olmasına sebep olmuştur. Yine Türkiye’nin uzun yıllar gündemini meşgul eden Kürt sorunu bağlamında çözümler üretmesiyle ilintili olarak Irak Kürt Bölgesel Yönetimi(IKBY) ile kurduğu ilişkiler Bağdat yönetimini rahatsız etmiştir.

3.2. ABD’NİN IRAK İŞGALİ-2003

Soğuk Savaş sonrası dönemde dünya siyasetini olduğu gibi, Ortadoğu siyasetini etkileyen en önemli olay kuşkusuz 11 Eylül tarihinde gerçekleşen saldırılardır. 11 Eylül 2001 tarihinde New York’taki Dünya Ticaret Merkezi ikiz kulelerine düzenlenen terör saldırıları Amerikan güvenlik algılamasının radikal bir şekilde değişmesine sebep olmuştur. On yıllar boyu “komünizm tehdidi” olarak kodlanan güvenlik algılaması yerini “terör tehdidi” ne bırakmıştır. Bu algılamadaki “terör” ifadesi zaman içinde, El-Kaide üzerinden neredeyse tüm Müslümanları hedef tahtasına koyan bir araca dönüştürülmüştür.

⁸⁶ “Komşularla sıfır sorun” söylemi, Türkiye’nin komşularıyla ilişkilerini tüm sorunlardan arındırma, en azından mümkün olduğu kadar azaltma çabasını ifade etmektedir. T.C. Dışişleri Bakanlığı resmi internet sitesinde bu konuyu şu ifadelerle açıklamaktadır; “Bu itibarla, komşularla sıfır sorun politikamızın tarihi bir dönüşümün eşiğinde olan Orta Doğu bölgesi için özellikle anlamlı ve önemli olduğunu düşünüyoruz. Temennimiz mevcut reform dinamiğinin halkların beklentilerini karşılayacak, aynı zamanda bölgenin istikrar ve güvenliğine katkıda bulunacak şekilde ilerletilmesidir. Bu mümkün olabildiği takdirde sıfır sorun politikamız çerçevesinde geliştirmeye çalıştığımız işbirliği ruhunun bölgede daha da kuvvetleneceğine inanıyoruz. Türkiye olarak sürecin bu yönde gelişmesi için de elimizden gelen her türlü çabayı sarf ediyoruz ve etmeyi sürdüreceğiz. Ülkemiz, “komşularla sıfır sorun” yaklaşımının şimdiden görmeye başladığımız olumlu sonuçlarının, adeta durgun suya atılan bir taşın yarattığı ve giderek genişleyen halkalar gibi, önce bölgemizde ve nihayet küresel ölçekte daha da fazla görüleceğine inanmaktadır.” Ayrıntılı bilgi için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/komsularla-sifir-sorun-politikamiz.tr.mfa>, (25.03.2014)

⁸⁷ İşsizlik, gıda enflasyonu, siyasi yozlaşma, ifade özgürlüğü, usulsüzlükler ve kötü yaşam koşulları gibi sorunların tetiklediği Ortadoğu’daki ayaklanmalar “Arap Baharı” olarak ifade edilmektedir. Arap Dünyası’nı derinden sarsan Arap Baharı ayaklanmaları 2010 yılında Tunus’ta başlamış ve domino etkisi yaratarak tüm bölge ülkelerine yayılmıştır. Ortadoğu coğrafyasında başlayan değişim dalgasına bölgesel aktörler dışında müdahaleler de gecikmemiştir. Bölge dışı küresel aktörlerin farklı çıkar algılamaları ile meselelere müdahil olması isyan dalgasının daha da içinden çıkılmaz bir noktaya evrilmesine sebep olmuştur. Ayaklanmalar sonuçları itibarıyla tüm ülkelerde aynı etkiyi yaratmamıştır. Örneğin Arap Baharı gelişmeleri Tunus, Libya ve Mısır’da diktatörlerin devrilmesi ile sonuçlanırken Suriye’de bir iç savaşın kapısını aralamıştır. Halen Suriye’de iç savaş devam etmektedir.

Ortaya çıkan yeni durumun ilk sonuçları Afganistan’da görülmüş ve El-Kaide’nin örgütlendiği ülke olarak ABD’nin Afganistan’a müdahalesi gecikmemiştir. 11 Eylül günü ikiz kulelerle birlikte ABD’nin Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı merkezi Pentagon’a da bir uçağın çarpması söz konusu olmuştur. Afganistan’dan yönetilen bir terör örgütünün dünyanın en iyi korunan merkezlerinden birine saldırısı, bugün hala üzerinde konuşulan bazı soru işaretlerine sebep olsa da ABD’nin müdahalesine BM nezdinde meşruiyet kazandırmaya yetmiştir. 11 Eylül ile başlayan süreçte Amerikan dış politikasının uğradığı değişimle birlikte ortaya çıkan yeni felsefenin adı “Bush Doktrini” olarak ifade edilmektedir. Bush 26 Eylül’de Kongre’de; tüm ülkelerin bir karar vermesi ve taraflarını seçmesi gerektiğini söylemiştir. ABD tarafı ve teröristlerin tarafı arasında seçme hakkını kullanan ülkeler “teröristlerin” tarafında olamayacakları için ABD tarafında yer almayı tercih etmişlerdir. Bu çerçevede 2001 Ekiminde Afganistan’a müdahale sırasında Batılı müttefiklerin desteğini de alarak büyük ölçüde sorun yaşamamıştır.⁸⁸

Afganistan müdahalesi ile somutlaşan ve “Bush Doktrini” adıyla anılan yeni ABD stratejisinin öne çıkardığı “önleyici müdahale” kavramı Ortadoğu dengelerini radikal biçimde bozan bir süreci başlatmıştır. “Yeni doktrin, terörle mücadele ve önleyici müdahalenin yanı sıra tehdit potansiyeli taşıyan ülkelerin kitle imha silahlarına sahip olmasını engelleme ve ABD’nin askeri gücüne diğer ülkelerin yetişmesine izin vermeme gibi hedefleri de ihtiva etmektedir. Ayrıca Ortadoğu’nun yeniden yapılandırılmasının doktrinde açıkça bahsedilmemesine rağmen ilk hedeflenen amaçlardan birisi olduğu daha sonra ortaya çıkmıştır.”⁸⁹

Bush yönetiminin yeni güvenlik stratejisini içeren ve önleyici müdahale kavramını somutlaştıran belge, ABD’nin 2002 Ulusal Güvenlik Stratejisi (The National Security Strategy of the United States of America-NSS)’dir. Bu belge, 11 Eylül saldırılarından sonra, 17 Eylül 2002’de imzalanmış ve 20 Eylül’de kamuoyuna açıklanmıştır.⁹⁰

Haziran 2002’de Başkan Bush ABD’nin yeni ulusal güvenlik stratejisinin hazırlanmasına giden yolun taşlarını özetle şu şekilde döşemektedir; “ABD’nin, Soğuk

⁸⁸ Arı, “**Irak, İran ve ABD..**” a.g.e., s. 495.

⁸⁹ Furkan Türk, Ortadoğu’da Yeniden Yapılandırılan Irak Ve Türkiye’ye Etkileri, Gebze İleri teknoloji Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze, 2007, s. 74.

⁹⁰ ABD Resmi İnternet Sitesi, “**Amerika Birleşik Devletleri’nin Ulusal Güvenlik Stratejisi-The National Security Strategy of the United States of America**”, 2002, <http://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>, (10.10.2013).

Savaş boyunca izlediği caydırıcılık ve çevreleme politikaları son dönemde ortaya çıkan yeni tehditler karşısında bazı durumlarda yetersiz kalmaktadır. Teröre karşı savaş savunmada kalarak kazanılmayacaktır. Düşmanın planlarını bozmalıyız ve daha ortaya çıkmadan en vahim tehditlerin önlerini kesmeliyiz.”⁹¹

“Özetle Bush Doktrini, içermiş olduğu yeni yaklaşımlar ve anlayış ile Soğuk Savaş döneminde hâkim olan geleneksel politika (caydırma ve çevreleme) yerine müdahaleci bir politikayı, çok taraflılık yerine tek taraflılığı ve demokratik normlar yerine emperyal düşünce ile küresel çapta bir ABD egemenliğine doğru giden, derin bir hareket felsefesini içermektedir.”⁹² Bu bakışla Afganistan müdahalesiyle başlayan önleyici müdahale kavramının pratiğe dönüştürülmesinin ikinci kurbanı Irak olmuştur. “Şer eksenini”(axis of evil) ve “Haydut devlet”⁹³ tanımlamalarıyla İran ve Kuzey Kore ile birlikte hedef tahtasına koyulan Irak’a ABD’nin müdahalesi; Soğuk Savaş döneminde nüfuz edemediği alanlara “terörizmle savaş stratejisi” çerçevesinde etkide bulunmak istediğinin bir göstergesidir.⁹⁴

Sonuç olarak kitle imha silahlarına sahip olduğu gerekçesiyle Irak’a müdahalenin koşulları hazırlanmış ve harekete geçilmiştir. 8 Kasım 2002’de alınan 1441 sayılı kararla; BM Irak’ı işbirliğine çağırmış ve 30 gün içinde Irak yönetiminin elindeki kitle imha silahlarını BM’ye sunmasını istemiştir. Irak taahhüdünü yerine getirirse de BM’yi ikna etmede başarılı olamamıştır. IAEA⁹⁵ Başkanı Muhammed el-Baradai ile silah denetçilerinin şefi Hans Blix konu ile ilgili BM’ye raporlarını sunmuştur. Güvenlik Konseyi içindeki 5 daimi üyeden Fransa, Çin, Rusya askeri güç kullanılmasına karşı iken ABD ve İngiltere askeri güç kullanılmasını istemekteki kararlılığı sürdürmüştür. Avrupa ülkelerinden Fransa, Almanya, Belçika; İsrail hariç tüm Ortadoğu ve İslam ülkeleri, Türkiye ve Endonezya, ayrıca 114 ülkenin katıldığı Kuala Lumpur’daki Bağlantısızlar

⁹¹ George Bush, “**President Bush Delivers Graduation Speech at West Point , White House**”, , 2002, <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/06/20020601-3.html>, (05.09.2013).

⁹² Cural, **a.g.t.**, s. 153.

⁹³ “**State of the Union Address-George Bush**”, 2002, <http://millercenter.org/president/speeches/detail/4540>, (05.08.2013).

⁹⁴ Davutoğlu, “**Küresel Bunalım...**”, a.g.e., s. 338.

⁹⁵ **Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu:** Birleşmiş Milletler bünyesinde faaliyet gösteren bağımsız, uluslararası bilim ve teknoloji temelli bir organizasyon olup 1957 yılında kurulmuştur. Nükleer Bilim ve Teknolojinin barışçıl amaçlarla kullanılması ve planlanmasında üye ülkelere destek sağlamaktadır. Nükleer Güvenlik Standartlarını hazırlamaktadır. Bünyesindeki denetim mekanizması ile ülkelerin taahhütlerini yerine getirmesini kontrol etmektedir.

Zirve Toplantısı'nda ABD'nin tek taraflı güç kullanmasına karşı çıkmışlardır. Öte yandan ABD Dışişleri Bakanı Powell'ın 6 Şubat'ta BM'de sunduğu kanıtların inandırıcılıktan uzak olması ABD'nin uluslararası toplumdaki tepki almasına yol açmıştır. Bu koşullara rağmen ABD'nin bölgeye sevk ettiği asker sayısı hızla artmıştır.⁹⁶

14 Şubat 2003'te 1441 sayılı karar doğrultusunda UNMOVIC ve IAEA'nın ortaklaşa yürüttüğü çalışmalar sonunda BM'ye sunulan raporda Irak'ın işgali için gerekli olan kanıtların tespit edilemediğini belirtilmiştir. Bu gelişmeler dünya kamuoyunda Amerikan karşıtı duyguların artmasına sebep olmuş ve 15 Şubat'ta dünyanın birçok yerinde geniş çaplı Amerikan karşıtı gösteriler yapılmıştır.⁹⁷

Uluslararası toplumun baskısı da, BM milletler raporları da ABD'nin Irak'a müdahale etme iradesinin önüne geçememiştir. “Soğuk Savaş sonrası hem Orta Doğu'da hem de dünya politikasında ABD merkezli çözümler George H. Bush'un “Yeni Dünya Düzeni” söyleminin gölgesinde gelişmiştir. Bu çerçevede Soğuk Savaş sonrası değişen dengeler ABD'yi küresel bir güç konumuna taşırken; bu durum özellikle Irak ve Filistin sorununa Washington merkezli çözümlerin üretildiği bir döneme işaret etmekteydi. Bu bağlamda, ABD'nin Orta Doğu politikasının geçmişten günümüze iki ana temel üzerine oturduğunu belirtmekte fayda vardır. Bunlardan birincisi petrolün akışını denetleme ve bunun rakip güçlerin eline geçmesini engellemek bağlamında Orta Doğu'da dost ve müttefik ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesidir. İkincisi ise bölgedeki bu çıkarlarla da bağlantılı olarak İsrail'in güvenliğini sağlamadır.”⁹⁸ Petrolün kontrolü ve İsrail'in güvenliği motivasyonu ile kitle imha silahlarıyla mücadele görüntüsü altında; 20 Mart 2003 sabahı ABD-İngiliz savaş gemilerinden atılan Tomahawk füzeleriyle ve ABD hava kuvvetlerine ait hayalet uçaklar ve ağır bombardıman uçaklarının Bağdat ve çevresini vurmasıyla harekât başlamıştır.⁹⁹

“Irak'ın Özgürleştirilmesi” adıyla başlayan savaş, 9 Nisan 2003'te ABD birliklerinin Bağdat'a girmesi ve Saddam'ın devrilmesiyle noktalanmış ve Irak için yeni bir siyasal yapılanmanın ilk işaretleri ortaya çıkmıştır. ABD Başkanı George Bush, 1

⁹⁶ Arı, “**Irak, İran ve ABD...**” a.g.e., s. 497-499.

⁹⁷ Arı, “**Irak, İran ve ABD...**” a.g.e., s. 505-507.

⁹⁸ Ferhat Pirinççi, “Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Müdürlüğü _kinci Orta Doğu Semineri: Düünden Bugüne Irak (Uluslararası Katılımlı)”, 27-29 Mayıs 2004, Elazığ, Fırat Üniversitesi Basımevi, Cilt II, ss. 481-509.

⁹⁹ Mehmet Şahin, “**2003 Irak Savaşı ve Kürtler**”, II. Körfez Savaşı, Derleyenler: Mehmet Şahin, Mesut Taştekin, Platin Yayınları, Ankara, 2006, s.132.

Mayıs 2003'te Abraham Lincoln uçak gemisinde düzenlenen bir törende "Irak Savaşı 11 Eylül 2001'de başlayan ve hala devam eden teröre karşı savaşta bir zafer olmuştur"¹⁰⁰ diyerek çatışmaların resmen sona erdiğini duyurmuştur.

ABD'nin Irak'ı işgali Ortadoğu için yeni bir sürecin başladığı tarih olmuştur. Irak için ise çatışmaların, kavgaların, istikrarsızlığın artarak devam ettiği bir kapıyı aralamıştır. İşgalin gerçekleştiği Mart 2003'ten sonra tüm Irak toprakları içerisinde meydana gelen çatışmalarda ve düzenlenen saldırılarda resmi rakamlara göre 100 binin üzerinde, resmi olmayan kaynaklara göre ise 1 milyon civarında insanın hayatını kaybettiği bilinmektedir. İşgal sonrası ülkenin genelinde ortaya çıkan otorite boşluğu etnik ve mezhep temelli çatışmaların büyük bir hızla yükselişe geçmesine sebep olmuştur.

3.2.1. 1 Mart Tezkeresi Bağlamında Türkiye'nin Tutumu

ABD'nin Irak işgali planlarında kuşkusuz Türkiye önemli bir yer tutmaktaydı. "Irak Savaşı öncesinde ABD yönetimi savaşı kazanabilmek için en uygun yolun kuzeyde bir cephe açmak olduğuna karar verirken bu çerçevede Cheney, Wolfowitz ve Grossman gibi yetkililer de bu planları resmi olarak Türk yetkililerle paylaşıp gerekli izinlerin alınması için baskı yapmaya başladılar. Türkiye, Irak'ın komşusu ve ABD'nin stratejik müttefiki olarak bu konuda kendisini çok zor bir durum içerisinde bulmuştur. Uzun süren müzakereler sonucunda Türkiye topraklarının ABD ordusu tarafından kullanılmasına izin verecek olan tezkere metni 1 Mart tarihinde parlamentoda oylanmış ve reddedilmiştir. ABD bu konuda Türkiye'nin koşulsuz desteğini beklerken bu beklenmedik karar ile şok olmuş ve alternatif savaş planları yapmaya başlamıştır. Türkiye parlamentosunun bu kararının ardından iki ülke arasındaki "stratejik ortaklığın" olup olmadığı konusunda tartışmalar yapılmaya başlanmıştır."¹⁰¹

Reddedilen tezkerede şu ifadeler yer almaktaydı; "Kapsamı, sınırı ve zamanı Hükümetçe belirlenecek şekilde, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesine ve bu kuvvetlerin gerektiğinde belirlenecek esaslar dairesinde kullanılmasına, Uluslararası meşruiyet kuralları çerçevesinde en fazla 62 000 askeri personelin ve hava unsurları olarak 255 uçak ve 65 helikopteri asmamak kaydıyla yabancı

¹⁰⁰ Ayşegül Yüksel-Bilgehan Onat, **2000'li Yıllarda Abd'nin Yeni Orta Doğu Politikası**, <http://www.orsam.org.tr/yazigoster.aspx?ID=3593>, (28.10.2013).

¹⁰¹ Ayşe Ömür Atmaca, "Yeni Dünyada Eski Oyun: Eleştirel Perspektiften Türk-Amerikan İlişkileri", **Ortadoğu Etütleri**, Cilt 3, Sayı 1, Temmuz 2011, ss.157-191.

silahlı kuvvetler unsurlarının Hükümetin tespit edeceği mücavir bölgelerde geçici olarak konuşlandırılmak üzere altı ay süre ile Türkiye’de bulunmasına; bu amaçla Türkiye’ye gelecek yabancı kara kuvvetlerinden destek unsurları dışındaki muharip unsurların geçici olarak konuşlandırıldıkları bölgelerden Türkiye dışına intikallerinin en kısa surede tamamlanması ve yabancı hava ve deniz kuvvetleri ile özel kuvvetler unsurlarının muhtemel bir harekatta kullanılmasını sağlayacak şekilde konuşlanmaları ve yabancı silahlı kuvvetlere mensup hava unsurlarının Türk hava sahasını üst uçuş amacıyla kullanmaları için gerekli düzenlemelerin yapılmasına; bu yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’ye gelişiyle ilgili hazırlıkların yürütülmesine, Türkiye ülkesinde tabi olacakları ve Türk Silahlı Kuvvetleriyle işbirliği esas ve usullerine ilksin düzenlemelerin hükümetin belirleyeceği esaslar çerçevesinde yapılmasına, Anayasa’nın 92. maddesi uyarınca izin verilmesi...’’¹⁰²

1 Mart Tezkeresinin reddi Türkiye-Irak ilişkilerinden ziyade Türk-Amerikan ilişkileri üzerinde belirleyici olmuştur. Tezkerenin reddi ile başlayan iki ülke arasındaki soğukluk; 4 Temmuz 2003’te gerçekleşen ve tarihe “Çuval olayı” olarak geçen hadiseyle, tırmanışa geçmiştir. Süleymaniye’de gerçekleşen olayda ABD askerleri, başlarına çuval geçirmek suretiyle Türk askerlerini derdest etmiştir. Krizi derinleştiren bu olayın 1 Mart tezkeresinin intikamı için yapıldığı yorumları gündeme gelmiştir. Aynı zamanda bu olay Ankara-Washington hattında yeni bir dönemin başlayacağını işaretleri olarak yorumlanmıştır.¹⁰³

Afganistan ve Irak Savaşları ABD’nin bölgede kendi istekleri doğrultusunda bir dönüşüm gerçekleştirme projesi olarak görülmektedir. ABD’nin “Büyük Ortadoğu Projesi” olarak isimlendirdiği proje kapsamında öne çıkarılan kavram “demokratikleşme” olmuştur. Hedef ülkelerin demokratikleştirilmesi adı altında işgallere gerekçeler üretilmiştir. Bu çerçevede Türkiye’nin çoğunluğu Müslüman olan bir ülke olarak laik ve demokratik yapısının Ortadoğu ülkelerine örnek olması amaçlanmıştır. Türkiye için “model ülke” kavramı öne çıkan hususlardan biri olmuştur. Ancak özellikle 1 Mart tezkeresinin reddinin

¹⁰² Dikmen Caniklioğlu, “Ulusal ve Uluslararası Hukuk Işığında Türkiye’nin 2003 Tezkere Serüvenine İlişkin

Görüşler-Düşünceler”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı 2, 2007, s. 29-97.

¹⁰³ Atmaca, **a.g.m.**, ss. 157-191.

tetiklediği süreçte iki ülke arasında koşulsuz kabul edilen stratejik ortaklığın özellikle Irak Savaşı'ndan sonra koşulsuz ve sınırsız bir olgu olarak kabul edilemeyeceği görülmüştür.¹⁰⁴

3.2.2. ABD Askerinin Irak'tan Çekilmesi

ABD ve Irak arasında 17 Kasım 2008 tarihinde imzalanan "Stratejik Güvenlik Antlaşması" (SOFA) kapsamında ABD, askeri kuvvetlerinin 31 Aralık 2011 tarihine kadar tamamen Irak'tan çekilmesini öngörüyordu.¹⁰⁵ 2003 yılında başlayan ABD işgali, 9 yılın sonunda 2011 Aralık'ının ikinci yarısında son ABD askerlerinin de çekilmesi ile nihayete ermiştir. İşgalin maliyeti binlerce insanın hayatı ve politik bir belirsizlik içinde kıvranan bir ülke olarak ifade edilebilir.¹⁰⁶ Yaklaşık 9 yıl süren savaşta 4.500 Amerikan askerinin, 100 binden fazla da Iraklı hayatını kaybettiği ve savaşın maliyetinin ise 1 trilyon dolar civarında olduğu ifade edilmektedir. Resmi olmayan rakamlar ise işgalin bedelini canıyla ödeyen insan sayısının yüzbinlerle ifade edilmesi gerektiğini söylemektedir.

Irak'ın alt yapısı, sosyal dokusu ve siyasi/ekonomik istikrarındaki bozulmalar geri dönüşü çok zor olan bir değişimin ürünleri olmuştur. Bir diktatörün devrilmesi ve ülkeye demokrasi ve özgürlük getirileceği sloganları ile Irak'ı işgal eden ABD, Irak'ı etnik ve mezhepsel çatışma, istikrarsızlık ve kaosla dolu bir ülke haline getirmiştir.¹⁰⁷ Mezhep temelli ve etnik temelli ayrılıklar, devlet otoritesinin zayıflamasıyla birlikte ülkenin bölünmesi tehlikesini de beraberinde getirmiştir.

İşgal sonrası Irak'taki fiili bölünmüşlük halinin Türkiye'yi yakından ilgilendiren boyutu Irak'ın kuzeyinde siyasi bir güç haline gelen Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'dir. IKBY Barzani liderliğinde bölgede önemli bir güç unsuru haline gelmiştir. Türkiye son yıllarda kendi topraklarında yaşayan Kürtlerle ilgili yaptığı düzenlemeler ve "çözüm süreci" adı altında takip ettiği politikalarla bölgede barışın hakim olması yolunda adımlar atmaktadır. IKBY'nin Bağdat ile problemler yaşamasına rağmen bölgesinde bir güç olduğu realitesini gören Türk dış politika yapıcıları, çözüm süreciyle birlikte eski tehdit

¹⁰⁴ Atmaca, **a.g.m.**, ss. 157-191.

¹⁰⁵ ABD Dış İlişkiler Konseyi, **ABD Güvenlik Anlaşmaları ve Irak-U.S. Security Agreements and Iraq**, <http://www.cfr.org/iraq/us-security-agreements-iraq/p16448>, (02.09.2013).

¹⁰⁶ Reuters, "Son ABD Birlikleri Irak'tan Ayrılıyor-Last U.S. troops leave Iraq, ending war", <http://www.reuters.com/article/2011/12/18/us-iraq-withdrawal-idUSTRE7BH03320111218>, (25.10.2013).

¹⁰⁷ Ali Semin, "ABD'nin Irak'tan Çekilmesinin Irak ve Ortadoğu'ya Olası Etkileri", Bilgesam, <http://www.bilgesam.org/incele/1132/abd%E2%80%99nin-irak%E2%80%99tan-cekilmesinin-irak-ve-ortadogu%E2%80%99ya-olasi-etkileri/>, (10.12.2013).

algılamaları ve endişelerini bir kenara bırakarak bölgesel bir birliktelik için çalışmalar yürütmektedir.

“Türkiye’nin IKBY ile 2009’dan sonra geliştirdiği ilişkilere paralel olarak Irak merkezi hükümeti ile Türkiye arasında gerilen ilişkilerde henüz net bir düzelmeye yaşandığını söylemek mümkün değildir. Türkiye’nin özellikle enerji konusunda geliştirdiği yakın ilişki nedeniyle Irak merkezi hükümeti ile gerginlik devam etmektedir. Ancak 2013’ün yaz aylarında hem Irak’ta Türkiye’ye hem de Türkiye’den Irak’a yapılan ziyaretlerle Türkiye ile Irak merkezi hükümeti arasındaki ilişkilerde bir yumuşama belirtisi gözlemlenmiştir. Buna rağmen IKBY’nin Türkiye’ye petrol sevkiyatına başlaması Türkiye ile Irak merkezi hükümeti arasındaki ilişkilerin daha da ileriye gitmesinin önüne geçmektedir.”¹⁰⁸ Ankara-Bağdat hattında olumsuz sonuçlara sebebiyet verebilen bu gelişmeler dikkate alındığında, Türkiye’nin bazı riskleri de alarak bölgesel yönetimle ilişkilerin ekonomik bir temele dayalı olarak geliştirilmesine öncelik verdiği söylenebilir.

3.3. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ İKTİDARI

Adalet ve Kalkınma Partisi(Ak Parti)¹⁰⁹ 14 Ağustos 2001’de kurulmuş ve Ak Parti Genel Başkanlığına 124 kurucu üyeden 121’inin oyunu alan Recep Tayyip Erdoğan seçilmiştir.¹¹⁰ Necmettin Erbakan liderliğinde yükselen ve “Milli Görüş” paradigması ile siyaset sahnesinde yerini alan bir hareketin “gelenekçiler” ve “yenilikçiler” olarak ayrışması sonucunda ortaya çıkan Ak Parti, 3 Kasım 2002 seçimlerinde tek başına iktidar olma fırsatını yakalamıştır. 1990’lı yıllardaki koalisyon hükümetleri, ardından 28 Şubat olarak anılan post-modern darbe süreci ve 2001 ekonomik krizinin yarattığı buhranın akabinde Türkiye seçmeni yepyeni bir meclis aritmetiği ortaya çıkarmıştır.

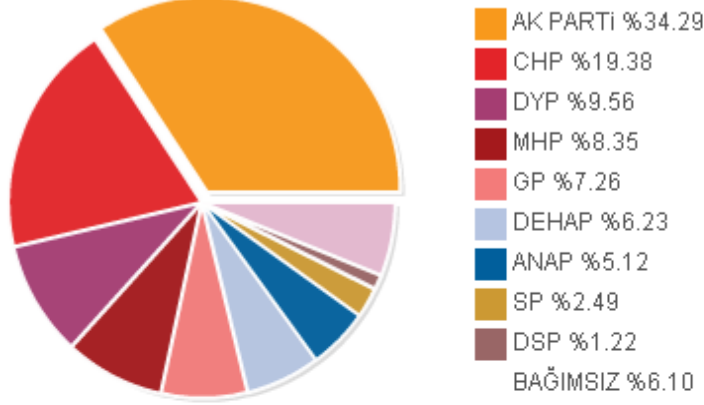
¹⁰⁸ Bilgay Duman, **Neçirvan Barzani’nin Türkiye Ziyareti**, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=5001>, (25.03.2014).

¹⁰⁹ Adalet ve Kalkınma Partisi tüzüğü’nün 3. Maddesinde “Partinin kısaltılmış adı “Ak Parti” şeklindedir” ifadesi yer almaktadır.

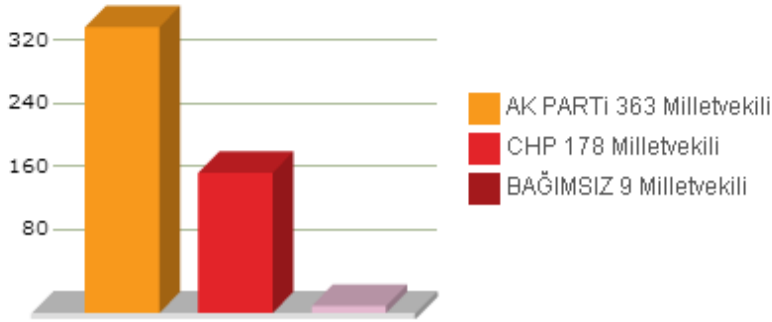
¹¹⁰ T.C. Başbakanlık Resmi İnternet Sitesi, (11.10.2013).

Sekil 5: 2002 Genel Seçim Sonuçları

3 KASIM 2002 PARLAMENTO SEÇİM SONUÇLARI

3 KASIM 2002 MİLLETVEKİLİ DAĞILIMI

Kaynak: T.C. Yüksek Seçim Kurulu, (05.12.2013).

Muhafazakar demokrat kimliği öne çıkaran politik bir söylemle siyaset sahnesinde yerini alan Ak Parti; toplumun birçok kesiminden oy alabilmek için Milli Görüş ideolojisiyle arasına mesafe koymuş ve farklı bir bakış açısı ortaya koymuştur. Parti programında bu bakış açısı şu ifadelerle yer bulmuştur; “ AK PARTİ, ideoloji dayatan veya rant dağıtan bir parti değildir, olmayacaktır. Partimiz, bu programdaki ilkeler çerçevesinde Türkiye’ye hizmeti esas alan bir kitle partisidir. Soğuk Savaş döneminin doğurduğu, eski siyasi akla dayanan ayrışmaları reddediyoruz. Demokrasiye inanan, insan hak ve özgürlüklerine saygılı, çoğulcu değerleri benimsemiş, ahlaki ve insani duygulara sahip, piyasa ekonomisine bağlı herkese bu partinin çatısı altında yer vardır. Milli, manevi

ve evrensel değerlere saygılı, cumhuriyeti benimsemiş, toplumsal merkezi, siyasetin merkezine taşınmak; AK PARTİ'nin en önemli hedeflerindedir.”¹¹¹

3 Kasım 2002 seçimlerinde tek başına iktidar şansını yakalayan Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki Ak Parti, 2014 itibarıyla de iktidarını sürdürmektedir. Ak Parti iktidarları döneminde sosyo-politik ve sosyo-ekonomik birçok alanda köklü değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Dış politika, Ak Parti iktidarlarında değişim ve dönüşüm hareketleriyle öne çıkan alanlardan biri olmuştur. Çok-taraflılık, çok-boyutluluk, komşularla iyi ilişkiler ve aktif dış politika ilkeleri Ak Partili yetkililer tarafından öne çıkarılmıştır. Dış politika yapıcılarını bu dönemde başta Irak, İran ve Suriye olmak üzere daha iyi ekonomik ve siyasi ilişkiler kurmanın önemini vurgulamıştır. Türk dış politikasının on yıllarca süren statükocu kimliğinden sıyrılıp, aktif bir dış politika anlayışı benimsemesinin sonucu olan dış ticaretteki pazar çeşitliliği; Türkiye'nin muhtelif konularda bağımlılığını azaltarak, pazarlık gücünü artıran bir araç olmuştur. Yumuşak Güç(Soft Power) kavramının öne çıktığı bu dönüşüm sürecinde; Türk dış politikasının yapısal değişimi; sert güce dayalı yüksek düzeyli politika yerine ekonomik ve kültürel unsurlar aracılığıyla yapılan düşük düzeyli politikayı tercih etmesiyle sağlanmıştır.

Ak Parti iktidarlarında dış politikadaki değişimin mimarlarından en önemlisi kuşkusuz Ahmet Davutoğlu'dur. Dış politika konusunda Türkçe ve İngilizce olarak kaleme aldığı çok sayıda eseri bulunan ve bir uluslararası ilişkiler profesörü olan Davutoğlu 58. Cumhuriyet Hükümeti döneminde, Başbakan Başmüşavirliği ve Büyükelçilik görevine atanmış, 59. ve 60. Cumhuriyet Hükümetleri döneminde de bu görevlerini sürdürmüştür. 1 Mayıs 2009 tarihinde 60. T.C. Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı olarak atanmış ve halen Türk dış politikasına yön veren en önemli isim olma özelliğini korumaktadır.¹¹² Davutoğlu, Stratejik Derinlik isimli kitabında yeni Türk dış politikasının teorisini oluşturmuş; Ak Parti iktidarlarıyla birlikte aldığı görevlerde de teorilerini hayata geçirme fırsatını yakalamıştır.

Davutoğlu, Türk diplomasisinin yeni bir vizyonla daha kapsamlı bir yapıya kavuşturulması gerektiğini ve bütün dünyada etkin olarak bulunmak zorunda olduğunu

¹¹¹ Ak Parti Programı, (05.09.2013).

¹¹² T.C. Dışişleri Bakanlığı, (05.01.2014).

“Hattı diplomasi yoktur, sathı diplomasi vardır. Satıh ise bütün dünyadır.”¹¹³ sözüyle ifade etmiştir. Yine Davutoğlu’nun kavramsallaştırmasıyla Türk dış politikasının temel motivasyonlarından biri olan “komşularla sıfır sorun paradigması” ile Türkiye’nin özellikle Ortadoğu komşularıyla olan ilişkileri yeni bir zemine oturmuştur. Dışişleri Bakanlığı dış politikadaki yeni bakışı şu ifadelerle özetlemektedir; “Türkiye, bugün giderek artan olanak ve yetenekleriyle bölgesinde genişleyen bir barış ve refah çemberi kurmayı hedefleyen, istikrar ve güvenlik üreten, refahın, beşeri ilerlemenin ve kalıcı istikrarın önünü açacak bir düzenin kurulması yolunda ciddi çabalar harcayan, öncü bir ülke haline gelmiştir. Bu tutumunun ayrıntıları incelendiğinde hem komşularıyla, hem bölgesi ve ötesinde sürdürülebilir bir barış, güvenlik ve huzur ortamının yaratılmasına yönelik yoğun çabalar ve öncülük edilen önemli girişimler görülecektir.”¹¹⁴

Arap Baharı gelişmelerine kadar, Türkiye’nin takip ettiği dış politikanın meyveleri alınmaya başlamış, komşu ülkelerle ortak bakanlar kurulu toplantıları ve stratejik işbirliği anlaşmaları gibi olumlu sonuçlar alınmıştır. Arap Baharı gelişmelerinin yakıcı etkileri Ortadoğu ülkeleri üzerinde hissedilmeye başladığında, yıllardır özenle oluşturulmaya çalışılan olumlu atmosferin dağıldığı görülmüştür. Özellikle Suriye’de bir iç savaş olarak tezahür eden çatışma ortamı, bölge ülkeleri arasında da Suriye meselesi üzerinden fikir ayrılıkların doğmasına sebep olmuştur.

3.4. ARAP BAHARI

Tarihsel süreç içerisinde pek çok gelişmenin bir sembolik başlangıç noktası vardır. Ortadoğu bölgesi için sarsıcı bir değişime neden olan Arap dünyasındaki halk hareketleri ya da yeni bir başlangıcı ve olumlu değişimi nitelendiren Arap Baharı, tarih olarak 17 Aralık 2010’da Tunuslu Muhammed Bouazizi’nin kendisini yakmasıyla birlikte başlatılmaktadır. Bouazizi’nin ölümü ve ardından başlayan protesto dalgası Cezayir, Lübnan, Ürdün, Moritanya, Sudan, Oman, Yemen, Suudi Arabistan, Mısır, Suriye, Libya, Irak, Bahreyn, Kuveyt gibi ülkelerde de devam etmiş ve gösterilere sahne olmuştur. Bu protesto ve gösteriler bazı ülkelerde sadece belirli boyutlarda kalırken Tunus, Mısır ve Libya’da yönetim değişikliklerine Suriye’de ise iç savaşa doğru sürüklenmiştir.

¹¹³ Şaban Kardaş, “Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı?”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt 5, Sayı 2, 2011 ss. 19-42.

¹¹⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı, (04.02.2014).

Çekoslovakya’da 1968 yılında çoğunluğu gençlerden teşekkül eden kalabalıklar komünizm karşıtı bir hareketi başlatmışlardır. Bu hareketin dinamiği gençlerden oluştuğu ve Çekoslovakya’nın başkenti Prag’da başladığı için “Prag Baharı” tanımı kullanılmıştır.¹¹⁵ Arap Baharı kavramı da buradan ilhamla ortaya çıkmıştır. Arap Baharı kimilerine göre ABD’nin Büyük Ortadoğu Projesinin(BOP) bir ayağı, kimilerine göre totaliter rejimlerde yaşayan ve temel insani haklardan mahrum bırakılan çaresiz kalabalıkların isyanını ifade eden sosyolojik bir olgudur.¹¹⁶ Arap Baharı etkilerinin sarsıcı bir şekilde devam ettiği bu günlerde bile bu tartışmalar henüz bitmiş değildir.

Tunus’ta başlayan Arap Baharı gelişmeleri, sırasıyla Mısır ve Libya’ya da sıçrayarak dünya kamuoyunun gündeminin ilk sıralarına yerleşmiştir. Kuzey Afrika’da aynı hat üzerinde yer alan bu üç kapalı rejimde meydana gelen olayların yansımaları, diğer Kuzey Afrika ülkeleri Cezayir ve Fas’ta da kısmen hissedilmiştir.¹¹⁷ Gelişmeler BOP ya da başka bir Batılı projenin sonuçları olarak tezahür etmiş olabilir ya da farklı komplo teorileri gerçeği yansıtabilir fakat Ortadoğu ülkelerinde yaşayan halkların yaşadığı sıkıntılar, diktatör yöneticilerin halkın taleplerini dikkate almaması gibi gerçekler sosyolojik bir olgunun daha ön planda olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte küresel güçlerin bu hareketleri yönlendirdiği, kendi çıkarları doğrultusunda manipüle ettiği de bir vakıadır.

Arap Baharı ile tamamen gün yüzüne çıkan, fakat İslam coğrafyasında on yıllardır devam eden en temel problemlerden biri “devlet-insan ikilemi”dir.¹¹⁸ Bölgenin yöneticileri çoğunlukla Batılı karar mercileri ile birtakım çıkar ilişkileri kurmuş, otokratik karakterli kişiler ya da gruplardan oluşmaktadır. Yönetim kademesinde bulunanlar ise devletin asli unsuru olan halkın yönetime katılmasını engelleyici bir yöntem izlemektedir. Galtung’un merkez-çevre teorisinde tanımladığı “köprübaşı” vazifesini gören idareciler, kendi halklarından kopuk ve onların sorunlarına tamamen sırtını dönmüş bir vaziyettedir. Ortadoğu’da halk isyanlarının ciddi sarsıntılara yol açtığı Mısır, Libya, Suriye gibi ülkelere bakıldığında devletin ve iktidarı elinde tutanların kendi halkı tarafından benimsenmediği, ayrıca toplumsal düzen tesis edici nitelikteki halk iradesinin devre dışı bırakıldığı

¹¹⁵ Celalettin Yavuz – Serdar Erdurmaz, **Arap Baharı ve Türkiye – Ortadoğu’nun Kırılan Fay Hatları**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2012, s. 1.

¹¹⁶ Yavuz-Erdurmaz, **a.g.e.**, s. 1.

¹¹⁷ Yavuz-Erdurmaz, **a.g.e.**, s. 9.

¹¹⁸ Canbolat, **“Örümcek Evinde Oturulmaz...”**, a.g.e., s. 202.

gözlenmektedir. Canbolat, bu noktada Osmanlı Devleti'nin özünü oluşturan kadim bir paradigmaya dikkat çekmiştir; “Burada Şeyh Edebali'nin Osmanlı devletinin temelleri atılırken Osman Bey'e öğüdünü anımsamamak mümkün değil. Ey Oğul, diye başlayan uzunca nasihatının sonunda şöyle diyordu Şeyh Edebali: İnsanı yaşat ki, devlet yaşasın. İnsan ve devlet ikilemini ortadan kaldıran muazzam bir siyaset felsefesi var burada. Bugün güvenlikle ilgili olarak bazı Batılı teorilerde güvenliğin devlet merkezli mi yoksa insan merkezli mi olacağı sorgulanıyor. Her ikisi de tek başına varlığın sürekliliği ve kabul görmesi anlamında güvenlik tesis etmeye muktedir olamaz. Devlet, ancak insanla var olur. Bu da insan haklarına saygıyı esas alan devletin, halkın meşru taleplerini kendine (rejime) desteğe dönüştürmeyi bilmesinden geçer.”¹¹⁹

Arap Baharı gelişmeleri küresel güçlerin meseleye bakışı açısından da birtakım problemler içermektedir. Arap Baharı öncesi dönemde; Türkiye'yi de içine alan Ortadoğu havzasında değişim sonrası siyasi alanın ana aktörü haline gelen İslamcı oluşumların farklı gruplar ve mekanizmalar tarafından engellenmeye çalışıldığı görülmektedir. 1989 yılında Cezayir'de yapılan yerel seçimleri ve 1990'da yapılan genel seçimlerin ilk turunu İslamcı parti İslami Selamet Partisi (FIS)'nin kazanması sonrasında ülkeyi yönetme iradesine açıkça müdahale edilmiştir. Türkiye'de ise 1994 yılındaki yerel seçimlerde, ardından 1995 yılında yapılan genel seçimde başarılı sonuçlar alan ve iktidara talip olan Refah partisi 1997 yılında “post modern” bir darbeyle karşı karşıya kalmıştır. Yine Filistin'de 2006 yılının Ocak ayında yapılan ilk serbest seçimleri kazanan İslamcı parti/örgüt HAMAS'a iktidar olma fırsatı verilmemiştir.¹²⁰ Arap Baharı gelişmeleri sonucunda bu problemin en iyi gözlenebildiği yer Mısır olmuştur. Mısır'da Mursi liderliğinde ortaya çıkan Müslüman Kardeşler iktidarı yine bir askeri darbeyle akamete uğratılmıştır. Batı'nın söz konusu ülkeler için demokrasi tavsiye ederken, demokrasi dışı müdahalelere açıkça destek olması çatışma ortamının durulmasını da engellemektedir.

Arap Baharı gelişmelerine Türkiye cephesinden bakılacak olursa; iki temel meseleden bahsedilebilir. Birincisi; fikri altyapısı daha önceki yıllara da giden Türkiye'nin islam ülkelerine model olma potansiyeline sahip olması, ikincisi ise bu gelişmelerden hem siyasi hem de ekonomik olarak etkilenmesi. “Adalet ve Kalkınma Partisi'nin siyaset sahnesine çıkmasıyla gerçekleşen Türkiye deneyimi, çığır açıcı meşruiyet olgusu dikkate

¹¹⁹ Canbolat, “Örümcek Evinde Oturulmaz...”, a.g.e., ss. 203-204.

¹²⁰ Mehmet Şahin, *Arap Baharı Kışa mı Dönüşüyor?*, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4280>.

alındığında, Ortadoğu’da ve tüm Müslüman ülkelerde demokrasi adına iyi bir örnek olarak değerlendirilebilir. Kendini “muhafazakâr demokrat” diye tanımlayan Adalet ve Kalkınma Partisi’nin 2002 yılında Türkiye’de tek başına hükümeti kuracak kadar halkın desteğini alıp iktidara gelmesi ve bunu Cumhuriyet tarihindeki hükümetlerin ortalama ömürlerinin çok üzerinde bir süreyle devam ettirmesi, sözünü ettiğimiz Türkiye deneyiminin Ortadoğu ülkeleri ve halkı üzerinde olumlu/dönüştürücü etkisini de beraberinde getirmiştir. Birçokları için bu tecrübe, “hükümet etme” ve temsil anlamında esin kaynağı oluşturmuştur.”¹²¹ Canbolat’ın değerlendirmesi Türkiye’nin Müslüman çoğunluğuyla demokratik bir cumhuriyet kurma tecrübesinin, Ortadoğu ülkelerine model olabilme potansiyeline işaret etmektedir.

Türkiye’nin Arap Baharı gelişmelerini etkileme ve yönlendirme potansiyelinin yanı sıra asıl yüzleştiği mesele ise gelişmelerden olumsuz etkilenme süreci olmuştur. Özellikle 911 km ortak sınıra sahip olduğu Suriye’de yaşanan iç savaş Türkiye’yi olumsuz anlamda etkilemeye devam etmektedir. Arap Baharı gelişmelerinin henüz ilk aşamasında Türkiye, tavrını değişimden ve halkın yönetimlere katılma isteğinden yana koymuştur. Ayrıca bu ülkelere her türlü desteğin verileceğini ifade etmiştir. Başbakan Erdoğan’ın Libya, Mısır ve Tunus ziyaretlerini kapsayan Arap Baharı turu Eylül 2011’de gerçekleştirilmiştir. Erdoğan Trablus’ta yaptığı konuşmada Türkiye’nin meseleye yaklaşımını şöyle ifade etmiştir; “Önümüzdeki dönemde kardeş Libya halkının özellikle her alandaki ihtiyaçları noktasında, siyasi, askeri, ekonomik, ticari, altyapı, üstyapı bütün çalışmalarda bizler Türkiye olarak yanında olacağız; el ele vereceğiz, omuz omuza vereceğiz!”¹²²

Tüm Ortadoğu ülkelerinde yaşanan gelişmeler yıkıcı etkilere sebep olurken Türkiye’ye de bu gelişmelerden olumsuz anlamda etkilenmiştir. Suriye’de iç savaşa dönüşen süreç ise Türkiye için Arap Baharı’nın daha da zor hale gelmesine yol açmıştır. Arap Baharı etkisinin henüz hissedilmeye başlamadığı 2011 yılı başlarına kadar Türkiye-Suriye ilişkileri son derece olumlu adımların atıldığı bir sürece girmişti.¹²³ İki ülke arasındaki vize muafiyetinin karşılıklı olarak kaldırılması, ortak kabine toplantıları gibi gelişmeler ilişkilerin ekonomik bir boyut kazanmasına da fırsat vermekteydi. 6 Şubat 2011’de Başbakan Erdoğan ve Suriye lideri Beşar Esad’ın Asi ırmağı üzerine kurulacak

¹²¹ Canbolat, “Örümcek Evinde Oturulmaz...”, a.g.e., ss. 206-207.

¹²² Yavuz-Erdurmaz, a.g.e., s. 123.

¹²³ Yavuz-Erdurmaz, a.g.e., s. 241.

olan “Dostluk barajı” nın temelini atması bu olumlu gelişmelerin en somut ifadesi olmuştur. Aynı gün Erdoğan Türkiye-Suriye arasındaki ilişkilerin geleceğine ilişkin 6 önemli adımdan bahsetmiştir; “(1) Nusaybin-Kamışlı gümrük kapılarının inşası, (2) Türkiye ve Suriye arasında ortak banka kurulması, (3) Halep ve Gaziantep arasında hızlı tren seferleri, (4) iki ülkenin doğalgaz şebekelerinin interkonnekte sistemle bağlanması, (5) Eximbank kredilerinin Suriyelilerin kullanımına sunulması, (6) Asi nehri üzerinde dostluk barajı inşası.”¹²⁴

Suriye'nin Türkiye'ye ortak sınır olması sebebiyle mültecilerin Türkiye'ye sığınması, sınırda meydana gelen çatışmaların Türkiye topraklarını da etkilemesi gibi askeri ve güvenlik temelli sorunlarla Türkiye yüzleşmek zorunda kalmıştır. Suriye bağlamında Türkiye'yi ekonomi politik anlamda olumsuz etkileyen başka bir konu ise Türkiye-Suriye arasında kurulan diyalogun ortaya çıkardığı sinerji ile Türkiye-Suriye-Lübnan-Ürdün dörtlüsü arasında ekonomik temelli bir inisiyatif başlangıcının kesintiye uğraması olmuştur. “Ortadoğu’da yeni AT”, “Ortadoğu dörtlüsü”¹²⁵ gibi kavramlarla AB benzeri entegrasyon seçenekleri konuşulurken Suriye'nin hızlı bir şekilde iç savaşa sürüklenmesi Türkiye'nin liderliğinde hayata geçirilmeye çalışılan faaliyetlerin bıçak gibi kesilmesine sebep olmuştur.

Arap Baharı gelişmelerinin Türkiye-Irak ilişkilerine etkisi Suriye meselesi üzerinden şekillenmiştir. 2003 ABD işgalinden sonra Irak, özellikle ABD askerinin de bölgeden çekilmeye başlaması ile çatışmaların, bombalı eylemlerin gölgesinde kalmıştır. Arap Baharı etkisinin doğrudan Irak'ı etkilediğini söylemek mümkün olmasa da Suriye’de yaşanan gelişmelerin yansımalarının etkisi olduğu söylenebilir. Bölgesel Yönetim lideri Barzani'nin Türkiye ve ABD ile yakınlaşması, Kuzey Irak petrolleriyle ilgili merkezi yönetimden bağımsız anlaşmalar yapması gibi Bağdat-Erbil hattında su yüzüne çıkan problemler; Bağdat'ın İran, Rusya eksenine yaklaşmasına sebep olmuştur.¹²⁶ Bu sebeple Suriye meselesi üzerinden Türkiye ve Irak arasında siyasi gerginlikler açığa çıkmıştır. “Maliki hükümeti, Türkiye'nin Kuzey Irak'ta Barzani ile olan ilişkilerini, imzaladığı petrol anlaşmalarını, bölgeye yaptığı altyapı yatırımlarını, gıyabında idama mahkûm edilen cumhurbaşkanı yardımcısı Haşimi'ye sahip çıkmasını sert sözlerle eleştirmiştir. Karşılık

¹²⁴ Yavuz-Erdurmaz, **a.g.e.**, s. 223.

¹²⁵ Yavuz-Erdurmaz, **a.g.e.**, s. 241.

¹²⁶ Barış Doster, “Arap Baharı’ndan Demokrasi Beklemek”, **Ortadoğu Analiz**, Şubat, 2013, Cilt:5, Sayı:50, s. 59.

olarak da kuzeyde iş yapan Türk şirketlerine zorluk çıkarmaya başlamıştır. Son olarak bir Türk bakanı taşıyan uçağa iniş izni vermeyerek, tepkisinin dozunu artırmıştır.”¹²⁷

3.5. 2000’Lİ YILLARDA TÜRKİYE-IRAK EKONOMİK İLİŞKİLERİ

2000’li yıllarda Türkiye ekonomisi için yapısal bir dönüşümden söz etmek mümkündür. 1980’li yıllarda atılan adımlar ve ihracata dönük büyüme hamleleri 2000’li yıllarda uygulama alanı bulabilmiştir. Bu gecikmenin sebebi 1990’lı yıllarda Türkiye’yi zor durumlara düşüren makroekonomik ve siyasal istikrarsızlıklardır. Koalisyon hükümetleri, terör faaliyetleri, 28 Şubat post-modern darbesi gibi gelişmeler ülkeyi yönetilemez hale getirmiş, Türkiye’nin siyaseten karşı karşıya kaldığı istikrarsız yapı ekonomide de istikrardan uzaklaşmaya sebep olmuştur. Tüm bu olumsuzluklar Türkiye’yi 2001 ekonomik krizine sürüklemiştir.

3.5.1. 2000’li Yıllarda Türkiye Ekonomisinin Dönüşümü

2002 yılında gerçekleştirilen genel seçimler sonucunda ortaya çıkan tek parti iktidarı Türkiye için hem siyasi hem de ekonomik alanda istikrarın kapısını aralamıştır. Türkiye’nin yakalamış olduğu istikrarın bölgesinde de yansımaları görülmeye başlanmıştır. Yakalanan iç istikrarın, “komşularla sıfır sorun” paradigması ile bölgesel dönüştürücülüğe zemin hazırlaması sağlanmıştır. Bu olumlu dönemin 2002 yılından başlayarak Arap Baharı gelişmelerinin etkilerinin bölgede sarsıcı bir şekilde hissedildiği 2012 yılına kadar sürdürüldüğü söylenebilir. 10 yıllık sürecin gelişmeleri incelendiğinde Türkiye ekonomisinin hem dönüştüğü, hem de bölgesel anlamda dönüştürücü bir etkiye sahip olduğu gözükmektedir. Özellikle 2002-2008 yılları arasında ekonominin küresel ölçekte genişlediği dönemde Türkiye fırsatları yerinde kullanmayı bilmiş ve ekonomisin yapısal dönüşümünün temellerini büyük ölçüde bu dönemde atmıştır.

¹²⁷ Doster, a.g.m., s. 59.

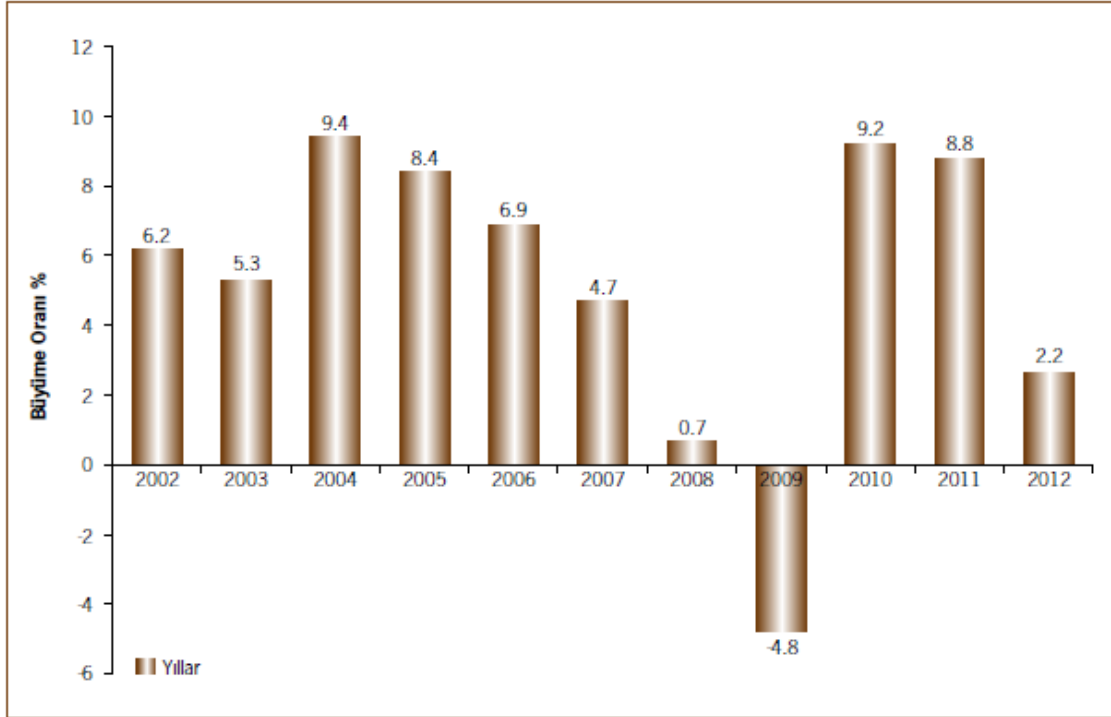
Tablo 6: Küresel Genişleme Döneminde Türkiye'nin Ekonomik Verileri

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
GSYİH (milyar \$)	232,7	304,6	393,0	484	529,9	655,9	742,1
Kişi başına GSYİH (\$)	3.403	4.393	5.595	6.801	7.351	8.984	10.745
GSYİH Büyüme Oranı (%)	6,2	5,3	9,4	8,4	6,9	4,6	0,7
Yatırım (GSYİH, %)	16,7	17,0	20,3	21,0	22,3	21,4	19,9
Tasarruf (GSYİH, %)	18,3	15,1	15,6	15,7	16,2	15,8	15,6
İthalat (milyar \$)	51,5	69,3	97,5	116,8	139,6	170,1	201,0
İthalat (GSYİH, %)	22,1	22,8	24,8	24,1	26,3	25,9	27,1
İhracat (milyar \$)	36,1	47,3	63,2	73,5	85,5	107,3	132,0
İhracat (GSYİH, %)	15,5	15,5	16,1	15,2	16,1	16,4	17,8
Cari Denge (GSYİH, %)	-0,27	-2,47	-3,67	-4,57	-6,02	-5,75	-5,25
DYY (milyar \$)	1,08	1,75	2,79	10,03	20,19	22,05	18,27
Kamu Harcamaları (GSYİH, %)	34,13	31,06	27,21	24,61	23,49	23,76	23,88
Bütçe Dengesi (GSYİH, %)	-11,47	-8,84	-5,22	-1,06	-0,61	-1,62	-1,97
Toplam Kamu Borcu (GSYİH, %)	61,4	55,1	49,0	41,6	34,0	29,5	28,2
Özel Sektör Dış Borcu (milyar dolar)	43,0	48,9	63,9	83,9	120,3	160,1	186,0
Finansal Şirketler	10,2	13,6	21,7	33,3	49,2	58,6	63,0
Finans-dışı Şirketler	32,8	35,2	42,2	50,6	71,1	101,5	123,0
Banka varlıkları (GSYİH, %)	76,6	69,4	71,2	81,5	86,7	87,3	77,1
Banka kredileri (GSYİH, %)	14,0	14,6	17,8	24,1	28,9	33,9	38,7
Tüketici Kredileri (GSYİH, %)	0,6	1,3	2,3	4,5	6,3	8,0	8,7
Sermaye Yeterlilik Oranı (%)	25,1	30,9	28,2	23,7	21,9	18,9	18,0
Enflasyon (%)	45,0	25,3	10,6	10,1	10,5	8,8	10,4
İşsizlik (%)	10,3	10,5	10,3	10,3	9,9	9,9	11,0

Kaynak: TÜİK, Ekonomi Bakanlığı, TCMB., (10.12.2013).

Dünyayı etkileyen küresel krizin yansımaları üzerinden Türkiye ekonomisi değerlendirilecek olursa; Türkiye'nin, küresel ekonomik krizden en hızlı çıkan ve son dönemlerdeki küresel ekonomik belirsizlikten görece olarak az etkilenen ülkelerden biri olduğunu söylemek mümkündür. 2002-2012 döneminde yıllık ortalama büyüme oranı %5,2 olarak gerçekleşirken, 2012 yılında Türkiye ekonomisi %2,2 oranında büyümüştür.

Sekil 6: Türkiye'nin Yıllar Bazında Büyüme Oranları(2002-2012)

Kaynak: TÜİK, (11.11.2013).

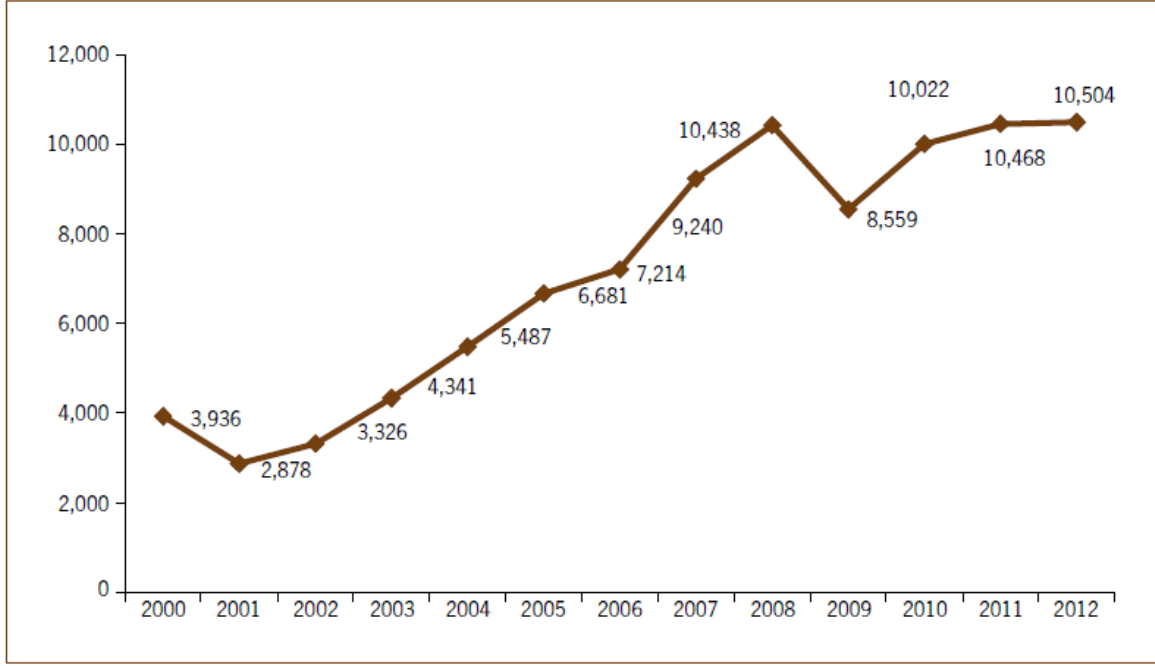
Türkiye ekonomisi, Avrupa Birliğine üyelik sürecinin de etkisiyle büyük bir dönüşüm sürecine girmiş ve pek çok alanda yapısal reformlar hayata geçirilmiştir. Yakalanan istikrar ortamı ve bu istikrarın getirdiği ekonomik dönüşüm sonucunda 2010 ve 2011 yıllarında sırasıyla % 9,2 ve % 8,8 oranında büyüme hızına ulaşan Türkiye Çin'in ardından büyüme hızı en yüksek ikinci ülke, Avrupa'nın ise en hızlı büyüyen ekonomisi seviyesine çıkmıştır.¹²⁸ Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla 2002'de başlayan 10 yıllık periyotta yüzde 234 artarak, 2011 yılında 772 milyar doları bulmuş ve Türkiye 30 OECD ülkesi arasında 16. büyük ekonomi haline gelmiştir. 2002 yılında 3.492 Dolar olan kişi başına düşen GSYH, 2012 yılında 10.504 dolar seviyesine ulaşmıştır.

¹²⁸ T.C. Ekonomi Bakanlığı, "Türk Ekonomisinin Genel Görünümü", (01.12.2013).

Kuşkusuz bir ülke ekonomisinin büyümesinin, o ülke halkına olumlu yansıması gerekmektedir. Halka yansımayan ekonomik gelişmelerin sadece belli odaklara fayda sağlayacağı açıktır. Toplumun refah seviyesinin artışı, eğitim ve sağlık gibi temel gereksinimlere ulaşımının kolaylaşması; bir ülke ekonomisinin büyümesini anlamlı kılacak gelişmelerdir. 2001 yılındaki %5,7'lik küçülmenin ardından Türkiye ekonomisi 2008 yılına kadar büyüme oranlarında yüksek seviyeleri yakalamıştır. 2004 yılında en yüksek büyüme hızı %9,4 olmuş, 2005, 2006 ve 2007 yıllarında büyüme oranı sırasıyla %8,4, 6,9 ve 4,7 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de ekonomi politikalarının büyüme, enflasyonun kontrolü, mali disiplini sağlama gibi alanlara odaklanması ile gelir ve giderler arasında uyum gerçekleşmiş, bütçede etkinlik ve tasarruf artışı sağlanmış, vergi gelirlerinde ise yüksek performans sayesinde bütçe gelirlerinde olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak bu dönemde cari açıkla birlikte, toplumu en çok ilgilendiren husus olan işsizlik oranlarının azaltılamaması en büyük dezavantajlardan ikisi olmuştur. 2008 küresel ekonomik krizi sonrasında ise hızlı bir toparlanma sürecine giren Türkiye'de gerçekleşen büyümenin istihdam yaratarak, işsizliği azalttığı söylenebilir.¹²⁹ Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında işsizlik oranlarında iyi bir seviyede olursa da, Türkiye'de işsizlik probleminin kalıcı çözümler ile desteklenerek daha iyi bir seviyede olması gerekmektedir. Bununla birlikte 2000'li yıllarda makroekonomik göstergelerin işaret ettiği olumlu gelişmeler devletin hizmet üretme bakımından iyi bir noktaya ilerlediğini göstermektedir. Bu sayede eğitim, sağlık, ulaştırma gibi alanlarda topluma sunulan hizmetler ve toplumun bu alanlardaki hizmete ulaşması noktasında geçmiş yıllara oranla olumlu bir süreç işlediği görülmektedir.

¹²⁹ Sami Taban, "Küresel Finans Krizi Öncesi ve Sonrası Dönemde Türkiye'de Ekonomik Büyümenin Dinamikleri", **Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı(SETA)**, Sayı:37, 2011.

Sekil 7: Kişi Başına Düşen GSYH'nin Gelişimi (2000-2012) (ABD Doları)

Kaynak: TÜİK, (11.11.2013).

2000’li yıllardaki değişimin itici güçlerinden biri de kuşkusuz “Anadolu Sermayesi” olarak tanımlanan ekonomik dinamiktir. Anadolu sermayesi, TÜSİAD veya İstanbul Sermayesi olarak bilinen ekonomik güce alternatif olarak görülen ve İslami görünürlüğü öne çıkan ekonomik yapıları tanımlamak için kullanılmaktadır. Erbakan’a destek veren Anadolu sermayesi, Adalet ve Kalkınma Partisi 2002 yılında iktidara ulaştığında bu desteğini Erdoğan’a ve partisine vermiştir. Siyaset ve ekonominin bu işbirliği orta sınıf olarak, ekonomide söz sahibi olmaya başlamasının önünü açan bir gelişme olarak tezahür etmiştir. Bu vakıa aynı zamanda Batılı anlamda bir orta sınıfın oluşmaya başladığının işareti olarak yorumlanmıştır.¹³⁰

28 Şubat sürecinde toplumun birçok kesimi gibi hedefte olan ve zor günler geçiren Anadolu Sermayesi için ilk çıkış kapısı dönemin Maliye Bakanı Kemal Derviş’in 2001 yılında açıkladığı ekonomik program olmuştur. Programda vurgulanan önemli hususlar şöyleydi: “21. Yüzyılda güçlü ve saygın devlet olabilmek için üretken ve güçlü bir özel sektörün, sağlıklı bir piyasa ekonomisi için de sosyal destek ve yasal denetleme görevini yapan bir devletin önemi çok iyi anlaşılmıştır. Güçlü ekonomi, güven içinde çalışan bir özel sektör, etkin bir devlet ve geniş bir toplumsal dayanışma yaratacaktır. Özlemimiz,

¹³⁰ Teazis, a.g.e., s. 91.

hedefimiz ve Türkiye'nin hak ettiği de budur". Bu fırsat Anadolu sermayesi için bir diriliş ve yeniden oyuna giriş olarak değerlendirilebilir.¹³¹ Bu fırsatı iyi değerlendiren Anadolu sermayesi Ak Parti iktidarı ile birlikte 2000'li yıllardaki ekonomik dönüşümün en etkili yapıtaşlarından biri olmuştur. Bu dönüşümde etkisi olan dinamiklerden öne çıkanların başında MÜSİAD¹³² ve TUSKON¹³³ sayılabilir.

Türkiye ekonomisindeki yapısal dönüşüm sonucunda Türkiye'nin bir "ticaret devleti" ne evirildiği konusu gündeme gelmiştir. Richard Rosecrance'ın¹³⁴ kavramsallaştırdığı "ticaret devleti" kavramını¹³⁵ Türk dış politikası için bir araç olarak konumlandıran Kemal Kirişçi olmuştur.¹³⁶ Kirişçi, Rosecrance'ın "ticaret devleti" kavramına referansla, Türk dış politikasını şekillenmesinde ekonominin belirleyici etkisine işaret etmiş; bu açıdan Türkiye'nin "bir ticaret devleti" ne dönüştüğünü iddia etmiştir.¹³⁷ "Ticaret devleti, dış politikayla ticaretini birlikte sürdüren, ekonomik dinamiklerle dış politikasını şekillendiren devlet anlamına gelmektedir. "Ticaret devleti" niteliğindeki devletler kaba kuvvete ve askeri kapasitelere dayanan ülkelerin aksine ekonomik anlamdaki karşılıklı bağımlılığın dış politikalarındaki önemine atıf yaparlar. Bu devletler için ulusal çıkarlar dar anlamda tanımlanmış ulusal güvenlik kaygılarıyla belirlenmeyip; ticaret, ihracat piyasalarının genişletilmesi ve doğrudan dış yatırım gibi ekonomik öncelikler de aynı ölçüde önem taşımaktadır."¹³⁸

¹³¹ Teazis, **a.g.e.**, ss. 91-92.

¹³² Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD), 5 Mayıs 1990 tarihinde İstanbul'da kurulan 35.000'e yakın işletmeyi temsil eden, yurtiçinde 66 irtibat noktası bulunan, yurtdışında 4 aktif temsilci ile birlikte 60 farklı ülkede toplamda 143 nokta ile hizmet veren "kamu yararına dernek" statüsüne sahip bir "Sivil Toplum Kuruluşu"dur. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.musiad.org.tr/tr-tr>.

¹³³ Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu (TUSKON), 7 üye federasyon, 211 üye işadamları derneği ve Türkiye'nin her yerinden 55. 000 girişimciyi temsil eden, bir çatı sivil toplum kuruluşudur. TUSKON Brüksel, Washington DC, Moskova, Pekin ve Addis Ababa'daki temsilcilik ofisleri ve 140 ülkede bulunan partner kuruluşlarıyla beraber Türkiye'nin yurtiçi ve yurtdışında en güçlü İş ağlarından birisidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.tuskon.org/>.

¹³⁴ Richard Rosecrance 1930 doğumlu Amerikalı ekonomist ve siyaset bilimcidir. Rosecrance'ın araştırmaları uluslararası ilişkiler üzerinde yoğunlaşmıştır. Özellikle ekonomi ve uluslararası ilişkiler arasındaki bağlantı hakkında çalışmaları dikkat çekmektedir.

¹³⁵ Rosecrance'ın "Trading State" ifadesiye kavramsallaştırdığı ekonomik aygıtlarını dış politika belirleme, uygulama ve sürdürme konularında akılcı kullanan "Ticari Devleti" ya da başka bir ifadeyle "Tüccar Devlet" ler hakkında bkz. Richard Rosecrance, **The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World**, New York, Basic Books, 1986.

¹³⁶ Kemal Kirişçi, "The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State", **New Perspectives on Turkey**, No. 40, 2009, ss. 29-57.

¹³⁷ Mustafa Kutlay, "Yeni Türk Dış Politikası'nın Ekonomi Politikası: Eleştirel Bir Yaklaşım", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 9, Sayı 35 (Güz 2012), s. 101-127.

¹³⁸ Fatma Sarıaslan, "2000'li Yıllarda Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri", **Akademik Ortadoğu**, Sayı:14, ss. 65-91,

Her ülkenin kendine ait izler taşıyan kendine özgü bir dış politika üretme biçimi vardır. Tarihi ve coğrafi yapısı; kültürü, ulusal özellikleri, dini ve etnik çeşitliliği; sosyal, siyasal, ekonomik ve askeri yapısı gibi devletlerin dış politikasını belirleyen temel unsurların varlığından söz edilebilir. Daha genel bir ifadeyle tanımlanacak olursa dış politika; geçmişin mirası ve güncel siyasetin birleştiği dinamik bir süreci ifade etmektedir. Ülkenin jeopolitik ve jeokültürel öğelerinin yansımaları da dış politika üretim sürecinde etkili olmaktadır. Bu anlamda dış politika yapıcıları tüm bu faktörleri göz önünde bulundurarak ekonomiyi de bir veri olarak öne çıkarmışlardır. Türkiye 2000’li yıllarda ekonomik dinamiklerle dış politikasını şekillendirme noktasında iradesini ortaya koymuştur. 2000’li yıllarda imzalanan serbest ticaret anlaşmaları(STA)¹³⁹ bu iradenin bir tezahürüdür.

Diğer ülkelerle dış ticaretimizin geliştirilmesi; ihracatçı firmaların hedef pazarlarda, küresel ölçekte eşit şartlarda rekabet fırsatını yakalayabilmesi; karşılıklı yatırımların artırılması ve müşterek teşebbüslerle Türkiye’nin uluslararası rekabet gücünün artırılması açısından önem taşıyan serbest ticaret anlaşmalarına 2000’li yıllarda önem verildiği göze çarpmaktadır. Ekonomi Bakanlığı’na yapılan değerlendirmede STA’ların Türkiye ekonomisi açısından öne çıkan faydaları şöyle sıralanmıştır;

“ STA’lar;

- ihracatçılarımızın başta çevre ve komşu ülkeler olmak üzere, hedef pazarlara giriş imkanlarının artırılmasını; Batı Avrupa pazarlarına olan bağımlılığının azaltılmasını;
- ihracatçılarımızın üçüncü ülke pazarlarında, başta AB ülkelerinin müteşebbisleri olmak üzere, rakipleri ile eşit şartlara sahip olmasını;
- ihracatımızın, tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması suretiyle, ürün bazında çeşitlendirilmesini ve miktar bazında artırılmasını;

¹³⁹ Serbest Ticaret Anlaşması(STA): iki ya da daha fazla ülke arasında ticareti etkileyen tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılarak, taraflar arasında bir serbest ticaret alanı oluşturulmasını sağlayan, ancak taraf ülkelerin üçüncü ülkeler ile ticaretlerinde mevcut ulusal düzenlemelerini sürdürmesine olanak veren anlaşma türüdür. Türkiye’nin, Avrupa Birliği (AB) ile arasındaki Gümrük Birliği ilişkisi uyarınca, AB’nin Ortak Ticaret Politikasını üstlenme yükümlülüğü bulunmakta olup, üçüncü ülkelere yönelik olarak AB’nin tercihli ticaret sistemi üstlenilmektedir. Bu kapsamda, Türkiye, AB’nin Serbest Ticaret Anlaşmaları akdettiği ülkelerle karşılıklı yarar esasına dayalı benzer anlaşmalar akdetmektedir. Başka bir ifadeyle Türkiye, sadece Avrupa Birliği’nin STA müzakereleri yürüttüğü ülkelerle STA imzalayabilmektedir.

- tanınan tercihler sayesinde, STA ülkelerinin ara malı ve nihai mamullerini ülkemizden tedarik etmelerinin temin edilmesini;
- dışa açık rekabetçi bir altyapının tesis ile ülke ekonomisinin uluslararası rekabet gücünün artmasını;
- iç pazarda durgunluk yaşandığında söz konusu durgunluğun ekonomi üzerindeki etkilerinin azaltılmasını;
- mal ticaretinin yanı sıra hizmet ticaretinde de pazara giriş imkânlarının sağlanmasını;
- sanayicimize ucuz girdi teminini;
- Türkiye'nin tercihli ticaret imkânlarından yararlanmak isteyen doğrudan yabancı sermayeli yatırımların artmasını; sağlamaktadır.”¹⁴⁰

Türkiye'nin tarafı olduğu ve halen yürürlükte olan 17 adet STA (EFTA, İsrail, Makedonya, Bosna ve Hersek, Filistin, Tunus, Fas, Suriye ¹⁴¹, Mısır, Arnavutluk, Gürcistan, Karadağ, Sırbistan, Şili, Ürdün, Morityus ve Güney Kore) bulunmaktadır. Yürürlükte olan STA'ların yanı sıra muhtelif ülkelerle hem müzakere süreçleri hem de yeni STA müzakerelerine başlama girişimleri sürdürülmektedir. Ekonomi Bakanlığı verilerine göre; STA'ların sağladığı pazara giriş imkânları değerlendirildiğinde, 2000-2012 döneminde, Türkiye geneli ihracat artış oranı %446 iken STA ülkelerine ihracatta artış oranı %551 olarak gerçekleşmiştir.¹⁴²

Türkiye'nin ekonomik olarak büyümesi ve ekonomisindeki yapısal dönüşüm, dış politikadaki yeni vizyonu ile birleşerek bölgesel anlamda bir güce dönüşme sürecini başlatmıştır. Bu yeni durumun oluşmasında kurumlardaki vizyon değişikliğinin etkisi yadsınamaz şekilde göze çarpmaktadır. Dış politika üretiminde ekonominin de bir araç olarak etkin şekilde kullanılmaya başlanmasıyla birlikte Türkiye'deki kurumların da bu değişime ayak uydurduğu gözlenmektedir. Bu süreçte öne çıkan kurumların başında

¹⁴⁰ T.C. Ekonomi Bakanlığı, “**Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları**”, (02.01.2014).

¹⁴¹ Türkiye ile Suriye Arasında Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Ortaklık Anlaşması 6 Aralık 2011 tarihinde askıya alınmıştır.

¹⁴² T.C. Ekonomi Bakanlığı, “**Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları**” (02.01.2014).

Ekonomi Bakanlığı¹⁴³ gelmektedir. Ekonomi alanında faaliyet gösteren dinamiklerin Türkiye'nin yeni dış politika anlayışıyla paralel olarak ortaya koydukları irade, Türkiye'nin hedeflerine ulaşmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye'nin ihracata dayalı büyümeye odaklı performansı açısından Ekonomi Bakanlığı ile birlikte, Türkiye'nin yeni yöneliminde Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM)¹⁴⁴ ve İhracatçı Birlikleri¹⁴⁵ gibi kurumların etkisi göze çarpmaktadır.

Ekonomik ve ticari alanda boy gösteren tüm kamu kurum/kuruluşları ve özel sektörün işbirliğiyle özellikle ihracat konusunda 2000'li yıllarda Türkiye için büyük kazanımlar söz konusu olmuştur. Tüm toplum kesimleriyle birlikte Türkiye'nin yakaladığı sinerji ihracat rakamlarına da yansımıştır. Türkiye 2012 yılında 243 Ülke ve Gümrük Bölgesine ihracat gerçekleştirerek; 2011 yılında dünya ihracatından aldığı pay binde 7,4 iken 2012 yılında bu payı yaklaşık binde 8,2'e yükseltmiştir.¹⁴⁶ 2011 yılına göre yüzde 12,57'lik bir artış yakalanmış ve 2012 yılı toplam ihracatı 151 milyar 860 milyon dolarla yeni bir cumhuriyet rekoru olarak tarihe geçmiştir.¹⁴⁷

2012 yılında TÜİK ile Gümrük ve Ticaret Bakanlıkları tarafından gerçekleştirilen çalışmaya göre, Türkiye'nin rekor seviyede gerçekleşen ihracatına karşın; ithalat rakamlarından azalma gözlenmiştir. Verilere göre, ithalat yüzde 1,8 azalarak 240 milyar 842 milyon dolardan 236 milyar 537 milyon dolara inmiştir. Bu gelişmeyle Türkiye ekonomisinin en problemleri alanlarından birini oluşturan dış ticaret açığı konusunda da olumlu bir sonuç ortaya çıkmıştır. Dış ticaret açığı, 2012 yılını yüzde 20.7'lik düşüşle 84 milyar dolar olarak tamamlamış ve orta vadeli programdaki hedefin

¹⁴³ 8 Haziran 2011 tarihli 637 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın tüm hizmet birimleri ile Hazine Müsteşarlığı'nın Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlükleri birleştirilerek Ekonomi Bakanlığı kurulmuştur.

¹⁴⁴ Türkiye İhracatçılar Meclisi, bölgesel ve sektörel bazda faaliyet gösteren 60 İhracatçı Birliğini, 26 ihracatçı sektörü, ihracatçılara ve İhracatçı Birlikleri'ne hizmet veren 13 Genel Sekreterliği ulusal ve uluslararası düzeyde temsil etmektedir. Misyonunu, kamu ve özel sektör kuruluşları ile ihracatçılar ve karar vericiler arasında koordinasyonu sağlamak olarak belirleyen TİM; İhracatçı Birliklerini temsil eden çatı bir kuruluş olarak faaliyetlerini sürdürmektedir.

¹⁴⁵ İhracatçı Birlikleri, ihracatçıların sektörel ve/veya bölgesel olarak bir araya geldikleri, Türkiye İhracatçılar Meclisi'nin (TİM) şemsiyesi altında faaliyet gösteren kuruluşlardır. 23 değişik sektörde 61 İhracatçı Birliği, 13 Genel Sekreterlik bünyesinde faaliyet göstermekte olup, bunlara bağlı 50'ye yakın irtibat bürosu ve 2 yurt dışı temsilciliği (Brüksel, Moskova) bulunmaktadır. İhracatçı Birlikleri; ülke ihracatının artırılması ve geliştirilmesine yönelik dış ticaret politikalarına katma değer sağlama yönünde çalışmalar yapmaktadır.

¹⁴⁶ T.C. Ekonomi Bakanlığı, "2012 Yılı İhracat Rakamları Değerlendirmesi", (25.12.2013).

¹⁴⁷ TİM, "İhracat 2012 yılını da tarihi rekorla tamamladı: 151.9 milyar dolar/ Büyükeksi: İhracatçıya güvenin Türk Malı damgasını tüm dünyaya vuralım", <http://www.tim.org.tr/tr/tim-gundem-ihracat-2012-yilini-da-tarihi-rekorla-tamamladi-1518-milyar-dolar-buyukeksi-ihracatciya-guvenin-turk-mali-damgasini-tum-dunyaya-vuralim.html>, (25.12.2013).

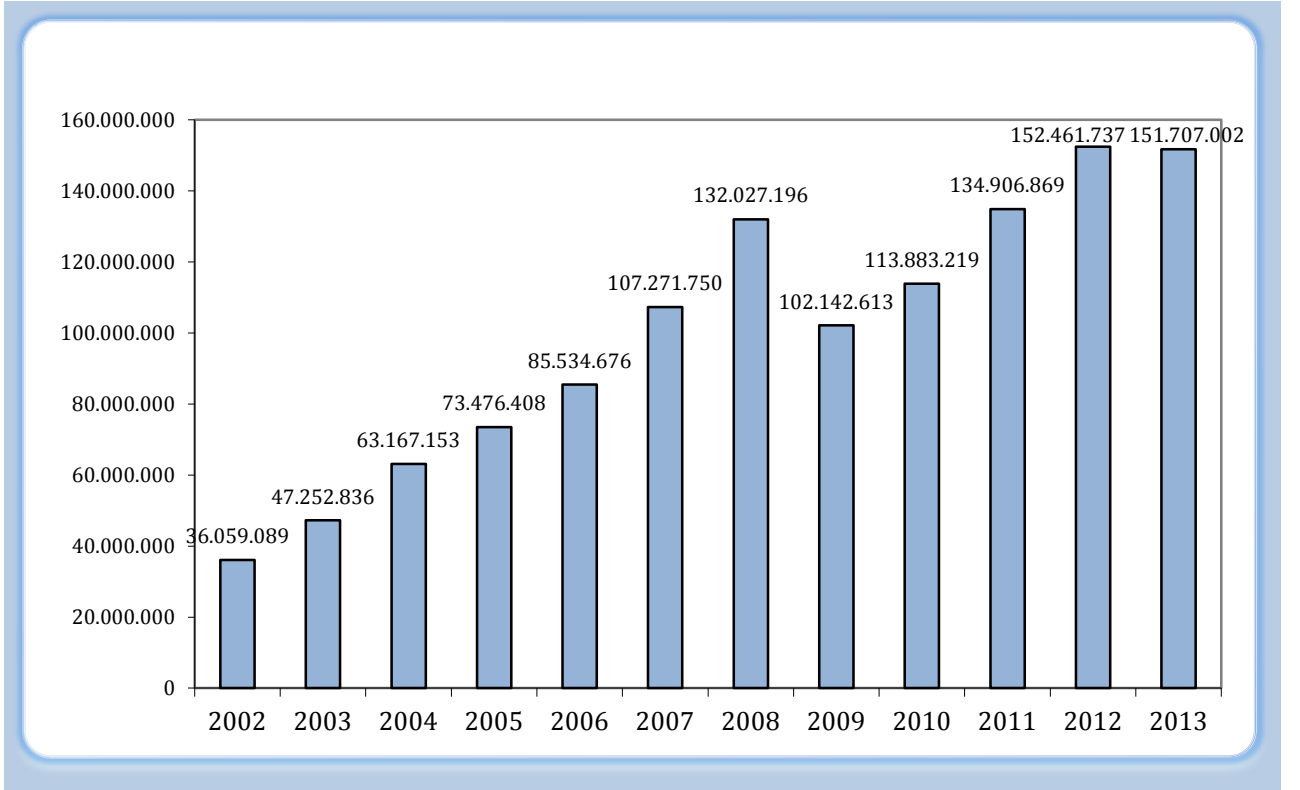
altına inmiştir. Aynı dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı ise yüzde 56'dan yüzde 64,5'a yükselmiştir.¹⁴⁸ 2013 yılı verileri incelendiğinde ise 2000'li yıllardaki artış trendinden uzak bir sonuç göze çarpmaktadır. 2013 yılında Türkiye ihracatı 151 milyar 707 milyon dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 2013 yılı ihracat rakamlarını açıkladığı toplantıda TİM Başkanı Mehmet Büyükekşi, 2013 yılındaki bu olumsuz havayı şu sözlerle değerlendirmiştir; “2013 yılı hem dünya hem de ülke ekonomisi için oldukça hareketli ve zorlu bir yıl oldu. Neredeyse tüm ülkelerin ihracatı ve genel olarak dış ticaret performansı durgundu. Bu yılın başında dünya ekonomisinde büyümenin yüzde 2,8 olacağı öngörülüyordu. Küresel büyüme ne yazık ki bu düşük öngörünün de gerisinde kaldı. Ancak yılın son çeyreğinde gelişmiş ülkelerden belirgin toparlanma ve büyüme sinyalleri geldi. Bunun sonucunda da, dünya ekonomisi 2013 yılını yavaş ve kademeli toparlanmayla bitirdi. Bu gelişmelerden sonra, 2014 yılında sadece ABD'de değil, AB ve Euro Bölgesi dâhil tüm gelişmiş ülkelerde büyümenin daha yüksek oranda gerçekleşmesi bekleniyor. 2007 yılından beri ilk defa bütün gelişmiş ülkelerde büyüme bekleniyor.

2014 yılında dünya ekonomisinde yüzde 3, dünya ticaretinde yüzde 4'lük büyüme bekliyoruz. Dünya ticaretinin 2014 yılında 19,1 trilyon dolara yükseleceğini tahmin ediyoruz. Bu büyüme trendi, ihracatımıza olumlu yansıyacak. Dolayısıyla hem Türkiye hem dünya ekonomisi için 2014 beklentilerimiz göreceli olarak daha iyimser.”¹⁴⁹

¹⁴⁸ T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, “**Türkiye, Dünyada İhracatını En Çok Artıran İkinci Ülke Oldu**”, (15.12.2013).

¹⁴⁹ TİM, “**İhracat aralıkta %9,8 arttı, 2013 yılını 151,7 milyar dolarla tamamladı**”, <http://www.tim.org.tr/tr/tim-gundem-ihracat-aralikta-98-artti-2013-yilini-1517-milyar-dolarla-tamamladi.html>, (15.01.2014).

Sekil 8: Yıllar İtibariyle Türkiye İhracatındaki Değişim 2002-2013(1000 \$)

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, (15.02.2014).

Ekonomi Bakanlığı verileri incelendiğinde ihracata dayalı büyüme modeli perspektifine uygun olarak; ihracat rakamlarının sürekli yükselme trendinde olduğu göze çarpmaktadır. Bu yükseliş 2008 yılına damgasını vuran ve tüm dünyayı etkileyen küresel ekonomik krizin bir sonucu olarak, 2009 yılında sekteye uğramış ve ihracat rakamlarında yaklaşık 30 milyar dolarlık bir düşüş yaşanmıştır. Türkiye'nin ihracatı kriz öncesi rakamlara 2011 yılı sonunda tekrar ulaşmış ve yaklaşık 135 milyar dolar ihracat gerçekleştirilmiştir.

Türkiye ihracat konusunda bu olumlu performansını kalıcı hale getirmek ve ekonominin geleceğini yine ihracata dayalı büyüme modeli ile devam ettirebilmek için "2023 Türkiye İhracat Stratejisi"¹⁵⁰ ni hayata geçirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. kuruluş yıldönümü olan 2023 yılında 500 milyar dolar ihracata ulaşması ve lider ülkeler pozisyonunda yer alması vizyonuyla Ekonomi Bakanlığı'nın koordinasyonunda, Kalkınma Bakanlığı ve TİM'in işbirliğiyle hayata geçirilen çalışma; eylem planına dönüşmüştür.

¹⁵⁰ T.C. Ekonomi Bakanlığı, "2023 Türkiye İhracat Stratejisi", (02.01.2013).

Yüksek Planlama Kurulu tarafından onaylanan ve 13 Haziran 2012 tarihli ve 28322 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren “2023 Türkiye İhracat Stratejisi ve Eylem Planı”¹⁵¹ Türkiye'nin gerekli yapısal dönüşümleri gerçekleştirerek, 2023 yılında dünya ihracatından aldığı payı % 1,5'e çıkarması ve dünyanın ilk 10 ekonomisi arasına girmesini hedeflemektedir.

Tablo 7: Dünya İhracatında Türkiye'nin Yeri(Milyar Dolar)

YILLAR	DÜNYA İHRACATI	TÜRKİYE'NİN İHRACATI	PAY(%)
2002	6.589,90	36,10	0,55
2003	7.663,70	47,30	0,62
2004	9.417,90	63,20	0,67
2005	10.642,10	73,50	0,69
2006	12.269,60	85,50	0,70
2007	14.080,60	107,30	0,76
2008	16.404,00	132,00	0,80
2009	12.585,00	102,10	0,81
2010	15.231,00	113,90	0,75
2011	1.820,00	134,90	0,74

Kaynak:ITC(International Trade Center), (03.02.2014).

3.5.2. Komşularla Sıfır Sorun Politikası Bağlamında Türkiye'nin Komşularıyla İlişkilerinin Ekonomi Politikası

“Sıfır Sorun” kavramsallaştırması Davutoğlu ile birlikte gündeme gelen bir olgudur. Esasında sıfır sorun kavramı, ülkeler arasındaki sorunların tamamen bitirilmesi değil, bir niyet ve irade beyanı olarak işbirliği olanaklarının öne çıkarılmasını ifade etmektedir. Kavramı bu şekilde adlandırmaksızın Canbolat, Türkiye'nin komşuları başta olmak üzere diğer ülkelerle, dışsal ortak çıkarları yakalayarak işbirliği geliştirmesi gerektiğini vurgulamıştır; “Türkiye kendini elbette, başta bölgesinde olmak üzere, uluslararası ilişkilerde bir “partikülarizm” içinde dünyadan soyutlayamaz. Yurtta ve dünyada barışa ilişkin politikanın da özüne ters düşer bu”¹⁵² Canbolat Türkiye'nin 2000'li yıllarda dış politikasını nasıl işlevselleştirmesi gerektiğini şu cümlelerle ifade etmiştir; “O zaman her yerde yaşamsal çıkar alanlarının iyi tespit edilmesi gerekiyor. Dış politika, bir tür alma ve verme işidir. Neyi alıp verdiğiniz önemli. Bu maddi unsur da olabilir, itibar ya

¹⁵¹ “2023 Türkiye İhracat Stratejisi ve Eylem Planı”, 13 Haziran 2012 Tarihli ve 28322 Sayılı Resmî Gazete.

¹⁵² Canbolat, “Savaş ve Barış Arasında Dünya..”, a.g.e., s. 64.

da prestij de olabilir. Dış politika sorunlarının başarılı biçimde çözülmesi için haklılık inancı tek başına yeterli olmuyor. Taraflar, muhatapın yaşamsal önemi haiz çıkarlarını saptayarak onun üzerinde pazarlık yeteneklerini sınırlar; siyasal ve ekonomik anlamda güçlü olanın optimal düzeyde netice alması daha kolaydır.”¹⁵³

İki ülke arasındaki siyasi diyalogun gelişmesi ekonomik ve ticari ilişkilerin de gelişmesine olanak sağlayan imkanlar yaratmaktadır. Bu önermeden hareketle 2002’de iktidara gelen Ak Parti hükümetinin önceliklerinden biri komşularıyla olan ilişkilerini geliştirmek olmuştur. Türkiye’nin komşularıyla olan ilişkilerini geliştirmesi bağlamında öncelik verilen bölgelerin başında Ortadoğu gelmektedir. “Türkiye’nin Ortadoğu’daki geleneksel çıkarlarına paralel olarak AK Parti’nin dış politika yaklaşımını da incelemek gerekir. AK Partili yetkililer partinin dış politika anlayışının çok-tarafılık, çok-boyutluluk, komşularla iyi ilişkiler ve aktif dış politika ilkelerine dayandığını ileri sürmektedir.”¹⁵⁴ Dış politika yapıcılar bu dönemde başta Irak, İran ve Suriye olmak üzere daha iyi ekonomik ve siyasi ilişkiler kurmanın önemini vurgulamış ve bu yönde icraatlar ortaya koymuşlardır.

2002 sonrasında Türkiye’nin yakaladığı siyasi istikrarın bir getirisi olan ekonomik gelişmeler; dış ticarete yeni pazarlara açılma ve yeni ticaret havzaları ile ilişkiler kurulmasına olanak sağlamıştır. Pazar çeşitlenmesinin artışı ile birlikte alternatif politikalar üretme konusunda başarılı örnekler sergilenmiştir. Dış ticaretteki pazar çeşitliliği; Türkiye’nin muhtelif konularda bağımlılığını azaltarak, pazarlık gücünü artıran bir araç olmuştur. Dış politikadaki bu değişim ve dönüşümün ardından Türkiye’nin dış ticaretinde AB payının azaldığı süreçte, Ortadoğu ve Asya’nın payının arttığı gözlenmektedir. AB’nin Türkiye’nin dış ticaretindeki payı 2002 yılında %53,6 iken 2010 yılında %41,7 seviyesine düşmüştür. Küresel ekonomik krizin etkisinin dramatik olarak hissedildiği bu dönemde AB ile olan ticarete yaşanan bu düşüş, Türkiye’yi çok daha olumsuz etkileyebilecekken; aynı dönemde Asya’nın payının %18’den %30’a; Ortadoğu’nun payının ise %8,5’ten %13,2’ye çıkması, bu etkinin en az düzeyde hissedilmesini sağlamıştır.¹⁵⁵ Alternatif politikalar üretilmeseydi ve yeni dış ticaret havzalarına ulaşılamasaydı kuşkusuz Türkiye’nin yaşadığı ekonomik olumsuzluklar daha yüksek seviyelerde hissedilebilirdi.

¹⁵³ Canbolat, “Savaş ve Barış Arasında Dünya..”, a.g.e., s. 87.

¹⁵⁴ Hüseyin Bağcı, Bayram Sinkaya, “Büyük Ortadoğu Projesi Ve Türkiye: Ak Parti’nin Perspektifi”, **Akademik Ortadoğu**, Cilt 1, Sayı 1, 2006, s. 21-37.

¹⁵⁵ Kutlay, **a.g.m.**, ss. 101-127.

Yumuşak güç(Soft Power) kavramının öne çıktığı bu dönüşüm sürecinde Türkiye'nin jeostratejik ve jeokültürel temelli bir strateji izlediğini söylemek mümkündür.¹⁵⁶ Yumuşak güç unsurlarının kullanılması ise “komşularla sıfır sorun” paradigmasının hayata geçirilmesiyle mümkün olabilmektedir. Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerinde hayata geçirilen yeni paradigma dış ticaret rakamlarına da yansımıştır. Türkiye'nin yakın komşularıyla gerçekleştirdiği ticaret hacmi 2001 yılında 12 milyar dolar seviyesindeyken, 2013 yılında bu rakamın 100 milyar dolar seviyesine ulaştığı görülmektedir.

Tablo 8: Türkiye'nin Komşularıyla Dış Ticaretindeki Değişim(Milyon Dolar)

ÜLKELER	2001			2013		
	İhracat	İthalat	Toplam Ticaret Hacmi	İhracat	İthalat	Toplam Ticaret Hacmi
Rusya	924	3.436	4.360	6.966	25.063	32.029
İran	361	840	1.201	4.193	10.383	14.576
Irak	0	0	0	11.958	145	12.103
Ukrayna	289	758	1.047	2.190	4.514	6.704
Romanya	392	481	873	2.617	3.592	6.209
Mısır	421	92	513	3.202	1.628	4.830
Yunanistan	476	266	742	1.438	4.205	5.643
Bulgaristan	299	394	693	1.972	2.760	4.732
İsrail	805	529	1.334	2.651	2.417	5.068
Azerbaycan	225	78	303	2.961	333	3.294
Gürcistan	144	127	271	1.246	201	1.447
Suriye	281	463	744	1.027	84	1.111
Toplam	4.617	7.464	12.081	42.421	55.325	97.746

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, (06.02.2014).

Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ekonomik ve ticari gelişmeleri dikkate alındığında 2000'li yıllarda gözle görünür bir gelişme çizgisi dikkat çekmektedir. Ülkeler arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesinin siyasi ilişkilerinin üzerinde belirleyici etkisi olduğu bir gerçektir. Avrupa Birliği projesinin hayata geçirilmesi aşamasında Fransa ve Almanya arasındaki yakınlaşmaya ve sonrasındaki entegrasyon

¹⁵⁶ Saban Kardas, “Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı?”, **Akademik Ortadoğu**, Cilt 5, No.2, 2011, s.19-42.

çalışmalarına bu gözle bakılabilir.¹⁵⁷ Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri arasında yakın bir gelecekte Avrupa Birliği benzeri bir yapının kurulması uzak gözükse de, ekonomik karşılıklı bağımlılık temelli yakınlaşmaların varlığı dikkat çekmektedir.

Ekonomik karşılıklı bağımlılığın siyaset üzerinde belirleyici olabilmesi, kuşkusuz bölgesel barış kapısını aralayabilecek bir etkiye sahiptir. Ancak Ortadoğu’da devletler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde siyasetin baskın etkisi öne çıkmaktadır. Örneğin Türkiye’nin sınır komşuları olan Ortadoğu devletlerinden İran, Irak ve Suriye ile olan ilişkilerinin tarihine bakıldığında siyasi tercihlerin ekonomik tercihlere üstünlüğü açıkça görülecektir.¹⁵⁸ Arap Baharı gelişmeleri bağlamında da meseleye bakıldığında aynı sonuca varmak mümkün gözükmemektedir. Ayrıca Ortadoğu bölgesinde varlığını her daim hissettiren ve bölgesel denklemlerin kurulmasında hegemonyasını sürdüren ABD’nin varlığı; bölge ülkelerinin karar alma süreçlerine doğrudan etki etmektedir. ABD’nin Irak işgali, İran üzerinde uyguladığı yaptırımlar ya da Arap Baharı gelişmelerini yönlendirici müdahalelerde bulunması; bunun en somut örneklerindedir.

Ortadoğu’nun kendine has zorluklarına rağmen Türkiye 2000’li yılların başından itibaren bölge ülkeleri olan ilişkilerinde ekonomiyi bir araç olarak devreye sokma çabası içinde olmuştur. Ak Parti iktidarının ilk yıllarında Dışişleri Bakanı olan Abdullah Gül; “Suriye ile İran komşumuz. Sağlam ilişkileri sürdürmek ve iyi komşuluk ilişkileriyle işbirliğini geliştirmek, onların ve bizim çıkarımıza. Komşu ülkelerle iyi ilişkiler, bölgede barışı ve istikrarı sürdürmek için yeni perspektifler oluşturur” ifadesiyle bölgeye yönelik Türkiye’nin yeni bakışını ortaya koymuştur. Yine aynı konuşmada Gül; Irak’ın yeniden yapılanması için Türkiye’nin aktif rol alması gerekliliğini vurgulamıştır.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Avrupa Birliği’nin teorik altyapısı ve entegrasyon konusunda bkz., Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, **"International Interdependence and Integration"**, Fred Greenstein ve Nelson Poisby (der.), Handbook of Political Science, Cilt 8, Reading, MA, Addison-Wesley, 1975.

¹⁵⁸ Mustafa Aydın – Damla Aras, “Ortadoğu’da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye’nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 1, Sayı 2 (Yaz 2004), s. 103-128.

¹⁵⁹ Hürriyet, “**Gül: Suriye ve İran’la işbirliği yapacağız**”, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=142833>, (12.12.2013).

Tablo 9: Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi Açısından Ülke Sıralamasındaki Değişim(2001-2013)-Milyon Dolar

DIŞ TİCARET HACMİ					
SIRA	ÜLKE	2001	SIRA	ÜLKE	2013
1	Almanya	10.702	1	Almanya	37.892
2	A.B.D.	6.387	2	Rusya Federasyonu	32.031
3	İtalya	5.826	3	Çin	28.289
4	Rusya Federasyonu	4.360	4	İtalya	19.606
5	Fransa	4.179	5	ABD	18.219
6	İngiltere	4.089	6	İngiltere	15.048
7	İspanya	2.017	7	İran	14.577
8	Hollanda	1.934	8	Fransa	14.459
9	Belçika Lüksemburg	1.673	9	Gizli Ülke(*)	13.362
10	Kesinleşmemiş Ülke ve Böl.	1.591	10	Irak	12.104

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, TÜİK., (08.02.2014)

(*)2011 yılı Temmuz ayından itibaren ham petrol ve doğalgaz ithalatı yapılan bazı ülkelerin gizlenmesine başlanmış ve bu uygulama 2002 yılına kadar geriye çekilmiştir.¹⁶⁰

Türkiye'nin dış ticaret verileri incelendiğinde, Ortadoğu ülkeleriyle kurulmaya çalışılan siyasi ve ekonomik diyalog çabalarının sonuçlarının alınmaya başlandığı görülmektedir. 2001 yılı dış ticaret verilerine bakıldığında, Türkiye'nin dış ticaret hacmi açısından yapılan sıralamada ilk 10 ülke arasında herhangi bir Ortadoğu ülkesi yer almazken, 2013 yılı itibariyle iki ülkenin bu sıralamaya girdiği görülmektedir. Türkiye 2013 yılında İran ile dış ticaret hacmini 14 milyar doların üzerine, Irak ile de 12 milyar doların üzerine çıkarmıştır. Türkiye'nin ihracat verileri dikkate alındığında ise, Türkiye'nin ihracat gerçekleştirdiği birçok Ortadoğu ülkesinin üst sıralara doğru tırmandığı dikkat çekmektedir. 2013 yılı verilerine göre Türkiye Irak'a 11,9 milyar dolar ihracat gerçekleştirirken, İran'a 4,1 milyar dolar, Mısır'a 3,2 milyar dolar, Suudi Arabistan'a 3,1 milyar dolar ve İsrail'e 2,6 milyar dolar ihracat gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin ihracat

¹⁶⁰ Türkiye İstatistik Kurumunun yaptığı açıklamaya göre "Türkiye'nin ithalatında önemli bir paya sahip olan ham petrol ve doğalgaz ithalatçısı girişimler tarafından yapılan gizleme başvuruları incelenmiş ve ilgili yasa gereği ham petrol ve doğalgaz ithalat bilgileri gizlenmeye başlanmıştır". TÜİK'in "Dış Ticaret İstatistiklerinde Yeralan Gizli Ülke Uygulamasına İlişkin Açıklama" sı ve ilgili yasa için bkz. <http://www.tuik.gov.tr/basinOdasi/duyuru/20-dis-ticaret.pdf>, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/11/20051118.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/11/20051118.htm>, (03.02.2014).

gerçekleştirdiği ilk 10 ülke içinde Ortadoğu ülkelerinin payı 2001 yılında %4,2 iken, 2013 yılında bu oran %28,7 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 10: Ülke Bazında Türkiye'nin İhracatı-Bin Dolar(İlk 20 Ülke)

TÜRKİYE İHRACATI		
SIRA NO	ÜLKE	2013 İHRACATI
1	Almanya	13.706.980
2	Irak	11.958.853
3	İngiltere	8.777.301
4	Rusya Federasyonu	6.966.989
5	İtalya	6.720.577
6	Fransa	6.378.947
7	ABD	5.623.306
8	BAE	4.967.636
9	İspanya	4.337.678
10	İran	4.193.950
11	Çin	3.602.109
12	Hollanda	3.539.607
13	Mısır	3.202.543
14	Suudi Arabistan	3.192.192
15	Azerbaycan	2.961.268
16	Libya	2.753.876
17	İsrail	2.651.438
18	Romanya	2.617.682
19	Belçika	2.575.750
20	Ukrayna	2.190.928

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, (15.02.2014).

3.5.3. Türkiye-Irak Ekonomik İlişkileri

Irak'a yönelik 1991 yılından beri uygulanmakta olan Birleşmiş Milletler ambargosu Mayıs 2003 tarihinde kaldırılmıştır. Ambargonun sona ermesiyle birlikte Türkiye ve Irak arasındaki ekonomik ilişkilerin olumlu bir seyir izlediği görülmektedir.¹⁶¹ 2000'li yıllar Ortadoğu coğrafyasında yaşanan işgallerin, savaşların ve iç çatışmaların gölgesinde sürmektedir. Irak bu çatışmaların hedefinde ve ortasında bir ülke olarak varlık mücadelesine devam etmektedir. Türkiye-Irak arasındaki ekonomik ilişkiler tüm bu olumsuz koşullara rağmen inişli çıkışlı olsa da canlılığını korumaktadır.

¹⁶¹ T.C. Ekonomi Bakanlığı, İhracat Bilgi Platformu-Irak Ülke Masası.

Sadece iki ülke ilişkilerini değil, bölgedeki tüm ülkeleri ve ilişkileri derinden etkileyen 2003 ABD işgali sonrası Irak'ın yeniden inşası sürecinde Türkiye etkin bir şekilde süreçlere dahil olmuştur. Özellikle 1 Mart tezkeresi ile işgale muhalif bir duruş sergileyen Türkiye'nin, Ortadoğu'da ve Irak'ta algılanışında olumlu bir hava oluşmaya başlamıştır. Bu algı Türkiye'nin "komşularla sıfır sorun" paradigması altında daha iyi noktalara taşınmış ve Ortadoğu ülkeleriyle diyalog kanalları hızla açılmıştır. Siyasi diyalog ekonomik ilişkilerin gelişmesinde etkili olmuş ve Türkiye, ekonomik karşılıklı bağımlılık araçlarını etkin biçimde bölgede kullanmaya başlamıştır. Bu girişimlerin somut sonuçlarının görüldüğü konulardan biri de Türkiye ve Irak arasındaki ekonomik ilişkilerin seyridir.

Körfez Savaşı sonrasında Irak'a uygulanan ambargonun hafifletilmesiyle birlikte 2000'li yılların henüz başında iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde hızlı bir toparlanma süreci başlamıştır. 2000 yılının ilk sekiz ayında Türkiye'nin Irak'a ihracatındaki artış, bir önceki yılın aynı periyoduna göre %58 oranında artış göstererek 246 milyon dolar seviyesine çıkmıştır. 1991 Körfez savaşı öncesindeki rakamlara 2000 yılında tekrar ulaşma noktasına gelinmiştir.¹⁶² ABD'nin 2003 Irak işgali sürecinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Türkiye topraklarının işgalde kullanılmasına karşı çıkmasıyla Türkiye-ABD ilişkilerinde bir sarsılma meydana gelse de işgal sonrasında Türkiye-Irak arasındaki ikili ticari ilişkilerin bu gelişmeden fazla etkilenmediği görülmektedir. İşgal aşamasında iki ülke arasındaki dış ticarete düşüş eğilimi ortaya çıksa da, operasyonun tamamlanmasından sonra dış ticaret rakamlarında artışın devam ettiği görülmektedir.¹⁶³

2003 yılında Türkiye ve Irak arasındaki ticaretin önemli hadiselerinden biri olan Kerkük-Yumurtalık boru hattından petrol akmaya başlaması ve bunu takip eden birçok alandaki ikili ticari ilişkilerde meydana gelen olumlu gelişmeler Türkiye ve Irak'ın bölgede çok önemli bir ekonomik ortaklığa adım atmaya başladığını göstermiştir. 2000'li yılların başlarında iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde görülen olumlu hava takip eden yıllarda da kararlılıkla sürdürülmüştür. Ülkeler arasındaki ticaretin altyapısını temellendiren anlaşma ve protokoller Türkiye ve Irak arasında 2000'li yıllarda hızla çeşitlenmiştir.

¹⁶² Aydın, Aras, **a.g.m.**, ss. 103- 128.

¹⁶³ Aydın, Aras, **a.g.m.**, ss. 103- 128.

Tablo 11: İki Ülke Arasındaki Ticaretin Altyapısını Düzenleyen Anlaşma ve Protokoller

Anlaşma/Toplantı Adı	İmza Tarihi
Ticaret Anlaşması	03.08.1965
Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması	07.02.1976
Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması	18.10.1980
Petrol Ürünleri Ticaretine İlişkin Mutabakat Zaptı	26.08.2005
Petrol Ürünleri Ticaretine İlişkin Mutabakat Zaptı	15.02.2006
Petrol Ürünleri Ticaretine İlişkin Mutabakat Zaptı	15.06.2006
16. Dönem Karma Ekonomik Komisyon Toplantısı Protokolü	16.11.2006
Kapsamlı Ekonomik İşbirliği Anlaşması	23.03.2009
Türkiye-İrak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi 1. Bakanlar Toplantısı	17.09.2009
Türkiye-İrak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi 2. Bakanlar Toplantısı	15.10.2009

Kaynak: T.C. Bağdat Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, (19.01.2014).

Türkiye-İrak arasında imzalanan anlaşma ve protokollerin yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere 2009 yılına gelindiğinde “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği” ne dönüştüğü görülmektedir. Aynı yıl içinde gerçekleştirilen “Kapsamlı Ekonomik İşbirliği Anlaşması”, “Türkiye-İrak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi 1. Bakanlar Toplantısı” ve “Türkiye-İrak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi 2. Bakanlar Toplantısı” iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin seviyesinin geldiği noktayı göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı 10 Temmuz 2008 tarihinde Irak ziyareti sırasında, Irak Başbakanı Nuri Kemal El Maliki ile ‘Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümetleri Arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Kurulmasına İlişkin Ortak Siyasi Bildirge’ imzalamışlardır. Ortak siyasi bildirgeye göre iki ülke arasındaki başta siyasi, ekonomik, enerji, su kaynakları, kültür, güvenlik ve askeri alanlar olmak üzere tüm alanlardaki ilişkilerin geliştirilerek iki ülke arasında uzun vadeli bir stratejik ortaklık kurulmasını hedefi koyulmuştur. Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi’nin üyeleri iki ülkenin Dışişleri, Enerji, Ticaret, Tarım, Ulaştırma, Yatırımlar, Güvenlik ve Su konularından sorumlu Bakanlarından teşekkül etmiştir. “Türkiye-İrak Yüksek Düzeyli

Stratejik İşbirliği Konseyi'nin Başbakanlar düzeyindeki ilk toplantısı ise 15 Ekim 2009 tarihinde Bağdat'ta gerçekleşmiştir. Bu vesileyle iki ülke arasında, ulaştırma, sağlık, dış ticaret, bayındırlık ve iskan ile tarım ve hayvancılık konularında çeşitli işbirliği mekanizmaları öngören toplam 36 mutabakat zaptı ve çalışma protokolü imzalanmıştır.¹⁶⁴

3.5.3.1. Türkiye-Irak Arasındaki Ticari İlişkiler

2000'li yılların başından itibaren ve özellikle 2003 yılındaki ABD işgalinden sonra Türkiye-Irak arasındaki ticaret hacminde ciddi bir artış göze çarpmaktadır. Bunun temel nedeni Irak'a uygulanan ekonomik ambargonun tamamen kaldırılması ile Irak'ın ekonomik alan başta olmak üzere her alanda yeniden yapılanmaya başlamasıdır. Türkiye-Irak ekonomik ilişkilerinin asli unsurunu ticari ilişkiler oluşturmuştur. İki ülke arasındaki ticari ilişkiler 1990'lı yıllarda Körfez Krizi sebebiyle en kötü zamanlarını yaşamış ve neredeyse sıfırlanmıştır. 1990 yılındaki Birinci Körfez Savaşı öncesinde yıllık 5,5 milyar dolara varan ikili iş hacmi ile Türkiye'nin en yoğun ekonomik ve ticari ilişkiler geliştirdiği bir ülke olarak Irak'la tekrar ilişkilerin bu rakamlara ulaşması ve sonrasında da artış grafiğinin yakalanması 2003 sonrasına tekabül etmiştir. İki ülke arasındaki dış ticaret verileri incelendiğinde, Ekonomi Bakanlığı verilerine göre Türkiye-Irak arasındaki dış ticaret hacminin 2003 sonrasında düzenli bir artış içinde olduğu gözükmektedir.

¹⁶⁴ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “**Türkiye-Irak Ekonomik İlişkileri**”, (05.07.2013).

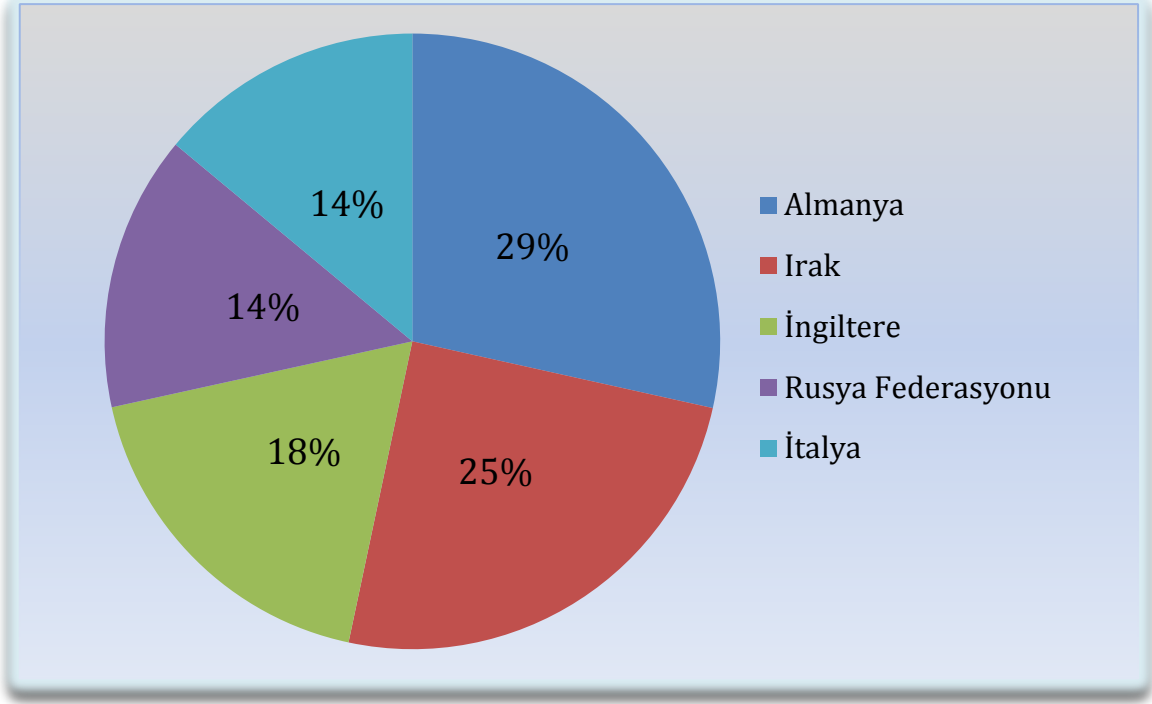
Tablo 12: Türkiye-Irak Dış Ticaret Verileri(2003-2013)-Milyon Dolar

YIL	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2003	829	41	870	788
2004	1 821	145	1 966	1 676
2005	2 750	66	2 816	2 684
2006	2 589	121	2 710	2 468
2007	2 845	118	2 963	2 727
2008	3 917	133	4 050	3 784
2009	5 123	120	5 243	5 003
2010	6 036	153	6 189	5 883
2011	8 314	86	8 400	8 228
2012	10 822	149	10 971	10 673
2013	11 959	146	12 105	11 813

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, (30.01.2014).

Yukarıdaki tablodan da tespit edileceği üzere iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin sürekli artışının ardına Türkiye'nin Irak'a ihracatının yükselişi göze çarpmaktadır. 2003 yılında 1 milyar dolar seviyesine çıkamayan ihracat rakamı, 2013 yılına gelindiğinde yaklaşık 12 kat artış göstererek 11,9 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Buna mukabil Türkiye'nin Irak'tan gerçekleştirdiği ithalattaki düşük seviye, dış ticaret dengesi açısından olumlu bir noktada bulunmaktadır. Dış ticaret dengesi Türkiye'nin lehine bir durum arz etmektedir. Türkiye'nin Irak'a yönelik ihracat performansındaki düzenli artış, Irak'ı Türkiye'nin önemli ticari ortakları arasına sokmuştur.

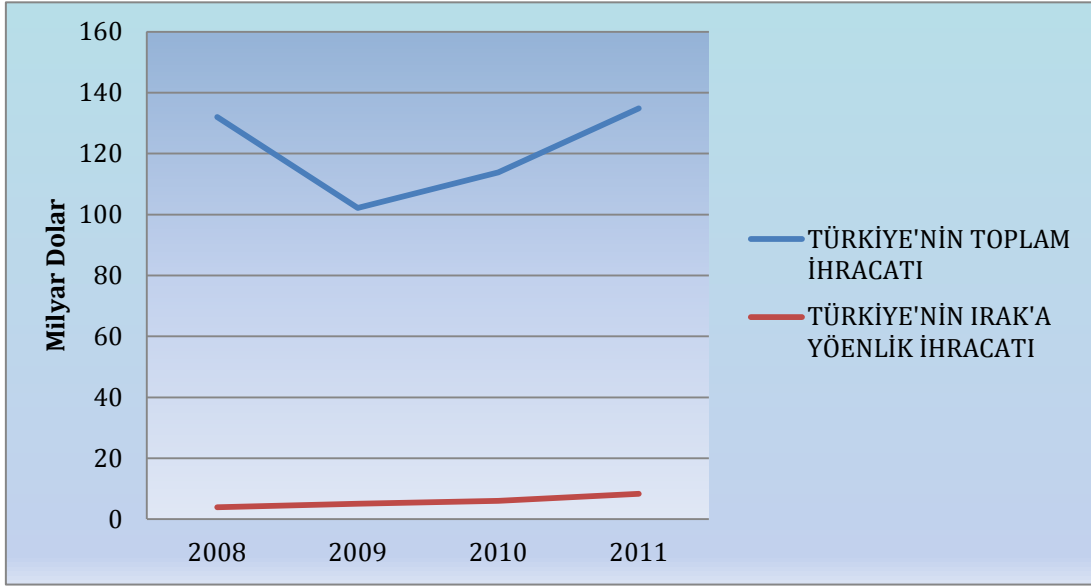
Sekil 9: Türkiye'nin İhracatındaki İlk Beş Ülkenin Payı

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, (30.01.2014).

Türkiye'nin Irak'a ihracatı 2005 yılına gelindiğinde 2 milyar dolar seviyesinin üstüne çıkmış, 2009 yılında bu rakam 5 milyar doların üzerine taşınmış ve nihayetinde 2013 yılında tarihindeki en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Irak'a yönelik ihracat rakamlarındaki artışın Türkiye'nin toplam ihracatındaki artışa paralel olarak arttığını söylemek mümkündür. Fakat özellikle 2008 yılına damgasını vuran ve tüm dünyayı etkileyen küresel ekonomik krizin bir sonucu olarak, Türkiye ihracatı 2009 yılında olumsuz etkilenmiş ve yaklaşık 30 milyar dolarlık bir düşüş yaşamıştır. İhracattaki artış trendinin tekrar yakalanması 2011 yılında gerçekleştirilebilmiştir. 2008-2011 arasındaki bu kırılgan dönemde bile Türkiye'nin Irak'a gerçekleştirdiği ihracatta bir düşme olmadığı gibi yükseliş trendi kararlılıkla sürdürülmüştür. Irak'a yapılan ihracatın hız kesmeden yükselişinde ABD işgali sonrası Irak'ın yeniden inşası çok büyük bir etkidir.

Sekil 10: Türkiye'nin Toplam İhracatı ve Irak'a Yönelik İhracatındaki Değişim(2008-2011)

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, (15.01.2014).

2013 yılına gelindiğinde Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı 3 ülke sırasıyla Almanya, Irak ve İngiltere olmuştur. Irak'a Türkiye'nin ihracatı bir önceki yıla göre yüzde 10 artış göstererek 11,8 milyar dolara yükselmiştir. Böylece %25'lik payla Irak Türkiye açısından ihracat pastasında önemli bir pazar olma hüviyetini koruyarak sürdürmektedir.¹⁶⁵

Irak açısından meseleye bakılacak olursa; son yıllarda Irak'ın ithalat yaptığı ülkeler arasında Türkiye'nin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Dış ticaret verilerinin önceki yıllara göre hızlı bir artış grafiği yakaladığı 2010 yılından itibaren 3 yılın verileri incelendiğinde Türkiye'nin bir tedarikçi olarak Irak için arz ettiği önem açıkça görülebilmektedir.

¹⁶⁵ TİM, “İhracat aralıkta %9,8 arttı, 2013 yılını 151,7 milyar dolarla tamamladı”, <http://www.tim.org.tr/tr/tim-gundem-ihracat-aralikta-98-artti-2013-yilini-1517-milyar-dolarla-tamamladi.html>, (14.01.2014).

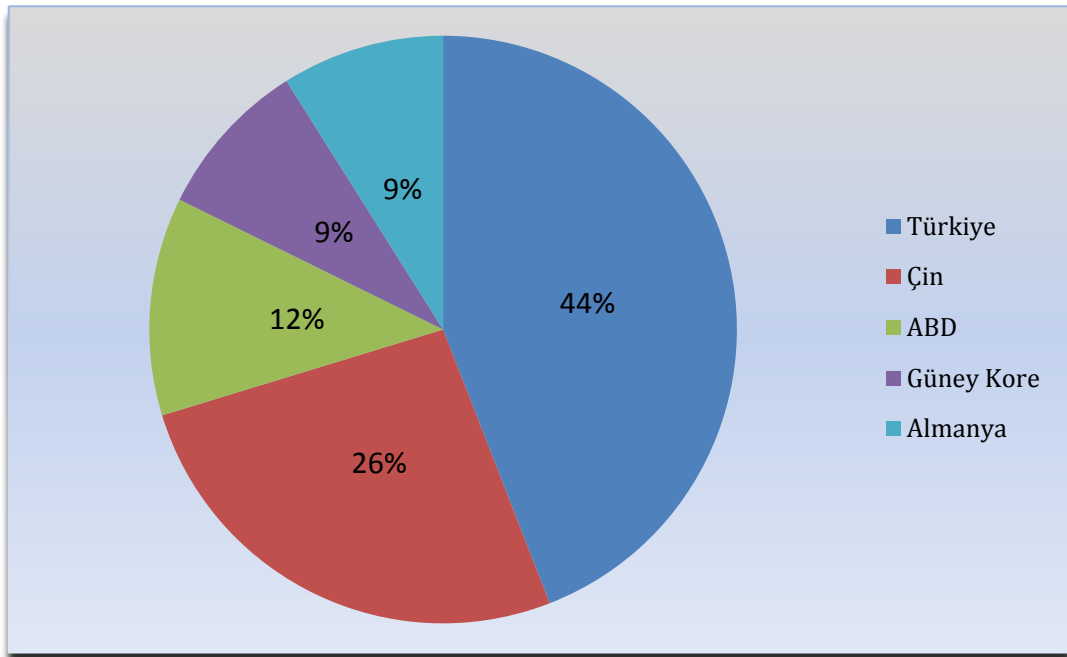
Tablo 13: Başlıca Ülkeler İtibarı ile Irak'ın İthalatı (1 000 Dolar)

Ülke	2010	2011	2012
Türkiye	6.041.861	8.311.819	10.827.668
Çin	3.589.867	3.824.651	4.911.528
ABD	1.645.895	2.431.159	2.039.130
Güney Kore	1.200.771	1.535.321	1.866.357
Almanya	1.226.837	1.618.649	1.672.127
Hindistan	688.229	676.196	1.268.383
Fransa	690.884	1.102.894	952.808
Tayland	452.342	677.389	922.402
Ukrayna	345.017	609.596	872.262
TOPLAM	28.806.610	32.950.204	33.334.793

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, (16.01.2014).

2010 yılındaki kayda değer artışla birlikte Irak'ın Türkiye'den ithalatı 6 milyar dolar seviyesini aşarken 2012 ile birlikte 10 milyar dolar seviyesinin üzerine çıkmış ve 2013 yılı ile birlikte 12 milyar dolar seviyesini zorlamaya başlamıştır. Türkiye Irak'ın ithalat gerçekleştirdiği ülkeler arasında birinci sıradaki konumu son yıllarda istikrarlı bir şekilde sürdürmektedir. 2012 verilerine göre Irak'ın toplam ithalatının içinde Türkiye'nin payı %44 olarak gerçekleşmiştir. Irak toplam ithalatının neredeyse yarısı oranında bir bölümünü Türkiye'den karşılamaktadır.

Sekil 11: Başlıca Ülkeler İtibarı ile Irak'ın İthalatı(%)

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, (16.01.2014).

2010-2012 yılları arasında Türkiye'nin Irak'a ihraç ettiği başlıca ürünlere bakıldığında inşaat malzemelerinin önemli yer tuttuğu görülmektedir. İhraç ürünleri arasında yoğun olarak gıda maddeleri yer teşkil etse de asıl yoğunlaşmanın inşaat malzemelerinde olduğu göze çarpmaktadır. “Demir/çelik çubuklar (sıcak haddeli, dövülmüş, burulmuş, çekilmiş)”, “Çimento”, “İzole edilmiş tel, kablo; diğer izole edilmiş elektrik iletkenleri; fiber optik kablo”, “Demir/çelikten diğer tüpler, borular, içi boş profiller”, “Demir/çelikten inşaat ve aksamı” gibi temel inşaat sarf malzemelerinin yoğun bir şekilde ihracının altında bölgede müteahhitlik faaliyetlerinde bulunan Türk firmalarının varlığı yatmaktadır.

Tablo 14: Türkiye'nin Irak'a İhracatında Başlıca Ürünler (Dolar)

GTİP	Ürünler	2010	2011	2012
7214	Demir/çelik çubuklar (sıcak haddeli, dövülmüş, burulmuş, çekilmiş)	323 809	606 132	820 844
101	Buğday unu/mahlut unu	297 675	394 960	410 604
2523	Çimento	274 000	227 320	131 159
8544	İzole edilmiş tel, kablo; diğer izole edilmiş elektrik iletkenleri; fiber optik k	217 711	278 106	388 285
7306	Demir/çelikten diğer tüpler, borular, içi boş profiller	182 456	185 119	245 737
7308	Demir/çelikten inşaat ve aksamı	158 601	207 763	321 230
4818	Tuvalet kağıtları, kağıt havlu, mendil, kumaş, masa örtüsü vb	146 272	186 995	18 134
2710	Petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar	128 110	144 774	134 463
1905	Ekmek, pasta, kek, bisküvi vs. ile boş ilaç kapsülü mühür güllacı vs.	127 427	179 945	248 951
7216	Demir/alaşimsız çelikten profil	125 852	150 384	171 156
9403	Diğer mobilyalar vb. aksam, parçaları	124 410	181 595	261 116
207	Kümes hayvanlarının etleri ve yenilen sakatları	120 236	246 235	351 392
805	Turunçgiller (taze/kurutulmuş)	111 725	205 394	236 104
407	Kus ve kümes hayvanlarının kabuklu yumurtaları	108 672	211 776	322 584
5702	Dokunmuş halılar, yer kaplamaları (kilim, sumak, karaman vb)	96 214	120 790	171 947
8418	Buzdolapları, dondurucular, soğutucular, ısı pompaları	88 252	92 212	98 457
7113	Kıymetli metaller ve kaplamalarından mücevherci eşyası	85 319	170 331	262 492
3917	Plastikten tüpler, borular, hortumlar; conta, dirsek, rakor vb	79 701	114 375	178 800
1806	Çikolata ve kakao içeren diğer gıda müstahzarları	76 253	89 116	96 812
9401	Oturmaya mahsus mobilyalar, aksam-parçaları	75 730	93 052	119 022
3923	Eşya taşıma ambalajı için plastik mamulleri, tıpa, kapak, kapsül	72 338	96 639	90 589
6802	Yontulmaya, inşaata elverişli işlenmiş taşlar (kayagan hariç)	70 182	78 301	97 126
1516	Hayvansal ve bitkisel yağlar vb. fraksiyonları	69 182	327 713	451 333

8504	Elektrik transformatörleri, statik konvertisörler, endüktörler	66 092	71 772	132 251
6109	Tişört, fanila, diğer iç giyim eşyası (örme)	62 297	122 423	187 855
713	Kuru baklagiller (kabuksuz) (taneleri ıkiye ayrılmış)	57 192	58 351	48 040
2002	Domates (sirke/asetik asitten başka usullerle hazırlanmış)	55 689	55 755	70 426
7604	Aluminyum çubuk ve profiller	55 448	64 987	72 657
3925	Plastikten inşaat malzemesi	52 276	84 384	112 359
3401	Sabunlar, yüzey aktif organik maddeler	50 282	66 468	75 506
8716	Taşıtlar için römorklar, yarı römorklar vb. ile aksam-parçaları	49 650	18 794	54 250
8537	Elektrik kontrol, dağıtım tabloları, mücehhez tablolar	44 792	54 161	83 558
8502	Elektrojen grupları, rotatif elektrik konvertisörleri	43 899	44 388	37 049
1512	Ayçiçeği, aspir, pamuk tohumu yağları (kimyasal olarak değiştirilmemiş)	43 333	252 600	304 115
1701	Kamış/pancar şekeri ve kimyaca saf sakkaroz (katı halde)	39 657	37 940	12 070
7321	Demir-çelik soba, ocak, ızgara, ocak, mangal vb. ev eşyası	35 721	18 198	19 083
3305	Saç müstahzarları	35 001	39 161	42 547
1704	Kakao içermeyen şeker mamulleri (beyaz çikolata dahil)	34 152	39 614	52.567
3916	Plastikten monofil, çubuk, profiller-enine kesiti > 1mm.	32 377	51 287	75 729
8415	Klima cihazları-vantilatörlü, ısı, nem değiştirme tertibatlı	30 882	25 663	24 975
3004	Tedavide/korunmada kullanılmak üzere hazırlanan ilaçlar (dozlandırılmış)	30 300	36 042	45 872
1517	Margarin	30 273	74 081	71 500
3214	Macunlar, renkli çimentolar ve boyacılıkta kullanılan sıvama maddeleri	29 687	17 434	28 687
1904	Hububat esaslı kabartılmış gıda mamulleri	29 483	30 558	31 843
4411	Lif levha, orta yoğunlukta	28 244	44 895	55 847
2203	Biralar (malttan)	27 533	26 045	33 034
406	Peynir ve lor	26 133	32 469	38 764
7326	Demir/çelikten diğer eşya	25 930	44 396	66 552
	Diğerleri	1 724	2 301	3 424
		386	142	726

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, (16.01.2014).

3.5.3.2. Petrol Bağlamında Türkiye-İrak İlişkileri

Dünya genelinde kanıtlanmış petrol rezervlerinin % 65'inin Ortadoğu'da¹⁶⁶ olduğu göz önüne alındığında Ortadoğu coğrafyası üzerinde meydana gelen savaşların, çatışmaların, kavgaların sebebi kolayca anlaşılmaktadır. Söz konusu rezervlerin büyük bir bölümüne Suudi Arabistan ve İran'la birlikte sahip olan Irak'ın bu çatışmalardan ve dolayısıyla işgallerden kaçınması olanaksız olmuştur. "Petrol aslında normal bir

¹⁶⁶ Ayhan, a.g.t., s. 1.

hammadde kaynağı olmadığı gibi istendiği kadar alınıp satılabilen bir kaynak da değil. Tam tersine petrol, gelişmiş endüstrilerin gelişmişlik seviyelerini sürdürmelerinde temel enerji kaynağı durumundadır. Bu anlamda petrole, sıradan bir ticari meta olmaktan öte yaşamın devamını sağlayan, zenginliğin ve gücün bir unsuru olarak bakmak gerekir. Diğer bir ifadeyle petrol, varlığı ya da ticareti ülkeler açısından hem ekonomik zenginlik hem de güvenlik anlamına geldiği gibi yokluğu da başlı başına bir ulusal güvenlik sorunu olarak düşünülebilmektedir. Dolayısıyla ulusal güvenlik planlamalarında ya doğrudan petrol kaynaklarına sahip olma ya da bu söz konusu değilse ona güvenli erişim olanaklarına sahip olma yaşamsal bir önemdedir. Ancak, petrolün ülkeler açısından taşıdığı stratejik önem, petrole olan talebin miktarı ve erişim imkânı, petrolün kullanım alanları, yerine ikame edilebilecek alternatif enerji kaynaklarının varlığı ve miktarı ve son olarak da petrolün ulusal ekonomi üzerindeki etkisi ile ölçülmektedir.”¹⁶⁷ Petrolün devletler açısından ekonomi politikasını açıkça ortaya koyan bu değerlendirme, Irak’ın savaşlardan ve çatışmalardan uzak olabilesinin neredeyse imkansız olduğunu göstermektedir.

Irak ekonomisi doğal kaynakları üzerinde yükselen bir ekonomidir. Başlıca doğal kaynakları petrol, doğalgaz, fosfat ve sülfür olan Irak ekonomisinin dayandığı temel sektör petroldür ve ham petrol ihracatı milli gelirin % 60’ını, kamu gelirlerinin ise yaklaşık % 90’ını oluşturmaktadır. Irak petrolünün üretim maliyeti; sığ kuyulardan çekilebilen çok büyük sahalarda ve yeryüzünün sadece 600 metre altında olduğu için çok düşüktür ve bu sebeple ayrıca değerlidir. Ülkedeki ana petrol üretim bölgeleri, güneyde Kuzey ve Güney Ramallah ile kuzeyde Kerkük bölgesidir. Ham petrol Kuzey Irak’ta Baiji, Bağdat’ta Dora ve Basra’daki rafineri tesislerinde işlenmektedir. En büyük rafinerileri, Beji (kuzey), Beji (Selahaddin) ile Dora ve Basra’dır. Petrol ve petrol ürünleri ihracatında yetkili kurum Petrol Bakanlığına bağlı kuruluş olan SOMO’dur (state oil marketing organization).¹⁶⁸

¹⁶⁷ Ayhan, **a.g.t.**, ss. 1-2.

¹⁶⁸ T.C. Ekonomi Bakanlığı, İhracat Bilgi Platformu-Irak Ülke Masası.

Tablo 15: Irak'ın İhraç Ettiği Başlıca Ürünler-1000 Dolar

GTİP	ÜRÜN	2010	2011	2012
2709	Ham Petrol	49.732.111	74.988.721	89.795.968
2710	Petrol ve Bitümenli Minerallerden Üretilen Yağlar	115.321	57.498	136.647
7108	Altın (ham, yarı işlenmiş, pudra halinde)	35.345	59.564	103.426
804	Hurma, İncir, Ananas, Avokado, Guava Armudu, Mango (Taze-Kuru)	54.567	52.374	61.659

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, (02.02.2014).

Irak'ın ihraç kalemlerini gösteren yukarıdaki tablodan da görülebileceği üzere Irak'ın temel ihraç kalemi olan petrol ve türevleri Irak'ın toplam ihracatında büyük bir yer kaplamaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin Irak'tan ithalatında petrol ve türevlerinin önemli bir yeri vardır. “Alternatif enerji kaynaklarının varlığı ve petrol rezervlerinin hızla tükenmesi, enerji kaynakları içerisinde petrolün önemini kaybedeceği görüşünü doğursa da gerek alternatif enerji kaynaklarının yeterince ekonomik hale gelmemiş olması, gerekse de yeni yatırımlarla birlikte yeni rezervlerin keşfedilmesi petrolün stratejik bir ürün olarak öneminin azalmasını engellemektedir.”¹⁶⁹ Petrolün stratejik önemi dikkate alındığında Irak'ın ham petrol ve sıvı yakıt üretiminde önde gelen ülkeler arasında yer alması; hem bölgesel hem de küresel anlamda stratejik bir ülke olduğunu göstermektedir. Türkiye, Irak'ın petro-politik önemi üzerinden meseleye bakmak ve iki ülke arasındaki ekonomi politik dengeleri bu çerçevede gözetmek zorundadır.

¹⁶⁹ T. C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, **Petrol Piyasası Sektör Raporu 2012**, Ankara, 2013.

Tablo 16: 2012 Yılı Ham Petrol ve Sıvı Yakıt Üretiminde Başlıca Ülkeler

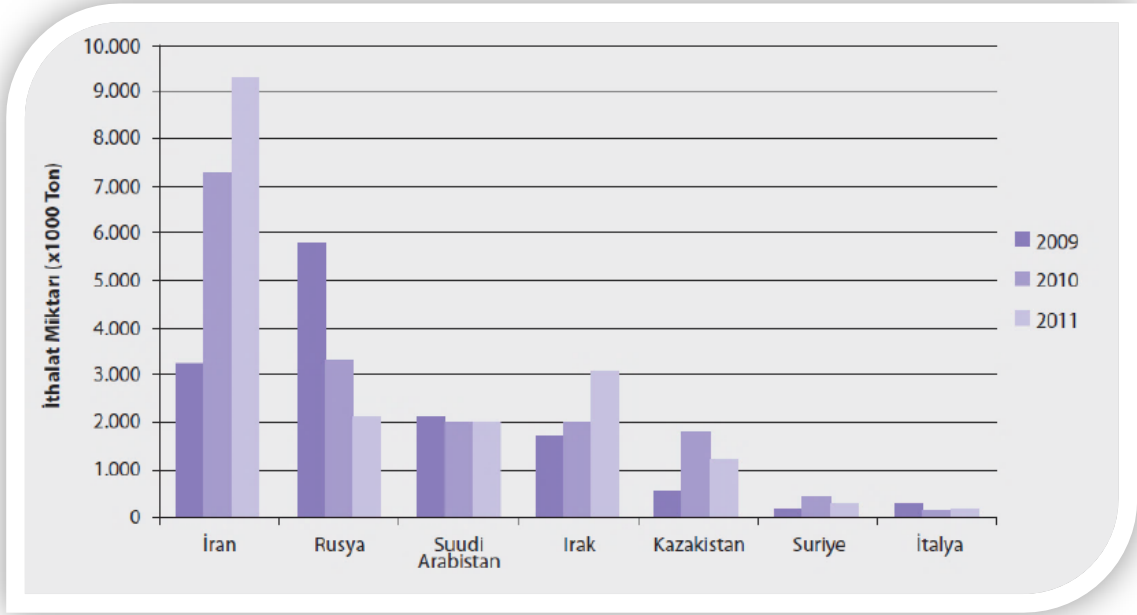
	Ülke	Günlük Üretim (milyon varil)	Dünya Payı (%)
1	Suudi Arabistan	11,5	13,3
2	Rusya Federasyonu	10,4	12,0
3	ABD	10,0	11,6
4	Çin	4,2	4,8
5	Kanada	3,8	4,4
6	İran	3,5	4,1
7	BAE	3,2	3,7
8	Irak	3,0	3,5
9	Meksika	2,9	3,4
10	Kuveyt	2,8	3,2
11	Brezilya	2,6	3,0
12	Nijerya	2,5	2,9
13	Venezuela	2,5	2,9
14	Norveç	1,9	2,2
15	Diğer Ülkeler	21,9	25,2

Kaynak: ABD Enerji İstatistikleri İdaresi, (09.01.2014).

2012 yılı verilerine göre 3 milyon varil günlük üretimi ile Dünyadaki toplam üretim içinde %3,5 paya sahip olan Irak Türkiye'nin de önde gelen petrol tedarikçileri arasındadır. İran, Rusya ve Suudi Arabistan'ın ardından Irak, Türkiye'nin ham petrol ithalatı gerçekleştirdiği ülkeler arasında yerini almıştır. Birleşmiş Milletler tarafından Irak'a verilen izinler doğrultusunda 2012 yılında Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı ile taşınan ham petrol miktarı 145,626 Bin Varil olarak gerçekleşmiştir.¹⁷⁰

¹⁷⁰BOTAŞ, (06.01.2014).

Sekil 12: Ülkelere Göre Türkiye'nin Ham Petrol İthalatı(1.000 ton)

Kaynak: EPDK, Petrol Piyasası Sektörü Raporu, 2012

2010 yılı OPEC yıllık verilerine göre 158 milyar m³ gaz rezervinin yanı sıra Irak'ın ispatlanmış petrol rezervi 143 milyar varil olarak hesaplanmaktadır. Irak petrollerinin %75'e yakını Irak'ın güney bölgesinde, %25'e yakını da Irak'ın kuzey ve orta bölgesinde bulunmaktadır. Kerkük bölgesindeki rezerv miktarı %14 civarında iken, Bölgesel Kürt Yönetimi'nin kuzey bölgesinde kontrol ettiği rezerv %6 oranındadır.¹⁷¹

Petrol bağlamında Türkiye-Irak ilişkilerinde en kritik meselelerden biri Kuzey Irak petrolleridir. Erbil-Bağdat anlaşmazlığı ya da Barzani-Maliki anlaşmazlığı çerçevesinde değerlendirilen Kuzey Irak petroleri başta Amerika ve İngiltere olmak üzere birçok ülkenin ilgi alanına girmektedir. Bölgesel Kürt Yönetimi ve çok uluslu petrol şirketleri arasında farklı nitelikte birçok anlaşma imzalanmıştır. Petrol arama ve üretim faaliyetlerini kapsayacak şekilde İngiliz, Amerikan, Fransız, Çin, v.s. birçok ülke firması ile anlaşmalar yapılmıştır. Bu şirketlerden öne çıkanlar şunlardır: "Kore Devleti Petrol Şirketi (Korea National Oil Corporation-KNOC), Talisman Energy, Hunt Oil, Impulse Energy Corporation (IEC), Genel Enerji, Petoil, OMV, DNO, Marathon, Hess, Murphy,

¹⁷¹ ORSAM, "Irak'ta Petrol Mücadelesi: Çok Uluslu Şirketler, Uluslararası Anlaşmalar Ve Anayasal Tartışmaların Işığında Bir Analiz", Orsam Rapor No: 103, Ocak, 2012.

Heritage, Gulf Keystone Petroleum, Perenco, Komet Group, Norbest, Hillwood, Longford Energy, Gorundstar, Range Energy Resources, Western Zağros, Prime Natural Resources, Sterling Energy, Sinopec, Majuko, Samchully, Genel Energy, Aspect Energy, Petoil, Doğan Holding, Çalık Enerji (Petroquest), Majuko, UI Energy, Dana Gas, Texas Keystone, Daesung Group, MOL, Reliance, Shamaran Petroleum, Niko Resources, Vast Exploration, Addax Petroleum ASA, Groundstar Resources, Norbest, Ascom, Oil search, New Age.”¹⁷²

Tablo 17: Ülkelere Göre IKBY’de Yatırım Yapan Şirketler:¹⁷³

Birleşik Krallık:	Macaristan:
- GulfKeystone International Ltd.	- MOL
- Afren PLC	- GEP (Aspectenergy), Hungary Alt Şirket
- HeritageOil PLC	olarak çalışıyor
- SterlingEnergy	Norveç:
- Petroceltic International PLC	- DNO ASA
ABD:	Rusya Federasyonu:
- HuntOil	- Norbest Limited (TNK-BP Subsidiary)
- MarathonPetroleum KDV B.H (MarathonOilCo)	- Gazprom Neft
- Murphy OilCorporarion	Fransa:
- Hess Corporation	- TOTAL
- HillwoodEnergy (HKN Energy)	Avusturya:
- TrilaxOilLtd.	- OMV
- ExxonMobil	Moldova
- Chevron Texaco	- KometGroup S.A (AscomGroup)
Kanada:	Güney Kore:
- Talisman	- KNOC (KoreanNationalOilCo)
- LongfordEnergyInc. V.LFD	Papua Yeni Gine:
- AOG (OryxPetroleum)	- OilSearch
- Western Zagros	İran:
- Vast Exploration Inc	- KEPCO (Kurdistan Exploration & ProductionCo)
- GroundstarResourcesLtd	subsidiary of NIOC
- Shamaran PETroleum	İspanya:
Türkiye:	- Repsol
- Genel Energy PLC	Hindistan:
- Petroquest	- RelianceIndustries Limited
- Petoil (A&T Subsidiary of Petoil)	BAE:
- Doğan Energy	- Dana Gas, (PearlPetroleum)
Çin:	- CrescentPetroleum, (PearlPetroleum)
- AddaxPetroleum (acquiredbySinopec)	- TAQA
China	Güney Afrika:
	- New A.G.E. Al Zarooni

Kaynak: IMPR Raporu, 2013.

¹⁷² Orsam, a.g.r., s.9.

¹⁷³ Veysel Ayhan-Aziz Barzani-Hakan Demir, “Enerji Siyaseti-Boru Hatları, Petrol Satışı ve Bağdat’ın Pozisyonu”, Uluslararası Ortadoğu Barış Araştırmaları Merkezi(IMPR), Ankara, Kasım 2013, s. 24.

Son dönemde Türkiye'nin gündemine Irakla ilgili meselelerde Erbil-Bağdat çatışması, Maliki-Barzani Anlaşmazlığı, Sünni-Şii uzlaşmazlığı, gibi başlıkların önde gelenlerinden biri de Kuzey Irak petrolleri meselesi olmuştur. Bu konu Ankara ile Bağdat arasında zaman zaman sıkıntılara yol açmaktadır.¹⁷⁴ IBKY'nin kendi yetkisinde kabul ettiği enerji kaynaklarının işletilmesi ve yönetimi sorunu; IKBY ile Irak merkezi hükümeti arasındaki uyumsuzlukların başında gelmektedir. Federal Anayasa'nın ilgili maddelerinde yetkiler konusunda açık ve net hükümlerin yer almaması; tarafların kendi hedefleri doğrultusunda anayasayı yorumlayıp politika üretmelerine sebep olmaktadır.¹⁷⁵ 2007 ve 2011 yıllarında Federal Petrol ve Gaz Yasa tasarısı çalışması yapılsa da, tasarı yasalaşmamıştır. Irak için henüz bir petrol yasasının olmayışı, IKBY'nin kendi bölgesindeki petrolü kontrol etme noktasında elini güçlendiren bir husustur.¹⁷⁶

Petrol konusunda net bir yasal çerçevenin olmaması; IKBY'nin Bağdat'tan bağımsız olarak birçok ülke ve şirket ile anlaşmalar yapması sonucunu doğurmaktadır. Türk firmalarıyla da üretim paylaşımı anlaşması yapılmıştır. Bu açıdan bakıldığında; Genel Enerji, Ber Bahr sahasında %40, Dohuk sahasında %40, Miran sahasında %18.75 hisseye sahiptir. Petoil, Bina Bawi sahasında %23, Pulkhana sahasında %20 , Shakal sahasında %9, Chia Surkh sahasında %20 hisseye sahiptir. Doğan Holding'in Khalakan sahasında hissesi %80'dir. Petroquest (Çalık Enerji)'nin Sulevani sahasında hissesi %80 ve Central Dohuk sahasında ise %30'tur.¹⁷⁷ Enerji ihtiyacı günden güne artan ve ekonomisi düzenli olarak büyüyen bir ülke olarak Türkiye'nin, bir sınır komşusu olarak ve aynı zamanda tarihi ve kültürel saikleri göz önünde bulundurarak Irak'taki enerjiye ilişkin hususlarda pasif bir tavır alması söz konusu olamazdı. Bağdat yönetimi ve Irak yetkili makamlarında zaman zaman rahatsızlıklara sebep olsa da Türkiye IKBY'deki enerji gelişmelerinin dışında kalmamakta ve aktif enerji politikaları üretmektedir.¹⁷⁸

Türkiye'nin Kuzey Irak petroleri konusunda aktif enerji politikaları üretmesinde etkili olan firmalardan biri Genel Enerji'dir. Irak'taki zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarından faydalanma noktasında Genel Enerji firmasının Türkiye açısından oynadığı aracı rolü önemlidir. Petrol bölgelerinin Türkiye'ye mesafe olarak yakınlığı ve taşıma

¹⁷⁴ Serhat Erkmen, “**Petrol Irak'ı Parçalar mı? Türkiye'nin IKBY ile Petrol İlişkisine Dair Kısa Notlar**”, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4450>, (03.02.2014).

¹⁷⁵ Ayhan- Barzani- Demir, **a.g.r.**, s. 15.

¹⁷⁶ Ayhan- Barzani- Demir, **a.g.r.**, s. 20.

¹⁷⁷ Orsam, “**Irak'ta Petrol Mücadelesi...**”, a.g.r., s. 11.

¹⁷⁸ Erkmen, **a.g.m.**

maliyetlerinin düşük olması Türk şirketlerinin bölgedeki etkinliği artıran bir etkiye sahiptir. “Üretim faaliyetinde bulunan Genel Enerji de gerek TaqTaq gerekse de Tawke sahlarındaki mevcut üretim seviyesini 2014 yılı itibariyle ayrı ayrı 200 bin varile çıkarmayı hedeflemektedir.”¹⁷⁹

Türk şirketlerinin faaliyetlerinin yanı sıra bölgede etkin bir güce sahip olan çok uluslu şirketlerin, çıkarılan petrolü dünyanın muhtelif yerlerine ulaştırmaları açısından Türkiye'nin konumu stratejik bir fırsat sunmaktadır. Örneğin Amerikan çok uluslu petrol ve doğal gaz şirketi ve 2013 itibariyle dünyanın piyasa değeri en büyük ticari işletmesi olan ExxonMobil 2011 yılında IKBY ile bölgedeki enerji dengelerini değiştiren anlaşmalar imzalamıştır. Petrolün transferinde Türkiye'nin en güvenli yol olduğu tartışmasız bir olgudur. ExxonMobil ve benzer şirketler için Türkiye Ortadoğu'nun mevcut şartları dikkate alındığında en iyi alternatiftir.¹⁸⁰ “Mevcut koşullarda Irak petrol ve gazının uluslararası piyasaya taşınmasında işleyen boru hatları, lojistik kabiliyet ve kapasitesi, pazara olan yakınlığı ve pazar niteliği taşıması, istikrarlı ve güvenli çıkış imkanı sunması Türkiye'yi teknik ve ticari açıdan diğer komşu ülkelere kıyasla Irak ve petrol şirketleri için avantajlı kılmaktadır.”¹⁸¹

IKBY ile Türkiye arasında siyasi ve ekonomik ilişkiler ciddi bir gelişme seyri izlemektedir. Enerji, inşaat ve turizm alanlarında önemli işbirliklerine imza atılmıştır. IKBY'de faaliyet gösteren Türk firmalarının oranı %80'lere varmaktadır. IKBY ile Türk firmaları arasında 2007'den itibaren petrol kontratları yapılmaya başlanmış, Türkiye 2012 yılında da karayoluyla petrolün transit çıkışına izin vermiştir. IBKY'nin petrol ürünü ihtiyacını karşılamak maksadıyla Türkiye üzerinden transit olarak motorin, benzin sevk edilmektedir. Türkiye sadece IKBY nezdinde değil, genel olarak Irak ile enerji alanında ilişkileri geliştirmeyi amaçlamış ve böylece Irak'ın kalkınmasına ve yeniden inşa sürecine katkı sağlamıştır. Türkiye 2003 sonrasında savaş şartlarına rağmen devlet ve özel sektörüyle Irak halkının petrol ürünleri ihtiyacının karşılanması için çözümler üretmiştir.¹⁸²

Türkiye'nin “çözüm süreci” olarak ifade edilen Kürt meselesinin çözülmesi konusunda ortaya koymuş olduğu siyasi irade, bölgesel konularda yeni diyalog

¹⁷⁹ Ayhan- Barzani- Demir, **a.g.r.**, s. 13.

¹⁸⁰ Serhat Erkmen, “**Türkiye-Kuzey Irak- ExxonMobil: Ne Getirir Ne Götürür?**”, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4485>, (12.12.2013).

¹⁸¹ Ayhan- Barzani- Demir, **a.g.r.**, s. 17.

¹⁸² Ayhan- Barzani- Demir, **a.g.r.**, s. 25.

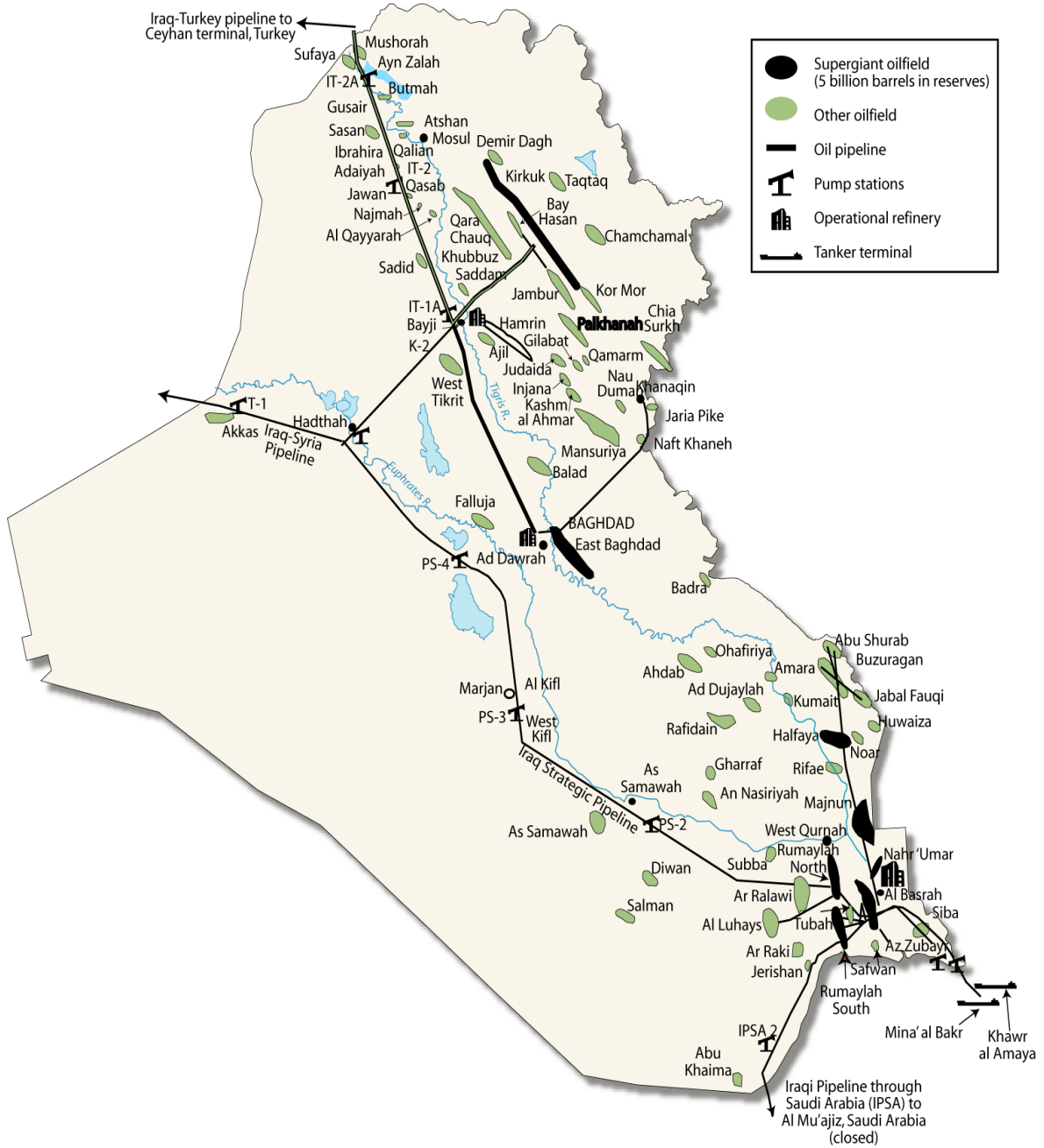
kanallarının açılmasına da aracılık etmektedir. Kürt meselesi sonuçları itibariyle de terör üretmesi ve ülke kaynaklarının terörle mücadelede harcanması bakımından Türkiye'nin baş etmekte zorlandığı hususlardan biridir. Çözüm süreci ile birlikte ise Türkiye enerjisini terörle mücadele yerine siyasi diyalog kanallarını açmakta kullanmaya başlamıştır. Çözüm sürecinin de katkısıyla IKBY ile geliştirilen diyalog sayesinde Kuzey Irak petroleri konusunda ortak çözümler üretme fırsatı doğmuştur. Siyasi diyalog ile birlikte ortaya çıkan ekonomik kazanımlar, yeni siyasi diyalogların önünü açmaktadır. Ekonomi politik teorinin öngördüğü ve politika ile ekonomi arasındaki etkileşimin Türkiye ve IKBY arasında hayata geçirildiği görülmektedir. Bu anlamda 2014 Nisan ayında IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani'nin Türkiye ziyareti işbirliğinin geliştirilmesi konusunda kararlılık mesajlarının verildiği bir süreç olmuştur. Barzani'nin Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ile yaptığı görüşmede öne çıkan husus; Bağdat'ın bazı teknik konulardaki itirazlarına rağmen Kuzey Irak Kürt yönetimi ile Türkiye'nin enerji işbirliği konusunda ısrarlı bir duruş sergilemeleri olmuştur. İki lider enerji işbirliğini sürdürme ve geliştirme konusunda kararlı olduğunu vurgulamıştır.¹⁸³

Bağdat ve Erbil arasındaki petrol üzerinden süren tartışma, Türkiye ve IKBY arasındaki petrol ticaretini yavaşlatıcı bir etkiye sebep olmaktadır. Ancak Kuzey Irak bölgesinde milyarlarca dolarlık yatırımları bulunan çok uluslu şirketlerin varlığı IKBY'nin merkezi hükümete karşı elini güçlendiren bir unsur olarak gözükmektedir. Bölgede faaliyet gösteren şirketlerin ve bu şirketler üzerinden ekonomi politik kazanımlara sahip olan ülkelerin Bağdat'a yapacağı baskılar IKBY lehine olacaktır. Ayrıca Irak topraklarının birçok noktasında yaşanan etnik ve mezhepsel gerginlikler Maliki yönetiminin Kürt Bölgesi üzerindeki etkisini zayıflatmaktadır. Bununla birlikte merkezi yönetimin Sünni gruplarla yaşadığı, çatışmaya varan ihtilaflar; Maliki'nin Kürtlerle işbirliği alanlarını öne çıkarması gerektiğini göstermektedir.¹⁸⁴ Dolayısıyla Bağdat ve Erbil arasındaki işbirliği seçeneklerinde Türkiye'nin stratejik konumuyla, petrolün transferi başta olmak üzere bölgesel enerji denkleminde önemli bir rol üstleneceği öngörülmektedir.

¹⁸³ Aljezaara Türk, “**Erbil ile enerji işbirliğine devam**”, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/erbil-ile-enerji-isbirligine-devam>, (20.04.2014).

¹⁸⁴ Ayhan- Barzani- Demir, **a.g.r.**, ss. 27-28.

Sekil 13: Irak'taki Petrol Sahaları

Kaynak: Christopher M. Blanchard, Iraq Oil and Gas Legislation, Revenue Sharing and US Policy, 2009, <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL34064.pdf>, s.2.

SONUÇ

Dış politika analizlerinde geleneksel yaklaşımlar, temel dış politika belirleyicinin tespit edilmesinde tek boyutlu yaklaşımlar geliştirmiştir. Dış politikanın belirlenmesinde siyasetin mi ekonominin mi temel etken olduğu tartışılmıştır. Dış politika gibi dinamik ve karmaşık bir alanın analiz edilmesinde tek boyutlu yaklaşımlar yerine bütüncül bakış açılarının devreye girmesi gerekmektedir. Bu anlamda ekonomi politik perspektif; uluslararası ilişkilerin doğasını anlamak ve dış politika yapım süreçlerini tahlil edebilmek için uygun araçlar sağlamaktadır.

Ortadoğu coğrafyasında ise dış politika süreçlerinin analizinde birçok faktör dikkate alınması gerekmektedir. Ortadoğu, geçmişte olduğu gibi günümüzde de sahip olduğu enerji kaynakları dolayısıyla küresel güçlerin rekabetine ve mücadelesine sahne olmaktadır. Bu bağlamda petrol rezervleri üzerinde denetim kurma politikasına dönük olarak büyük güçlerin; Ortadoğu coğrafyasına müdahalelerinin, bölge ülkelerinin toplumsal, ekonomik ve politik yapılarını etkilediği görülmektedir. OPEC verilerine göre dünya petrol rezervlerinin %22,1'i Suudi Arabistan, %13,1'i İran, %11,7'si Irak, %8,5'i Kuveyt, %8,1'i BAE'ne aittir. Enerji kaynakları üzerinde denetim kurma çabasında olan başta ABD olmak üzere uluslararası aktörler, tüm Ortadoğu coğrafyasında olduğu gibi Irak'ta da petrol rezervleriyle yakından ilgilenmektedir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye-Irak ilişkilerinin ekonomi politiği ile ilgili yapılan bu çalışmada, Irak'ın Ortadoğu coğrafyasında bulunduğu kritik konum da göz önünde bulundurularak, ekonomi politik bir perspektifle iki ülke ilişkileri analize konu edilmiştir. Jeoekonomik, jeopolitik ve jeostratejik açıdan Amerikan çıkarları için en önemli ülkelerin başında gelen Irak'a yapılan müdahalelerin; Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye-Irak ilişkilerinin ekonomi politiğinde temel belirleyici etken olduğu sonucuna varılmıştır. Körfez Krizi ile başlayan ve 2003 ABD işgaliyle devam eden ABD'nin Irak üzerinde hegemonya kurma çabası, Irak'a yönelik Türk dış politikasının ABD varlığından bağımsız olarak şekillenmesini engellemiştir.

Soğuk Savaş'ın hemen ardından patlak veren Körfez Savaşı, 1990'lı yıllarda Türkiye ve Irak arasındaki politik ve ekonomik ilişkilerinin temel belirleyicisi olmuştur. Bölgesel denklemleri derinden sarsan, Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgaliyle başlayıp

Körfez Savaşı'na uzanan süreç Türkiye-Irak arasındaki ilişkileri olumsuz anlamda derinden etkilemiştir. Körfez Savaşı öncesinde yıllık 5,5 milyar dolara varan ikili iş hacmi, BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan ekonomik ambargo kararı ile durma noktasına gelmiştir. İki ülke ilişkilerini ekonomik ve ticari anlamda sarsan gelişmelerde Türkiye'nin ekonomik kaybının 100 milyar dolar civarında olduğu hesaplanmaktadır.

Türkiye'nin ithal ikameci model yerine İhracata dayalı büyüme modelini hayata geçirmeye çalıştığı 1980'li yıllarda Ortadoğu ülkeleriyle yakaladığı ekonomik ve ticari hareketlilik, ne yazık ki 1990'lı yıllarda Körfez Krizi sebebiyle sürdürülemedi. 1991 yılına kadar, Türkiye'nin Almanya'dan sonra ikinci büyük ticaret ortağı Irak olmuştur. 1990'da Türkiye'nin Irak'a ihracatı, toplam ihracat içinde %8'lik paya ulaşmış ve iki ülke arasındaki yıllık ticaret hacmi 2,5 – 3 milyar dolar seviyelerine ulaşmıştır. Ancak Körfez Savaşının temel belirleyici olduğu 1990'lı yıllarda ise, ülkelere göre yapılan sıralamada Irak; Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arasında 40. sıraya gerilerken, ithalatta ise 47. sıraya kadar gerilemiştir. Saddam'ın kontrolündeki Kuzey Irak'ta statükonun bozulmasının Türkiye için bir tehdit oluşturabileceği kaygısı ve ABD ile yeni ittifak fırsatlarının doğabileceği gibi motivasyonlarla; Turgut Özal'ın Körfez Krizinde aktif rol alma çabası Saddam rejimiyle köprülerin atılması sonucunu doğurmuştur.

2000 sonrası dönem Türkiye-Irak ilişkilerinde; Körfez Krizi'nin temel belirleyici olduğu 1990'lı yıllardan farklı olarak Türkiye'nin Ortadoğu coğrafyasında inisiyatif aldığı, yeni bir dış politika vizyonu ortaya koyduğu yıllar olmuştur. Körfez Krizi gibi 2003 yılında ABD'nin Irak işgali Irak ve Türkiye için yine çok önemli bir dönemeç olmuştur. Ancak bu kez 1 Mart tezkeresinin TBMM tarafından reddedilmesi Türkiye'nin ABD'den farklı bir rota çizmeye çalıştığı anlamına gelmektedir. Tezkerenin reddinin ardından Türk askerinin başına çuval geçirilmesi gibi olaylarla da fitili ateşlenen Türkiye-ABD ilişkilerinde bir sarsıntı meydana gelmiştir. O günlerde Türkiye'nin bu konuda stratejik bir hata yaptığı görüşü tartışılmış, tezkereye onay vermesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ancak bu görüşün sağlam temellere dayanmadığı, Türkiye'nin tutumunun bölge ülkeleri halkları üzerinde çok olumlu bir etki yaptığı ileriye yıllarda anlaşılmıştır. Tezkerenin reddi ile başlayan ve Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle kurduğu yeni diyalog kanalları politik ve ekonomik alanlarda yeni bir sinerjinin açığa çıkmasına sebep olmuştur.

ABD'nin 2003 Irak işgalinden sonra Türkiye-Irak ilişkileri üzerinde etkili olan olaylardan biri de 2002 yılında başlayan ve halen devam eden Ak Parti iktidarlarıdır. Türkiye'nin iç meselelerinde ortaya koyulan yeni bakış açısının, dış politikaya yansımaları görülmüştür. Çok-boyutluluk, komşularla iyi ilişkiler ve aktif dış politika gibi yeni kavramlarla şekillenen Türk dış politikası değişim ve dönüşüm hamleleriyle öne çıkan alanlardan biri olmuştur. Türk dış politikasının statükocu kimliğinden sıyrılıp proaktif bir yapıya evrilme süreci dış ticaretteki pazar çeşitliliğini artırarak; Türkiye'nin muhtelif konularda bağımlılığını azaltan, pazarlık gücünü artıran bir araç olmuştur. Yeni Türk dış politikasının bu dönemde en çok gündemde olan ve tartışılan kavramı “komşularla sıfır sorun” söylemidir. Sıfır sorun söyleminin etkilediği alan daha çok Ortadoğu ülkelerini kapsayan bölge olmuştur. Dış politika yapıcılar bu dönemde başta Irak, İran ve Suriye olmak üzere daha iyi ekonomik ve siyasi ilişkiler kurmanın önemini vurgulamıştır.

Suriye, Irak ve İran'la gelişen siyasi ilişkilerin ekonomik ve ticari alanlar yansıması, bölgesel işbirliği olanakları yaratması açısından Türkiye için önem arz etmektedir. Bu ülkeler arasında tesis edilecek işbirliği; Türkiye'nin ve bölge ülkelerinin ekonomik güçlerini artırmakla birlikte bölgesel barış ve istikrar için bir anahtar hükmünde olacağı açıktır. Türkiye 2000 sonrası izlediği dış politikanın meyveleri alınmaya başlamış, komşu ülkelerle ortak bakanlar kurulu toplantıları ve stratejik işbirliği anlaşmaları gibi olumlu sonuçlar alınmıştır. Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerinde ortaya koyduğu yeni vizyon, dış ticaret rakamlarına da yansımıştır. Türkiye'nin yakın komşularıyla gerçekleştirdiği ticaret hacmi 2001 yılında 12 milyar dolar seviyesindeyken, 2013 yılında bu rakamın 100 milyar dolar seviyesine ulaştığı görülmektedir. Ortadoğu ülkelere bu açıdan projeksiyon tutulacak olursa; 2013 yılı verilerine göre Türkiye Irak'a 11,9 milyar dolar ihracat gerçekleştirirken, İran'a 4,1 milyar dolar, Mısır'a 3,2 milyar dolar, Suudi Arabistan'a 3,1 milyar dolar ve İsrail'e 2,6 milyar dolar ihracat gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin ihracat gerçekleştirdiği ilk 10 ülke içinde Ortadoğu ülkelerinin payı 2001 yılında %4,2 iken, 2013 yılında bu oran %28,7 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye-Irak ilişkileri de Türkiye'nin komşularıyla geliştirmeye çalıştığı diyalog atmosferinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Özellikle 1 Mart tezkeresinin reddedilmesinin Iraklılar nezdinde olumlu karşılanması yeni diyalog kanallarının açılmasında pozitif bir katkı sunmuştur. ABD işgali sonrası Irak'ın yeniden inşası sürecinde Türkiye etkin bir şekilde süreçlere dahil olmuştur. Siyasi diyalog ekonomik ilişkilerin gelişmesinde etkili

olmuş ve Türkiye, ekonomik karşılıklı bağımlılık araçlarını etkin biçimde hem bölgede hem Irak ile ilişkilerinde kullanmaya başlamıştır. Türkiye ve Irak arasındaki ekonomik ilişkilerin seyri bu girişimlerin somut sonuçlarının görüldüğü bir olgudur. İşgal sonrası her alanda hızlanan ilişkilerin en somut sonuçları 2009 yılına gelindiğinde alınmaya başlamıştır. 2009 yılında iki ülke arasında hayata geçirilen “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği” ve aynı yıl içinde imzalanan “Kapsamlı Ekonomik İşbirliği Anlaşması”, “Türkiye-Irak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi 1. Bakanlar Toplantısı” ve “Türkiye-Irak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi 2. Bakanlar Toplantısı” adı altında yapılan toplantılar iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin seviyesinin geldiği noktayı göstermektedir.

2003 sonrası Türkiye-Irak dış ticaret verileri de istikrarlı bir yükseliş içinde olmuştur. Özellikle Türkiye'nin Irak'a yönelik ihracatında çarpıcı rakamlar tespit edilmiştir. 2003 yılında 1 milyar dolar seviyesine çıkamayan Türkiye'nin Irak'a yönelik ihracatı, 2013 yılına gelindiğinde yaklaşık 12 kat artış göstererek 11,9 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. 2013 yılına gelindiğinde Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı 3 ülke sırasıyla Almanya, Irak ve İngiltere olmuştur. Böylece %25'lik payla Irak Türkiye açısından ihracat pastasında önemli bir pazar olma vasfını koruyarak sürdürmektedir. Türkiye'nin Irak'a ihraç ettiği başlıca ürün kalemlerini inşaat malzemeleri teşkil etmektedir. Bunun sebebi Irak'ın yeniden inşası sürecinde Irak topraklarında müteahhitlik faaliyetlerinde bulunan Türk firmalarının varlığıdır.

Yaklaşık 3 milyon varil günlük üretimi ile dünyadaki toplam üretim içinde %3,5 paya sahip olan Irak, Türkiye'nin önde gelen petrol tedarikçileri arasındadır. 2012 yılında Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı ile taşınan ham petrol miktarı 145,626 bin varil olarak gerçekleşmiştir. Petrol bağlamında Türkiye-Irak ilişkileri son dönemde Kuzey Irak petroleri üzerinden gündeme gelmektedir. Türkiye Kürt sorunuyla ilgili problemleri ortadan kaldırmak adına “Çözüm Süreci” adıyla bir girişim başlatmıştır. Bu kapsamda Barzani liderliğindeki bölgesel yönetimle de yeni diyalog kanalları açılmıştır. Bağdat yönetiminde rahatsızlıklara sebep olsa da Türkiye İKBY'deki enerji gelişmelerinin dışında kalmamakta ve aktif enerji politikaları üretmektedir. Ekonomi politik teorisinin öngördüğü ve politika ile ekonomi arasındaki etkileşimin Türkiye ve İKBY arasında somutlaştığı söylenebilir. İKBY ile askeri ve güvenlik odaklı yaklaşımlar sonucunda siyasi diyalog

yolları yıllarca tıkalı olmuştur. Gelinen noktada ekonomik araçların da devreye girmesiyle; iki taraf da enerji işbirliği konusunda birlikte hareket edeceklerini vurgulamaktadır.

Ortadoğu'da devletler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde siyasetin baskın etkisi öne çıkmaktadır. Örneğin Türkiye'nin sınır komşuları olan Ortadoğu devletlerinden İran, Irak ve Suriye ile olan ilişkilerinin tarihine bakıldığında siyasi tercihlerin ekonomik tercihlere üstünlüğü açıkça görülecektir. Arap Baharı bu gerçekle yüzleşme açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye'nin dış politika yapım süreçlerinde ekonomiyi de yedeğine alarak attığı adımlarla, Türkiye-Suriye arasındaki vize muafiyetinin karşılıklı olarak kaldırılması, ortak kabine toplantıları gibi önemli gelişmelere imza atılmıştır. Arap Baharı gelişmeleri öncesi Türkiye'nin özellikle Suriye ile tesis ettiği diyalog ortamı hızla erozyona uğramıştır. Yine Suriye meselesi üzerinden Türkiye ve Irak arasındaki siyasi diyalog da olumsuz etkilenmiştir. Irak merkezi hükümetinin İran ile dirsek teması halinde Esad yönetimine arka çıkması, Türkiye'nin ise Esad yönetimiyle tamamen köprüleri atması Türkiye-Irak ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

Türk dış politikasının ekonomik araçları kullanarak bölgesel meselelerde çözümler üretmesi, Ortadoğu ülkelerinin yapılarından dolayı birtakım zorluklar içermektedir. Irak ile ilişkilerde de Türkiye bu zorluklarla karşılaşmaktadır. Türkiye-Irak ekonomik ilişkilerinin tüm bu zorluklara rağmen 2000'li yıllarda Türkiye lehine olumlu işaretler taşıdığı tespit edilmiştir. Ekonomiyi dış politikada aktif bir araç olarak kullanma çabası Türkiye'nin Irak ile ilişkilerinde önünü açan bir unsur olmuştur. Ancak Arap Baharı gelişmeleri Türk dış politikasının bölge ülkeleriyle sürdürülebilir ekonomik ilişkiler kurmasını engelleyici ya da kısıtlayıcı sürpriz gelişmelerle yüzleşmek zorunda kalabileceği gerçeğine en iyi örnektir.

Ekonomiyi dış politikada bir araç olarak kullanabilmenin koşullarını ve çerçevesini iyi tespit etmek, sürdürülebilirlik açısından gereklidir. Türkiye'nin komşularıyla ticari ilişkilerinde, kolayca ikame edilebilecek ürünlerle diğer ülkelerle rekabet ediyor olması önemli dezavantajlardan biridir. Türkiye'nin ihraç ettiği sanayi malları içinde teknoloji ürünleri oranının %2 seviyesinde olması gibi dezavantajlar, bölge ülkeleri nezdinde politik nüfuzunun daha güçlü olmasını engellemektedir. Ekonomiyi dış politikada aktif ve etkin bir araç olarak kullanan devletlerin; politik hedefleriyle uyum içinde, kapsamlı bir sanayi stratejisine sahip olduğu görülmektedir. Türkiye için de özellikle ileri teknoloji ürünlerinin bu kapsamlı sanayi strateji içerisinde yer bulması gerekmektedir. Küresel güçlerin

müdahaleleri, yönetim yapılarının demokratik olmaması, sürekli çatışma ortamının varlığı gibi Ortadoğu ülkelerine özgü problemler sebebiyle bu ülkelerle kurulan ekonomik ve politik ilişkilerin sürdürülebilirliği zorlaşmaktadır. Türkiye'nin Irak'la ve diğer Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerinde, ekonomik araçları etkin bir şekilde kullanabilmesi üzerine yapılacak akademik çalışmaların yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- ARI Tayyar, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu; Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005.
- ARI Tayyar, **Basra Körfez ve Ortadoğu'da Güç Dengesi**, Alfa Yayınları, Bursa, 1998.
- ATMACA Ayşe Ömür, “Yeni Dünyada Eski Oyun: Eleştirel Perspektiften Türk-Amerikan İlişkileri”, **Ortadoğu Etütleri**, Cilt 3, Sayı 1, Temmuz 2011, ss.157-191.
- AYHAN Veysel, **Petrol Ve Güvenlik: Orta Doğu'daki Krizlerin Ekonomi Politikası**, Doktora Tezi, Bursa, 2005.
- AYHAN Veysel - BARZANİ Aziz - DEMİR Hakan, “Enerji Siyaseti-Boru Hatları, Petrol Satışı ve Bağdat'ın Pozisyonu”, **Uluslararası Ortadoğu Barış Araştırmaları Merkezi**, Ankara, Kasım 2013.
- AYDIN Mustafa – ARAS Damla, “Ortadoğu'da Ekonomik İlişkilerin Siyasi Çerçevesi; Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye ile Bağlantıları”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 1, Sayı 2 (Yaz 2004), ss. 103- 128.
- AYDIN Mustafa – ÖZCAN Nihat Ali – KAPTANOĞLU Neslihan, **Riskler ve Fırsatlar Kavşığında Irak'ın Geleceği ve Türkiye**, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı(TEPAV), Ankara, 2007.
- BAĞCI Hüseyin - SİNKAYA Bayram, “Büyük Ortadoğu Projesi Ve Türkiye: Ak Parti'nin Perspektifi”, **Akademik Ortadoğu**, Cilt 1, Sayı 1, 2006, s. 21-37.
- BLANCHARD Christopher M., **Iraq Oil and Gas Legislation, Revenue Sharing and US Policy**, 2009, <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/>, (03.01.2014).
- BOTAŞ, “**Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı**”, <http://www.botas.gov.tr/index.asp>, (05.06.2013).
- BRZEZİNSKİ Zbigniew, **Büyük Satranç Tahtası-Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri**, çev. Yelda Türedi, İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri, İstanbul,2005.
- BUSH George W., “**President Bush Delivers Graduation Speech at West Point , White House**”, , 2002, <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/06/20020601-3.html>, (05.09.2013).
- BUSH George W., “**State of the Union Address**”, 2002, <http://millercenter.org/president/speeches/detail/4540>, (05.08.2013).

- CANATAN Yaşar, **Türk-İrak Münasebetleri (1926-1958)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
- CANBOLAT İbrahim S., **Avrupa Birliği ve Türkiye-Uluslararası Bir Sistemle Ortaklık**, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa, 2011.
- CANBOLAT İbrahim S., “Düşünce İkliminde Doğu-Batı ve İnsan”, **Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi**, 2010., http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/1262/dusunce_ikliminde_dogu-bati_ve_insan, (27.05.2014).
- CANBOLAT İbrahim S., **Örümcek Evinde Oturulmaz-İnsan Varlık Siyaset, Ortadoğu, Türkiye, Avrupa Birliği, 17 Aralık Süreci ve 3. Boyut Figüranları**, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa, 2014.
- CANBOLAT İbrahim S., **Savaş ve Barış Arasında Dünya-Korku ve Umut Arasında İnsan**, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa, 2003.
- CANIKLIOĞLI Dikmen, “Ulusal ve Uluslararası Hukuk Işığında Türkiye'nin 2003 Tezkeresi Serüvenine İlişkin Görüşler-Düşünceler”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı 2, 2007, s. 29-97.
- CNN Türk, **"Bu kriz de inşallah bizi teğet geçecek"**, <http://www.cnnturk.com/2008/ekonomi/genel/10/20/bu.kriz.de.insallah.bizi.teget.gececek/497555.0/index.html>, (05.12.2013).
- CURAL Ahmet, **Bush Doktrini Ve Askeri Gücün Önalcı Ve Önleyici Savaş Kapsamında Kullanılması**, Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara, 2011.
- GRAY Colin S., <http://www.StrategicStudiesInstitute.army.mil/>, (10.09.2013).
- DAVUTOĞLU Ahmet, **Stratejik Derinlik-Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, Küre Yayınları, İstanbul, 2001.
- DAVUTOĞLU Ahmet, **Küresel Bunalım; 11 Eylül Konuşmaları**, Küre Yayınları, İstanbul, 2003.
- DEMİR Ali Faik, **Türk Dış Politikasında Liderler**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2007.
- DEDEOĞLU Beril, “Türkiye-İrak İlişkileri: “Doğu”-“Batı” Eksenini ve Değişkenler”, **Civitas Gentium** 1:1 (2011) ss. 11-32.
- DOĞAN Taylan, **I.Körfez Savaşı Sonrası Türkiye-İrak İlişkileri: Değişen Konjonktürün Türk Dış Politikasına Etkileri**, Hacettepe Üniversitesi,(Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), Ankara, 2009.
- DOSTER Barış, **Arap Baharı'ndan Demokrasi Beklemek, Ortadoğu Analiz**, Şubat, 2013, Cilt:5, Sayı:50.
- DUMAN Bilgay, **2003 Sonrası Irak Siyasetinde Türkmenler Ve 2010 Seçimleri, Ortadoğu Analiz**, Nisan'10 Cilt 2 - Sayı 16, ss. 53-66.

- DUMAN Bilgay, **Neçirvan Barzani'nin Türkiye Ziyareti**,
<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=5001>, (25.03.2014).
- ERASLAN Cezmi, "Irak'ta Türk-İngiliz Rekabeti(1876-1915)", **Tarih Dergisi**, Sayı: 35, 1994, ss. 223-251.
- ERKMEN Serhat, "**Petrol Irak'ı Parçalar mı? Türkiye'nin IKBY ile Petrol İlişkinine Dair Kısa Notlar**", <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4450>, (03.02.2014).
- EROL Hande, Türkiye-Ortadoğu İlişkileri (1983-1993), Dokuz Eylül Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), İzmir, 2008.
- ERTOSUN Erkan, "Türkiye'nin Filistin Politikasında ABD ya da AB Çizgisi: Güvenlik Etkeninin Belirleyiciliği", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt 7, Sayı: 28, Ankara, 2011, ss.57-88.
- FUKUYAMA Francis, **The End of History and the Last Man(Tarihin Sonu ve Son İnsan)**, çev. Zülfü Dicleli, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- GÖNLÜBOL Mehmet – SAR Cem, **Olaylarla Türk Dış Politikası(1919-1973)**, Cilt: 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.
- GÜVEN Tanzer, "**Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle Ekonomik ve Ticari İlişkilerinin son 10 yılı**", Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticaretindeki Son Gelişmeler, HDTM Ek, Araştırmalar ve Değerlendirmeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1990.
- Hürriyet , "**Gül: Suriye ve İran'la işbirliği yapacağız**",
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=142833>, (12.12.2013).
- SAĞSEN İlhan, "Sektörler Bazında Türkiye-Irak İlişkileri ve Su", **Ortadoğu Analiz**, Aralık 2011 - Cilt: 3 - Sayı: 36.
- KAPLAN Ebubekir Sıddık, Türkiye-Irak İlişkileri (1918-1960), Kırıkkale Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2011.
- KARDAŞ Saban, "Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı?", **Akademik Ortadoğu**, Cilt 5, No.2, 2011, s.19-42.
- KAŞTAN Yüksel, "II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye- Irak Siyasi İlişkileri", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Konya, 2008, ss. 313-326.
- KİRİŞÇİ Kemal, "The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State", **New Perspectives on Turkey**, No. 40, 2009, ss. 29–57.
- KOÇSOY Şevket, **Irak Türkleri ve Türk-Irak İlişkileri(1932-1963)**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991.

- KUTLAY Mustafa, "Yeni Türk Dış Politikası' nın Ekonomi Politığı: Eleştirel Bir Yaklaşım", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 9, Sayı 35 (Güz 2012), s. 101-127.
- KÜRKÇÜOĞLU Ömer, **Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası(1945-1970)**, Barış Kitap Basım ve Yayın, Ankara, 1972.
- KEOHANE Robert O. - NYE Joseph S., "**International Interdependence and Integration**", Fred Greenstein ve Nelson Poisby (der.), Handbook of Political Science, Cilt 8, Reading, MA, Addison-Wesley, 1975.
- LEWIS Bernard, **The Shaping of the Modern Middle East**, Oxford University Press, Oxford, 1994.
- MÜSİAD, <http://www.musiad.org.tr/tr-tr>.
- OLSON Robert, "**The Kurdish Question and Turkey's Foreign Policy toward Syria, Iran, Russia and Iraq since the Gulf War**", Robert Olson (der.), The Kurdish Nationalist Movement in the 1990s, Kentucky, University Press of Kentucky, 1996.
- ORAN Baskın, "Türk Dış Politikasının Teoriği ve Pratiği", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1: 1919-1980**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- ORAN Baskın, **Türk Dış Politikası Cilt II**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003. "**Türkiye Ve Irak: Bölgede Barış Ve İstikrar İçin Yeni Bir Ortaklığın Parametreleri**", Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği(TOBB), Ankara, 2004.
- ORSAM, "Irak'ta Petrol Mücadelesi: Çok Uluslu Şirketler, Uluslararası Anlaşmalar Ve Anayasal Tartışmaların Işığında Bir Analiz", **Orsam Rapor No: 103**, Ocak, 2012.
- PIRİNÇİ Ferhat, "Fırat Üniversitesi Orta Dogu Arastırmaları Merkezi Müdürlüğü İkinci Orta Dogu Semineri: Dünden Bugüne Irak (Uluslararası Katılımlı)", 27-29 Mayıs 2004, Elazığ, Fırat Üniversitesi Basımevi, Cilt II, ss. 481-509.
- Resmi Gazete, "**2023 Türkiye İhracat Stratejisi ve Eylem Planı**", 13 Haziran 2012 Tarihli ve 28322 Sayılı Resmî Gazete.
- Reuters, "Son ABD Birlikleri Irak'tan Ayrılıyor-**Last U.S. troops leave Iraq, ending war**", <http://www.reuters.com/article/2011/12/18/us-iraq-withdrawal-idUSTRE7BH03320111218>, (25.10.2013).
- ROBİNS Philip, **Turkey and the Middle East**, Pinter Publishers, London, 1991.
- ROSECRANCE Richard, **The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World**, New York, Basic Books, 1986.
- SANDER Oral, **Türk-Amerikan İlişkileri(1947-1964)**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1979.

- SANDER Oral, **Siyasi Tarih; 1918 ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1989.
- SARIASLAN Fatma, “2000’li Yıllarda Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri”, **Akademik Ortadoğu**, Sayı:14, ss. 65-91.
- SEMİN Ali, “**ABD’nin Irak’tan Çekilmesinin Irak ve Ortadoğu’ya Olası Etkileri**”, Bilgesam, <http://www.bilgesam.org/incele/1132/abd%E2%80%99nin-irak%E2%80%99tan-cekilmesinin-irak-ve-ortadogu%E2%80%99ya-olasi-etkileri/>, (10.12.2013).
- SOYSAL İsmail, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları**, 1.Cilt (1920-1945), 2. b., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989. ss. 309-319.
- ŞAHİN Mehmet, “**2003 Irak Savaşı ve Kürtler**”, II. Körfez Savaşı, Derleyenler: Mehmet Şahin, Mesut Taştekin, Platin Yayınları, Ankara, 2006
- ŞAHİN Mehmet, **Arap Baharı Kışa mı Dönüşüyor?**, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4280>, (03.01.2014).
- TABAN Sami, “Küresel Finans Krizi Öncesi ve Sonrası Dönemde Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Dinamikleri”, **Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı(SETA)**, Sayı:37, 2011.
- TBMM, http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html, (11.10.2013).
- T. C. Dışişleri Bakanlığı, “**Türkiye-İrak Ekonomik İlişkileri**”, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-ekonomik-iliskileri-ve-turkiye_nin-yeniden-imar-surecine-katkisi.tr.mfa, (05.07.2013).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, **Dışişleri Bakanı Sayın Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu**, <http://www.mfa.gov.tr/ahmetdavutoglu.tr.mfa>, (05.01.2014).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, **Genel Görünüm**, <http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>, **(04.02.2014)**.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı, “**Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları**”, (02.01.2014).
- T.C. Ekonomi Bakanlığı, İhracat Bilgi Platformu-İrak Ülke Masası., <http://www.ibp.gov.tr/pg/section-pg-ulke.cfm?id=6581BF84#url>, (05.01.2014).
- T. C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, **Petrol Piyasası Sektör Raporu 2012**, Ankara, 2013.
- TEAZİS Christos, Adalet ve Kalkınma Partisi: Türkiye’de Ekonomi ve Siyasetin Dönüşümü, Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara, 2010.

The National Security Strategy of the United States of America, “Amerika Birleşik Devletleri’nin Ulusal Güvenlik Stratejisi”, 2002, <http://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>, (10.10.2013).

TİM, “**İhracat 2012 yılını da tarihi rekorla tamamladı: 151.9 milyar dolar/ Büyükeksi: İhracatçıya güvenin Türk Malı damgasını tüm dünyaya vuralım**”, <http://www.tim.org.tr/tr/tim-gundem-ihracat-2012-yilini-da-tarihi-rekorla-tamamladi-1518-milyar-dolar-buyukeksi-ihracatciya-guvenin-turk-mali-damgasini-tum-dunyaya-vuralim.html>, (25.12.2013).

TİM, “**İhracat aralıkta %9,8 arttı, 2013 yılını 151,7 milyar dolarla tamamladı**”, <http://www.tim.org.tr/tr/tim-gundem-ihracat-aralikta-98-artti-2013-yilini-1517-milyar-dolarla-tamamladi.html>, (15.01.2014).

TUSKON, <http://www.tuskon.org/>.

TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/basinOdasi/duyuru/20-dis-ticaret.pdf>, (05.02. 2014).

TÜRK Furkan, Ortadoğu’da Yeniden Yapılandırılan Irak Ve Türkiye’ye Etkileri, Gebze İleri teknoloji Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gebze, 2007.

U.S. Security Agreements and Iraq, “**ABD Güvenlik Anlaşmaları ve Irak**”, ABD Dış İlişkiler Konseyi, <http://www.cfr.org/iraq/us-security-agreements-iraq/p16448>, (02.09.2013).

YAZICI Reşat, **Türkiye, İslam Ülkeleri: Anlaşmalar ve Mevzuat**, Ankara, 1982.

YAVİ Ersal, **Hedefteki Adam Saddam**, Yazıcı Yayınevi, İstanbul, 2000.

YÜKSEL Ayşegül – ONAT Bilgehan, **2000’li Yıllarda Abd’nin Yeni Orta Doğu Politikası**, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3593>, (28.10.2013).

YAVUZ Celalettin – ERDURMAZ Serdar, **Arap Baharı ve Türkiye – Ortadoğu’nun Kırılan fay Hatları**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2012.

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Mevlüt AKÇAPA		
Doğum Yeri ve Yılı	Konya-1981		
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
ve Düzeyi	KPDS – B seviye		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1996	1999	Bursa Anadolu İHL
Lisans	1999	2003	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, İİBF Kamu Yönetimi Bölümü
Yüksek Lisans	2011	2014	Uludağ Üniversitesi, SBE Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı
Doktora			
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2005	2007	MOBİPAN A.Ş.
2.	2007	-	Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	mevlutakcapa@gmail.com		
Tarih	23.07.2014		
İmza			
Adı Soyadı	MEVLÜT AKÇAPA		

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Mevlüt AKSAPA
Tez Adı	Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Irak ile İlişkilerinin Ekonomik Politika Analizi
Enstitü	Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. İbrahim S. CANBOLAT
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☒ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 23.07.2014

İmza :